

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Милош Ђорђевић

„КРАЉЕВСТВО СРБИЈА“ 1720-1739.

Докторска дисертација

Ментор:
Проф. др Ема Миљковић Бојанић

Ниш, 2013.

САДРЖАЈ

УВОД	3
I БЕОГРАДСКА АДМИНИСТРАЦИЈА	12
• Становништво: фискална политика и демографска кретања.....	29
• Шумска управа.....	75
II ГЛАВНА ЦАРИНСКА УПРАВА	84
• Упутства о раду царинске службе.....	90
• Царинске тарифе за Краљевство Србију.....	125
• Превентивне мере аустријских власти од епидемије куге у Краљевству Србији.....	154
• Приходи и расходи царинске службе.....	165
• „Царска привилегована оријентална компанија“	184
III РУДНИЦИ И ДРУШТВА ЗА ЕКСПЛОАТАЦИЈУ РУДЕ	191
• Рудник.....	193
• Авала.....	221
• Мајданпек и Кучајна.....	234
ЗАКЉУЧАК	241
ПРИЛОЗИ	245
SUMMARY	245
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	255

УВОД

Историјско раздобље које је предмет обраде и расветљавања у овом раду је свакако специфично. Оно је било прожето не толико бурним догађајима колико упорним настојањима Хабзбуршке монархије да користећи слабост Османског царства уведе и учврсти свој систем владавине у освојеним областима након рата 1716-1718. године. Нови однос снага је свакако ишао у прилог тежњи Хабзбуршке монархије да настави са освајачком политиком и запоседањем простора настањеним хришћанским становништвом које је више векова живело у цивилизацијском миљеу Османског царства и које је у хришћанској Европи гледало свог ослободиоца. Из ових крајева је потицала маса људи која је требало да буде укључена у њен војни систем ради одбране њених виталних интереса. Осим стратешких, не треба занемарити ни економске интересе, јер се одмах након запоседања територије интензивно кренуло и са коришћењем економских потенцијала, нарочито сировинске базе.

Одредбама мировног уговора у Пожаревцу 1718. године између Хабзбуршке Монархије и Османског царства, српске територије јужно од Саве и Дунава, ушле су у састав Хабзбуршке монархије. Успостављена граница обухватала је област Србије од реке Дрине до ушћа Тимока у Дунав и од Београда до Западне Мораве. На тој територији основано је најпре петнаест дистриката подређених војној власти у Београду (Београд, Гроцка, Смедерево, Пожаревац, Рам, Градиште, Ресава, Параћин, Јагодина, Крагујевац, Рудник, Ваљево, Шабац, Јадар и Палеж), а одмах након потписивања мира одлучено је да се седам дистриката (Кључ, Крајина, Кривина, Хомоље, Кучајна, Мајданпек и Голубац) подреде Банатској администрацији, односно Оршавском обервервалтерству (Orsovaer Oberverwalteramt).¹ Привремена војна управа у Србији трајала је до 1720. године

---

¹ J. Langer, *Serbien unter der kaiserlichen Regierung (1717-1739)*, Mittheilungen des k. und k. Kriegsarchivs, neue Folge, 3, Wien 1889, 200. Оберфервалтерство је основано већ крајем 1717. године и њему је било подређено три округа са својим дистриктима: оршавски, голубачки и неготински. С.

када је установљена администрација Краљевства Србије или Београдска администрација сачињена од представника Дворског ратног савета и Дворске коморе.

У потрази за историографским радовима који садрже сведочанства о Краљевству Србији, потребно је обратити пажњу на коршћену изворну грађу из домаћих и страних, првенствено бечких архива. Припадници старије генерације историчара задужили су нараштаје својим прилозима и тематским збиркама претежно заснованим на грађи наших архива штампаним у периодичним издањима, који се тичу црквене политике у доба аустријске управе у Србији: Димитрије Руварац (Писма Максима Суворова руско-српског учитеља и митрополита Мојсија Петровића) и Радослав Грујић (Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације).²

Грађа у страним архивима годинама је измицала пажњи истраживача, да би прву расправу о изворима који се тичу аустријске управе у Краљевству Србији, објавио Јохан Лангер под називом „*Serbien unter kaiserlichen Regierung 1717-1739*“. Многи историчари 20. века су се користили ово дело приликом израда монографија. Међу првима је био Драгољуб Павловић који је, на основу грађе архива Дворске коморе (Hofkammerarchiv) и сопствених истраживања, написао две, по много чему до данас непревазиђене студије: „Административна и црквена политика Аустрије у Србији од 1718-1739.“ и „Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији.“ Обједињени у књизи „Аустријска владавина у северној Србији (1718-1739)“ најпре су анализирани подаци спроведених конскрипција и представљене демографске промене уочене након аустро-турског рата 1716-1718, при чему је наглашена и политика аустријских власти у погледу насељавања ове територије царским поданицима и хришћанима из Османског

Пецињачки, *Извештај о Банату и Браничеву из 1721. године*, Зборник Матице српске за историју 23, Нови Сад 1981, 79.

² Д. Руварац, *Писма Максима Суворова руско-српског учитеља и митрополита Мојсија Петровића*, Споменик СКА 49, Београд 1910. 74-95. Р. Грујић, *Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације: (1718-1739)*, Споменик СКА 52, Београд 1914, 84-208.

царства.³ Организовање институција представљено је кроз стварање администрације по угледу на темишварску, чији је пословни делокруг био веома разгранат, али који се највише базирао на финансије и привреду Краљевства Србије. Такође и верска политика монархије била је предмет проучавања у једном поглављу где се наглашава толерантан однос према српској цркви, али уз присуство католичких црквених редова у местима које су насељавали Немци. На крају аутор има приметно негативан став када су у питању резултати аустријске владавине, који су последица лошег рада чиновништва, односа католичког према православном свештенству, као и лоших економских прилика.

Корак даље у односу на анализе и резултате Драгољуба Павловића и радове у дотадашњој стручној периодици учинио је Душан Поповић збиркама: „Грађа за историју Београда 1711-1739. године“ и „Грађа за историју Београда 1717-1739. године“ у коауторству са Милицом Богдановић.⁴ У овим збиркама прикупљено је и нешто података за историју друштва тога времена у ширем смислу речи, пореклом из разних архивских изворишта домаће провинцијенције. На основу тог, прилично једноличног материјала Поповић је написао монографију „Србија и Београд од пожаревачког до београдског мира 1718-1739 године“, допунивши заправо њену ранију верзију штампану под насловом „Београд пре 200 година“.⁵ Састављена из два дела, књига пружа увид у управну поделу територије Краљевства Србије са детаљним подацима о насељеним и ненасељеним местима након аустро-турског рата 1716-1718. године. Као и код Драгослава Павловића обрађена је фискална и привредна политика монархије и верски живот у Краљевству Србији уз коришћење и Лангерових објављених извора. Пратећи демографске промене које су наступиле у Београду по окончању рата Поповић у другом делу књиге допуњује слику

³ Д. Павловић, *Аустриска владавина у северној Србији : (од 1718-1739.)*, Београд 1901.

⁴ Д. Поповић, *Грађа за историју Београда од 1711-1739. године*, Споменик СКА 78, Београд 1935. Д. Поповић, М. Богдановић, *Грађа за историју Београда 1717-1739. године*, Историски архив Београда, Београд 1958.

⁵ Д. Поповић, *Србија и Београд од пожаревачког до београдског мира 1718-1739 године*, Београд 1950. (у даљем тексту: Д. Поповић, *Србија и Београд*)

подељеног Београда на српски и немачки, бавећи се организацијом локалних власти и свакодневним животом становништва.

Краљевство Србија, као једна од новоосвојених провинција Хабзбуршке монархије након рата 1716-1718. године, у страниј историографији, нарочито аустријској, није завредила значајну пажњу. За разлику од многобројних дела о историји Темишварског Баната под влашћу Хабзбурга, у аустријској историографији постоји само једно дело настало почетком 20. века које се бави аустријском управом у Србији. Необјављена докторска дисертација Алоиза Хајека под насловом „*Serbien unter österreichischen Regierung nach dem Falle Belgrads (1717)*“, на објављеној изворној грађи Јохана Лангера, даје систематичан преглед уређења Краљевства Србије.⁶ Из угла страних историчара предочене су организација и реформе аустријских институција у току двадесетогодишње управе које су, како се наводи, дале основу уређења потоње Кнежевине и Краљевине Србије у 19. веку. Констатујући паралелу између области које су спадале у групу новоосвојених земаља, односно земаља Неоаквистике (*Neoaquistica*), закључак Хајека изнет као одговор Павловићевом мишљењу о више негативном управљању у Краљевству Србији, представља и однос српске и историографије немачког говорног подручја у коме су кључни утицај имале политичке околности пред избијање Првог светског рата.

На уопштена гледишта аустријске историографије о земљама Неоаквистике надовезује се и научна продукција домаћих историчара, који су у другој половини 20. века обавили значајна истраживања архивске грађе у аустријском Државном архиву у Бечу. О доприносу који су овој теми дали историчари након Другог светског рата можда највише говори листа потписаних истраживача са ових простора која се налази у фасцикли „*Bergwerke in Serbien und der Wallachei*“ у Финансијском и Коморском архиву. То су пре свих Срета Пецињачки, Рајко Веселиновић и Душан Пантелић који су својим радовима након дужег времена померили границе када су у питању сазнања о различитим аспектима аустријске

---

⁶ А. Хајек, *Serbien unter österreichischen Regierung nach dem Falle Belgrads 1717*, Wien 1912.

управе у Краљевству Србији, али и поставили велики број питања у намери да дају полета новим истраживањима.

Срета Пецињачки је у својим радовима⁷ испољио свестран интерес у проучавању аустријске управе у Србији, будући да се бавио архивским истраживањима са фокусом на политичку и економску историју не територији Краљевства Србије и дистриката у Браничеву и Тимочкој крајини подређени Банатској администрацији.⁸ Његови радови посвећени дистриктском уређењу Краљевства Србије, фискалној политици, уређењу локалних институција, привредном животу са посебним акцентом на трговински промет са Османским царством и покретање производње у рудницима, као и прилози проучавању организације домаће милиције коју је чинило српско становништво, објављивани су у часописима домаће провинцијенције у периоду од 1970. до 1983. године. Корисни подаци могу се наћи и у чланцима истог аутора који говоре о пограничним гарнизонима аустријске војске и њиховим снабдевањем до почетка аустро-турског рата 1737-1739. године.

Објављени извори из Коморског архива у Бечу о приходима царинских испостава у Краљевству Србији представљају обиман подухват којим је Пецињачки пружио могућност утврђивања обима трговине између две царевине базиране на уговору о трговини и пловидби склопљеном на крају мировне конференције у Пожаревцу 1718. године. Привредни живот, пре свега трговина и прерађивачка делатност, заступљени су у великој мери и у раду Богумила Храбака „Јевреји у северној Србији 1688-1739. године“. Аутор се у њему бави пословним активностима београдских Јевреја, пре свега откупом монополског положаја у производњи пива и ракије у Београду.⁹

⁷ Списак свих радова Срете Пецињачког видети у: М. Митровић, *Животни пут и дело Срете Пецињачког*, Зборник Матице српске за историју 30, Нови Сад 1984, 202-211.

⁸ Када је реч о радовима о дистриктима Банатске администрације, Пецињачки је користио и изворну грађу у архивима у Темишвару, Оршави и Будимпешти.

⁹ Б. Храбак, *Јевреји у северној Србији 1688-1739. године*, Зборник Народног музеја XXI, Чачак 1991, 49-97.

Обрада ове теме добила је још више на значају објављивањем аката и протокола аустријских чиновника у Београдској администрацији под називом „Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета у Бечу (1717-1740)“ истраженим од стране Мирка Митровића у фондovima архива Дворског ратног савета.¹⁰ Реч је о серијама *Expeditorum* и *Registratorum* насталим у току многоструке активности врховне војне и коморске власти и њених подручних органа чији је садржај у значајној мери проткан бројним опсервацијама из свакодневног живота. Од посебног значаја су подаци који се односе на етничке, а у вези са тим и верске и националне прилике. Осим тога, посебна врста протокола односи се на аустро-турске ратове, разбојништва и уопште јавну безбедност, као и на бројне епидемије куге у Краљевству Србији. Фортификација београдске тврђаве и уопште грађевинска делатност у Београду чине такође посебну целину, чији протоколи говоре о организацији радова, довлачењу грађевинског материјала, врбовању зидара и других мајстора, финансијским издацима, роботним поданичким давањима (*Robotgeld*) и другим активностима.

На крају треба поменути изворну грађу у државном архиву у Бечу без које обрада ове теме не би била могућа. Обим, врста и карактер сачуваних извора условљавају правце истраживања и одређују начин приступа теми. Прегледавањем фондова Дворског и Државног архива, затим Ратног архива и Финансијског и Коморског архива у Бечу, највише тражених докумената о Краљевству Србији нашло се у последњем. Прва од фасцикли која се намеће истраживачу је „*Serbien: Berichte und Vorschläge zu seiner besseren Verwaltung (1719-1739)*“ из фонда Финансијског и Коморског архива, чији је мањи део садржан у поменутом Лангеровом делу. На основу увида у њен садржај, може се закључити да су та документа користили и наши историчари 20. века, али и да им је велики број промакао пажњи. Пре свих треба напоменути да су основе уређења Краљевства Србије садржане у њима, као и извештаји о прикупљању контрибуције, приходима и расходима у дистриктима, затим извештаји о обезбеђивању и превозу огревног

¹⁰ М. Митровић, *Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета у Бечу (1717-1740)*, Београд 1988. (у даљем тексту: М. Митровић, *Подаци о Србији*).

дрвета, као и оног за фортификацију београдске тврђаве. Осим тога постоје и дописи највиших службеника Београдске администрације Дворској комори у Бечу у којима су изнета мишљења и препоруке за боље функционисање управе, из чега произилазе сазнања о систему управљања и одлучивања. Након тога, само по себи се намеће неопходност обрађивања и протокола неоаквистичке Субделегације из истог архивског фонда, чији је утицај на одлуке Београдске администрације био у многим ситуацијама одлучујући.

Интересантан садржај који по обиму завређује посебну истраживачку тему је фасцикла „*Bergwerke in Serbien und der Wallachei*“ у којој се налази историја авалског и рудничког рудника у периоду аустријске управе и процес рада Друштва за експлоатацију тих рудника. Обим документације показује да је значајна пажња посвећена развоју рударства када је експлоатација рудника узимала маха и постала један од главних приоритета у економској сфери. Убрзо је ова област постала приоритет Хабзбуршке монархије нарочито након првих резултата испитивања и прихода од руда племенитих метала у Мајданпеку.

Такође, мноштво патената цара Карла VI који се налазе у истом фонду говоре о бројним државним одлукама које се између осталог тичу различитих сфера живота и српског становништва у Краљевству Србији. Не мали значај имала је трговина, јер је проток робе градио привредни ланац који је спајао области са културним и етничким разноликостима. Није се дуго чекало да се након склапања примирја нормализују односи са Османским царством како би се обезбедио нормалан проток робе. Један од најзначајнијих програма које је Администрација намеравала да спроведе било је интензивирање трговине о чему сведочи и правна регулатива која се на то односила. Сви прописи који су доношени углавном су имали за циљ да заштите аустријску трговину окренуту ка Леванту од страних трговаца и компанија. Као пример директног утицаја је и низ одлука о оснивању тзв. „Царске привилеговане оријенталне компаније“ донетих 1719. године: „*Gründungspatent einer Orientalischen Handelsgesellschaft auf Grund des Friedens von Passarowitz*“, „*Neufassung der Statuten der Orientalischen Handelsgesellschaft*“ и 1720.

године „*Patent zur Intensivierung des Schiffbaus und damit der Orientalischen Kompagnie*“, чији монопол у трговини са Османским царством у том тренутку штети српским трговцима.

Такође, су прецизно одређени прописи из домена царинске службе (царинске таксе и друге дажбине). Патенти о царинама „*Instruktionen für die im Temesvarer Banat amtierenden Mautbeamten*“, као и књига царинских тарифа из 1733. године „*Mauttariffe für Serbien*“, само су део докумената који говоре о трговини у Краљевству Србији, а њима се свакако могу придодати и књиге дворске санитарне комисије из фонда ратног архива о стварању и деловању санитарног кордона на граници са Османским царством.

Свеобухватним увидом у архивске фондове Државног архива у Бечу, неизоставно нас упућује на чињеницу да је драгоцену грађу о аустријској управи у Србији разбацана и несистематизована, те да је потребно уложити много труда и времена у потрази за њом. Узимајући у обзир досадашња достигнућа историчара исказана у литератури с једне стране и обимност неистражене архивске грађе с друге стране, требало би да поспеши нова истраживања на тему аустријске управе у Србији. Јасна перспектива и могућности које су се Хабзбуршкој монархији пружале на југоистоку Европе од краја 17. века, увукле су Балкан и Србију у њене политичке програме који су остали актуелни све до почетка 20. века, па самим тим творци модерне историографије сигурно могу допринети новим сазнањима, допунити и изменити многе већ формиране слике или евентуално посветлити неке њене још увек неразјашњене делове.

Оригинална грађа Београдске администрације која је пронађена 2008. године у депоу Архива Србије у Београду такође представља основ у проучавању друштвеног живота становништва у Србији. У питању је посебна врста протокола на немачком и латинском језику који нису хронолошки поређани. У грађи се налазе акти везани за аренде, разне уговоре, регулисање положаја појединих физичких лица (најчешће учитеља и доктора), затим извештаји о месечним контрибуцијама, ситуацији у дистриктима, захтеви за обезбеђење дрвета за огрев, акти о исплатама

војном особљу по дистриктима, те о српској милицији састављеној од српског становништва које је чувало границу и обезбеђивало путнике. У актима се налазе и белешке о одржаним седницама Београдске администрације на којима је расправљано о притужбама међу физичким лицима по основу дугова у поступку “*punto debiti*“, као и о притужбама против саме власти. Међутим, у овом раду ћемо, у настојању да објаснимо миграциона кретања становништва, детаљно користити попис домаћинстава параћинског и ресавског дистрикта из 1735. године који се такође налази у књизи Администрације.

***

Криза Османског царства крајем 17. века прелила се и на наредни период и убрзано је водила опадању његове моћи. Изгубљеним територијама у Хрватској, Славонији и јужној Угарској након Карловачког мира 1699. године, надовезале су се територије које су Аустријанци извојевали на бојном пољу у рату 1716-1718, а које су потврђене Пожаревачким миром 1718. године.¹¹ Дводеценијска аустријска управа у Краљевству Србији иако краткотрајна, представља значајно раздобље у историји српског народа, укључујући га у констелацију тадашњих европских политичких збивања. Хабзбуршка монархија је захваљујући војним успесима и унутрашњој консолидацији успела да уређењем сфере администрације преузме контролу у многим земљама и самим тим истакне своје претензије на освајање великог дела југоисточне Европе.

---

¹¹ Д. Живојиновић, *Пожаревачки уговор у светлости политичких збивања у Европи (1715-1720)*, Зборник историјског музеја Србије VII, Београд 1970, 198.

БЕОГРАДСКА АДМИНИСТРАЦИЈА

У објашњавању настанка и развоја концепта „Краљевства Србије“ треба имати у виду неколико фактора. Најпре констелацију снага у овом делу Европе у 18. веку, а затим посебно аспирације Хабзбурке монархије. Наиме, након успешних продора и освајања територија у средњој Европи, Османско царство је услед постепеног урушавања унутрашњег система крајем 16. века представљало све мању опасност по територију Хабзбуршке монархије, док су истовремено оживљавали планови на европским дворovima о деоби његових територија. Хабзбуршка монархија је новонасталу ситуацију користила да коначно као циљ постави освајање предела Подунавља и Балкана. Међутим, за реализацију оваквих подухвата било је неопходно да се обаве вишеструке припреме.

Сазнање да Османско царство крајем 16. века почиње да показује озбиљне знаке слабости, још више је подгревало амбицију хабзбуршких владара да се у више праваца крене у остваривање спољне политике чији би крајњи циљ био да се под плаштом заштите хришћанског становништва у Османском царству, запоседају нове територије. Истовремено, интересовање по питању православног становништва имала је и католичка црква. Наиме, реформација је озбиљно уздрмала њене позиције, нарочито у централној и западној Европи. Преовладавало је мишљење у политичким и црквеним кругovima да би окретање ка православном свету и његовом придобијању за своје циљеве можда била права компензација за губитак утицаја у земљама у којима су идеје реформације однеле превагу. Први знак намере такве политике било је оснивање Илирског колегијума у Лорету 1580. године и Конгрегације за пропаганду вере (*Kongregatio de propaganda fide*) 1622. године у Риму. Овакви потези су између осталог имали за циљ спровођење уније међу православним народима. За ту сврху коришћени су извештаји апостолских

визитатора из 17. века о догађајима ширег друштвеног и политичког значаја на тлу „некадашња четири краљевства“ (Угарске, Србије, Босне и Бугарске).¹²

Након неуспеле опсаде Беча 1683. године преовладало је мишљење да ће православно становништво које се вековима налазио под османском влашћу и било изложено ропском положају, са нестрпљењем дочекати тренутак да се дигне на устанак и добије слободу. Постигнутим војним успесима Хабзбуршка монархија је отворено почела да истиче претензије поткрепљујући то ученим историјским и правним расправама. Кроз истицање титуле „Краљевство“ или „Краљевина Србија“ које срећемо на географским картама из тог периода дата је велика важност овој територији и због чињенице да је она представљена као посебна, а не као део Угарске.

Такође је уочено да је географско представљање Србије крајем 17. и почетком 18. века далеко боље и тачније него у ранијем периоду, што говори о заинтересованости Хабзбуршке монархије за овај простор. Један од познатијих аутора географских карата у овом периоду био је главни војни инжењер аустријске армије Луиђи Фердинанд Марсиљи. Он је одређујући између осталог и најбоље путне комуникације допринео изради будућих тачних карата које описују рељеф овог поднебља, што је веома користило војним командантима.¹³ Тако је пред поход аустријске војске на Београд 1688. године, царски командант принц Лотариншки затражио информације о путевима којима ће војска напасти Београд, као и проблемима и повољним околностима које би их могле задесити на том путу.¹⁴

¹² Један од првих исцрпних извештаја поднео је апостолски визитатор Петар Мазареки (1623-1624) обилазећи територије „некадашња четири краљевства“ која се налазе под османском влашћу. Извештај садржи многе информације не само о стању и броју католика и спреми њихових редовника и свештеника, већ и о односу православног становништва према њима и могућности договора са српским Патријархом око прихватања уније. К. Draganović, *Izvjешće apostolskog vizitatora Petra Mazarechija*, *Starine XXXIX*, Zagreb, 1938, 2. М. Јачов, *Списи тајног ватиканског архива XVI-XVIII века*, САНУ, (посебна издања), књ. 3, Београд 1950, 27. М. Ђорђевић, *Извештај апостолског визитатора Петра Мазарекија о Србији (1623-1624)*, Браничевски гласник, бр. 6, Пожаревац 2009, 43-46.

¹³ О раду и делу грофа Марсиљиа као картографа и аустријског представника у комисији за разграничење између Хабзбуршке монархије и Османског царства видети у: Ј. Mrgić, *Criss-crossing the Danube with Marsigli*, БИГ II, Београд 2011, 165-176.

¹⁴ Аустријски командант у Осијеку је у извештају навео да најпогоднији пут до Београда, као и стратегијски план за његово освајање. За детаље видети: С. Гавриловић, *Информација из 1688. о*

Радојчић у свом делу говори о бољем квалитету карата Србије истичући оне из 1709, 1718 и 1726. године, у којима налазе и понеке нетачне појединости.¹⁵ Београд се на вџамама и у публикацијама насталих на почетку 18. века титулира као главни град Краљевства Србије уз истицање осталих градова који њему припадју: Смедерево, Рам, Видин, Ниш, Нови Пазар, Призрен и Приштина што приближно говори о војним достигнућима аустријске војске у Великом бечком рату.¹⁶ Описивање путних комуникација и најбитнијих тврђава настављено је и након рата, а један од доказа су и карте Ниша коришћене приликом аустријског освајања 1737. године.¹⁷

У жижу интересовања хабзбуршких династичких историографа, територија јужно од Саве и Дунава долази са аустро-турским ратом 1716-1718. године. Потребне информације налазили су изучавајући дело Мавра Орбина „Краљевство Словена“ у коме је аутор „српску историју разгледао оком западног хуманисте“.¹⁸ Након ратних дејстава и потписаног мировног уговора у Пожаревцу 1718. године, српске територије јужно од Саве и Дунава ушле су у састав Хабзбуршке монархије. Уређена по принципу Темишварског Баната, новоосвојена земља добила је назив

путевима за освајање Београда и Босне од стране аустријске војске, Зборник Матице српске за историју, бр. 69-70, Нови Сад 2004, 215-222.

¹⁵ Радојчић наводи и да је прекретница у географском представљању Србије наступила са почетком аустро-турског рата 1716-1718. године као и објављивањем Епшелвицове карте у границама Србије после Пожаревачког мира 1718. године. Н. Радојчић, *Географско знање о Србији почетком 19. века: (две карте у прилогу)*, Београд, 1927, 8, 18-28. Епшелвицову карту Србије видети у: Д. Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира*, Споменик САН, бр. 64, Београд 1948. Према мишљењу Р. Михневе уговор о либерализованом путовању поданика-трговаца обеју царевина потписаног у Пожаревцу 1718. године, имао је за Хабзбуршку монархију дубљи значај од трговине. Аустријанци су желели да овај сегмент уговора искористе за лакше путовање њихових картографа и инжењера ради картографисања западних делова Балкана, односно подручја на граници са Османским царством. Детаљне карте са карактеристикама рељефа и називима насељених маеста обогаћене су путним комуникацијама. Р. Михнева, *Једна епизода из босанске судбине или Балкан међу империјама (1739-1741)*, Балканика, бр.27, Београд 1996, 85-86.

¹⁶ А. Милошевић, *Настанак и развој концепта Краљевине Србије у барокној историографији и визуелним медијима*. Зборник - Музеј примењене уметности, бр. 6, Београд 2010, 20-22.

¹⁷ Ниш је након Пожаревачког мира преузео функцију града браниоца Румелије, а обнова тврђаве завршена је 1730 године. *Историја Ниша*, књ. I, Ниш 1983, 248. Б. Храбак, *Битољски сицили о Београду и ужој Србији (1607-1839)*, Годишњак града Београда, бр 25, Београд 1978, 261. Аустријске карте ниша коришћене у рату 1737. године погледати у прилогу: КА KPS GPA Ausland K-Q Nissa, 1 (1737). КА KPS GPA Ausland K-Q Nissa, 2b (1737).

¹⁸ Р. Самарџић, *Краљевство Словена у развоју српске историографије*, у: Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 65.

„Краљевство Србија“ (Königreich Serbien) и налазила се под управом представника Дворског Ратног Савета (Hofkriegsrath) и Дворске Коморе (Hofkammer).¹⁹

Питање уређења и управе у Краљевству Србији било је третирано у складу са општим принципима хабзбуршке политике на Балкану и политике према новоосвојеним земљама. Постоје многобројна тумачења историчара у вези са разлозима који су навели цара Карла VI да постави правни оквир који ће легализовати територију задобијену мачем, а становништво Краљевства Србије представити као баштину аустријског дома „*Patrimonium domus austriacae*“.²⁰ Аустријско-мађарски и српско-мађарски односи у прошлости узети су као основни разлози у одбацивању захтева Угарског сабора да се Београд и остатак земље „сједине са Угарском“. Аустријске војне успехе уз помоћ историје и права требало је представити праведним и законски основаним у случају заузимања османских територија које се помињу у титули угарских краљева. Иако су хабзбуршки владари носили и титулу краља Угарске, питање положаја Срба у Угарској било је предмет спора између тамошњег племства и хабзбуршког двора, који је био наглашенији приликом различитог тумачења српских привилегија добијених од цара Леополда I.²¹ Међутим, Монархија је поступала исто у заштити својих интереса и када је гроф Ђорђе Бранковић у току Великог бечког рата истицао претензије на место „деспота Србије“ у будућој „Илирској краљевини“, због чега је по наређењу маркгрофа Лудвига Баденског ухваћен, а остатак живота провео у Бечу и Хебу.²² Један од најбитнијих разлога оснивања аустријског Краљевства Србије био је и утврђивање пограничног појаса према Османском царству уз помоћ српске

¹⁹ Д. Поповић, *Србија и Београд*, 13,49,51.

²⁰ Гавриловић, Славко, *О борби Срба у Хабзбуршкој монархији за политичко-територијалну аутономију (1690-1850)*, Зборник Матице српске за историју, бр. 43, Нови Сад 1991, 13.

²¹ Такође и Павле Ритер Витезовић је био један од главних заговорника права хабзбуршких владара, као угарских краљева на новоосвојене земље. А. Милошевић, н.р, 21. Н. Vidermann, *Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee (1526-1804)*, Abtheilung I, Wien 1972, 233.

²² Д. Микавица, *Равноправност и дискриминација на угарској Дијети (1690-1848)*, Истраживања, књ.21, Нови Сад 2010, 213-214. Д. Павловић, *Аустријска владавина*, 4. J. Langer, *Serbien*, 157. J. X. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, (превод Томислав Бекић, приређивач С. Гавриловић), Нови Сад, 1998, 35. А. Милошевић, н.р, 20.

милиције, а који би онемогућио евентуална будућа савезништва угарских устаника и Османлија.²³

Нове околности настале у току Великог бечког рата када је аустријска војска продрла дубоко у османску територију, изискивале су потребу да се у новоосвојеним крајевима Хрватске, Славоније, Срема и Угарске уреди систем управе. Због тога је у Бечу 29. јула 1688. године основана такозвана неоаквистичка Дворска комисија (Neo-acquistische Hofkommission), којој је најпре поверено у задатак уређење имовинско-земљишних односа. На челу ове комисије у почетку се налазио високи коморски службеник Фердинанд Дитрихштајн, док је један од најутицајнијих чланова био примас Угарске, кардинал Леополд гроф Колонић, архиепископ Острогона.²⁴ Неоаквистичка комисија састављена од чланова Дворског ратног већа и Дворског коморског већа у Бечу имала је значајну улогу и у доношењу одлука које су се тичале најважнијих питања у Краљевству Србији. Већина питања везана за уређење аустријских институција, положаја становништва и фискалне политике садржана је у протоколима неоаквистичке комисије. Чланови оба већа усаглашавали су ставове на заједничким седницама по различитим представкама које су се односиле на Краљевство Србију, али су већи утицај на одлуке имали чланови Дворског ратног већа, чији је председник био принц Еуген Савојски.²⁵

Управо је неоаквистичка комисија 28. јуна 1720. године одлучила да се у Краљевству Србији установи посебна цивилна администрација са седиштем у Београду. Након привремене војне управе наложено је да се по моделу Темишварског Баната уведу институције којима ће руководити принц Карло Александар Виртембершки, као председник администрације или „гувернер

²³ J. Langer, *Serbien*, 157.

²⁴ J.X. Швикер, *Политичка историја*, 29, 45. С. Ingraо, *The Habsburg monarchy 1618-1815*, Cambridge University Press, 1994. 86. (у даљем тексту: С. Ingraо, *The Habsburg Monarchy*).

²⁵ Еуген Савојски је имао неизмерну подршку хабзбуршких владара захваљујући пре свега војним успесима који су царству придодали важне градове као што су Милано, Брисел, Напуљ и Београд. М. Braubach, *Die Geheimdiplomatie des Prinzen Eugen von Savoyen*, Köln 1962, 13. Д. Павловић, *Аустријска владавина*, 6-7, Д. Поповић, *Србија и Београд*, 61.

Србије“.²⁶ Он је овај положај дуговао принцу Савојском због заслуга стечених приликом освајања Београда. Због рањавања у тим борбама Карло Александар је 27. децембра 1721. године одликован титулом „Витеза зланог руна“ о чему сведочи архивски фонд Дворског и Државног архива у Бечу (Bericht über die Erteilung der Toisonordenswürde an Prinz Alexander von Württemberg).²⁷ Београдска Администрација је званично почела са радом 7. септембра, а њен председник је стигао у Београд 13. октобра 1720. године.²⁸ Према посебним инструкцијама за оснивање Београдске администрације може се закључити да управнички апарат није био гломазан, чак у почетку ни довољан за њено нормално функционисање. Административну и судску власт подједнако су делили представници Дворског ратног и Дворског коморског већа, док су финансијски послови били поверени само коморским чиновницима. Одлуке су се доносиле једногласно, а уколико је било немогуће донети одлуку виша инстанца била је неоаквистичка комисија.²⁹

Структура Београдске Администрације састојала се од Председништва, Главне коморске управе и неколико служби и високих чиновника који су били у њеној надлежности. Издвојене секције или службе Главне коморске управе имале су сопствени пословни делокрук у спровођењу финансијске политике у Краљевству Србији. Међу њима су: Главна царинска управа са својим филијалама широм земље, Служба за контролу монопола соли, Шумска управа са својим испоставама,

²⁶ Д. Пантелић, *Једна сељачка буна у окупираној Србији 1720*, ИЧ 5, Београд, 1954-1955, 51. (у даљем тексту: Д. Пантелић, *Једна сељачка буна*). Д. Поповић, *Србија и Београд*, 51.

²⁷ У листи добитника престижног војног ордена Карло Александар се налази под бројем осам: “In festo s. Joannis Evangelista die 27. Anno 1721. Auepit Serenisimus Pricenz Alexander de Wurtemberg commendans Belgradi Aureum Vellus in Capela mayna Aula, [ubi] [Aug.mus] una cum fuis Confratribus Serenisima Ordinis in fuis habitibus, prout in testo s. Andres Apostoli Cancellarius hujus Ordinio prelegebat formulam juramenti, Thesaurarius vero vorabat promoventen Equitem, similiter intimabat offertorium ab [Aug.mo] porrigendum; Cateri Equites non porrexerunt offertorium; finita hue functione incipiebat Sacrum Cantatum absqe concione. Praepositus ad s. Dorotheam cantabat hoi sacrum cantatetum um Praesbytero assistente, Diacono, et Subdiacono, cateri ministrantes ex Convictu S. Barbara prima oratio fuerat de festo, 2. de Nativitare Domini, 3ta s. Stephani Protho M. 4. de [S. andica], 5. pro imperatore..“ ННStA OMeA ÄZA 30-4-2. fol. 7. (27.12.1721.).

²⁸ J. Langer, *Serbien*, 185, 192. Д. Павловић, *Аустријска владавина, 7*. ФНКА АНК НФ Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 37-45.

²⁹ Д. Поповић, *Србија и Београд*, 60-61.

и провизори са својим помоћницима.³⁰ Током трајања аустријске управе административни апарт се ширио у оним областима у којим је Администрација желела да отпочне или унапреди своје деловање. Пре свега је неопходно истаћи преданост Главне коморске управе да отпочне експлоатацију српских рудника, за шта је било потребно ангажовати, најпре стучњаке који би извршили стручну процену исплативости улагања, а након тога и чиновнике, рударе и остало стручно особље. Такође, у архивским документима се неретко провлачи и служба главне касе Краљевства Србије, међутим посебне податке о њој нисмо пронашли.

Председништво Администрације чинили су следећи чланови:³¹

- Председник Карло Александар Виртембершки коме је одређена годишња плата у износу од 6000 форинти.

- Први војни саветник Администрације био је генерал фелдмаршал гроф Јозеф вон Одвајер (Odüyer).

- Други војни саветник Администрације био је Јохан Готфрид Гаснер (Gassner).

- Војни комесар Акерман

- Представник Дворског коморског савета, секретар и саветник при Администрацији са годишњом платом од 2400 форинти.

- Војни и административни секретар Матијас Грубер (Grueber).

- Помоћник Матијас Рирер (Rührer) са годишњом платом од 150 форинти.

Чланови Главне коморске управе током трајања Београдске Администрације били су:³²

- Први коморски контролори: Јохан Јакоб фон Терлингскрон или Терлихскрон (? Terrlingscron) са годишњом платом од 1000 форинти. Он је у

³⁰ С. Пецињачки, *Неколико података о аустријској Краљевини Србији од 1731. до 1736. године*, Зборник Народног музеја Х, Чачак 1980, 113. (у даљем тексту: С Пецињачки, *Неколико података*).

³¹ Исто, 100-101. Д. Павловић, *Аустриска владавина*, 16. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 61.

³² С Пецињачки, *Неколико података*, 101-102.

ранијем периоду обављао дужност благајника солане и провизора у Печују.³³ Затим гроф Розенберг, барон Фихтер, Јакоб вон Алтер, Ружичка и барон Шмидлин.

- Други главни коморски контролори: горф Боршекс, Леополд Бајер и Франц Аугустин фон Хелблинг (Helbling) са годишњом платом од 1000 форинти.³⁴

- Коморски тумачи („оријентални“ и „српски“): Михајло Захариас (Zaharias), јерменски трговац из Будима, ангажован у време привремене управе, затим Јохан Гуршуц, Фенер и Петар Блажевић.³⁵

- Ишпан београдског дистрикта Јован Михајло Раделић (Radelich) са годишњом платом од 150 форинти и биро-писар Главне коморске управе са годишњом платом од 150 форинти.³⁶

При Главној коморској управи био је запослен и одређен број људи који нису припадали чиновничком апарату. Два зидара са укупном годишњом платом од 360 форинти, затим два димничара са укупном годишњом платом од 480 форинти, два контумац мајстера у Параћину и Чачку са укупном годишњом платом од 288 форинти. Такође, Главна коморска управа је издвајала из сопствених извора 1000 форинти годишње за католичке мисионаре у Краљевству Србији.³⁷

Из приказаног састава се закључује да су се представници Администрације временом мењали, а узимајући у обзир чињеницу да погранична област због несигурности није била примамљива, чиновницима је следовала не мала плата за оно време. Поред финансијске сатисфакције, административци су преласком у Краљевство Србију добијали и положаје знатно више од ранијих које су углавном обављали у Славонији, Влашкој и Угарској. Принца Александра Виртембершког привремено је 1733. године³⁸ наследио генерал Марули, а њега фелдмаршал Георг

³³ Фон Терлингскрон је пре ступања на дужност у Београдској администрацији положио заклетву и кауцију у износу од 6000 форинти. Исто, 101.

³⁴ Фон Хелблинг је на ово место постављен по налогу саветника Дворског коморског савета Бросамера који је у Београду организовао коморску службу у време привремене војне управе. Пре тога фон Хелблинг је био коњички официр. Исто. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 62.

³⁵ С Пецињачки, *Неколико података*, 101. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 62.

³⁶ С Пецињачки, *Неколико података*, 102.

³⁷ Исто.

³⁸ Принц Александар се 1733. године вратио у Виртемберг како би наследио престо од свог брата од стрица Еберхарда Лудвига. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 53.

Оливије Валис у току аустро-турског рата 1738. године. По одласку војног саветника Одвајера из Србије у управи га је заменио генерал гроф Марули, а на место комесара Акермана временом су се налазила друга војна лица: Вебер, Гаснер и Вилд.³⁹

Послови Администрације сводили су се на организовање целокупног унутрашњег живота у земљи. Понека одступања од тога сводила су се на могућност њеног председника да самостално иступа у понеким питањима односа са суседним Османским царством. Питања чувања границе и држања гарнизона аустријске војске у градовима у Србији било је у искључивој надлежности војних представника. Такође и одлуке везане за формирање српске милиције и фискалних обавеза такозваних „хајдучких“ пограничних села тицало се пре свих војних команданата, због чега је долазило до несугласица са Дворском комором.⁴⁰

Многе битне институције за функционисање власти нису ни образоване за непуних двадесет година аустријске управе. Недостатак постојања система судства био је највидљивији. Иако се у инструкцијама говори о судским инстанцама, људи који су пресуђивали у споровима ван Београда нису били судије као у осталим хабзбуршким земљама, већ разни чиновници Администрације. Мање грађанске спорове и кривице у дистриктима пресуђивали су провизори и локални кнезови о којима не постоје никакви извори, док је у Београду (немачком) био надлежан Магистрат, а након потписаног статута Карла VI о уређењу града 1724. године, ту функцију је вршио градски судија (Stadtrichter) са четворицом помоћника. У српској вароши судија је био Биров, који је вршио и остале цивилне функције у систему месне управе. Више инстанце за све спорове зависно од предмета били су највиши представници Администрације, која је веће кривичне предмете прослеђивала Државном аудитору (Landtauditor).⁴¹

Увидом у акта Београдске Администрације која се налазе у Архиву Србије произилази да су коморски и војни чиновници неретко пресуђивали у мањим

³⁹ Исто.

⁴⁰ J. Langer, *Serbien*, 187.

⁴¹ Д. Поповић, *Србија и Београд*, 81, 203-205, 263. Д. Павловић, *Аустријска владавина*, 12-14. J. Langer, *Serbien*, 189.

споровима, али и враћали приложене предмете нижим инстанцама на обављање истражних радњи и одређивање пресуда. Такође, врло често се догађало да чиновници предмете само приме к знању, а на одлуке се чекало да их донесе Главна коморска управа. За већину таквих примера, на жалост, остајемо ускраћени за сазнање о њиховим судбинама због недостатка писаних извора о томе. Разноврсна питања била су предмет судских спорова, који су се најчешће тицали неисплаћених дуговања између приватних лица, затим разне жалбе становништва која су се односиле на додатна пореска давања и односа провизора и осталих локалних чиновника према становништву у дистриктима, као и спорови код градског становништва који су се односили на разне привредне организације-цехове. С обзиром на обимност књиге аката презентоваћемо само неке примере из 1721. године на основу чега се може створити јасна представа о начину рада Администрације како у судским споровима тако и у осталим представкама становништва.⁴²

- На седници одржаној 29. априла 1721. године предочена је жалба грочанске општине у којој се наводи да су грађани додатно опрезовани. Поред тога, они су од разрезаног обавезног годишњег пореског намета-контрибуције у износу од 1300 форинти исплатили свега 1000 форинти и због тога моле да им се не намећу други порези. У овом случају је чиновницима у Главној коморској управи предато решавање спора, о чему не постоје документи. Међутим, очигледно да је дуг грочанске општине постојао и 1725. године. Предлог упућеној Главној коморској управи, коморски чиновници Јакоб фон Терлихскрон и Франц Аугустин Хелблинг понудили су општини да дуг преостао из 1722. године, у износу од 736 форинти и 5 крајцера, исплате у току године у годишњим кварталима.⁴³

- На седници одржаној 2. маја 1721. године примљен је захтев Јована Јовановића, становника Београда, да му се призна власништво једног винограда у

⁴² „Der Belgrader Administrations Acten vom Jahr 1721 bis 1722“. Архив Србије, Реституција, Акта аустријске управе (1721-1738), 1-2. (=АС Рес. Акта).

⁴³ FHKA ANK HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol, 224.

близини Гроцке. Администрација је овај захтев уз пристанак коморских власти послала грочанском провизору.

- На истој седници је примљен захтев поданика кнеза Одлескалкија из Илока, који су раније у аустро-турском рату избегли из Србије. Они су желели да се врате у једно село у шабачком дистрикту, а захтев се односио на уступање земље коју би обрађивали. Овај случај је такође прослеђен Главној коморској управи на одлучивање.

- Молба кожара и колара Веселина, примљена на истој седници, односила се на то да му се дозволи сеча и употреба дрвета за потребе свог посла. Молба је прослеђена шумској служби на одлучивање.⁴⁴

- Један извештај прослеђен Државном аудитору односио се на убиство сапунције Жака Бриа (Jacques Brie) који се вероватно догодио у немачком Београду. У њему се наводи да је подлегао повредама задобијених од извесног Јозефа Прајнера (Joseph Preiner).

- Према одлуци чиновника, Главној дворској комори је дат на одлучивање и захтев за плату Георга Фартебилда (Georg Vartebild), бившег католичког бискупа у једном „татарском граду“, који се настанио у Србији.

- Захтев за накнаду који је фрањевачки монах и капелан на Руднику Теобалд Кауфер (Theobald Kaufer) послао Администрацији изазвао је њен занимљив одговор. Наиме, мисионарски рад како фрањеваца, тако и језуита и осталих црквених редова одвијао се у градовима у којима су смештени аустријски гарнизони, на Руднику и у Смедереву, али не и у Јагодини и Шапцу. С обзиром на то да су поред редовне накнаде из државне касе редови помогнути и додатним новцем за храну у износу од 100 форинти годишње, одговор Администрације био је да ту своту именовани фрањевац на Руднику и онај у Смедереву искористе за цркве

---

⁴⁴ С обзиром на то да је уз плаћену таксу сеча у државним шумама била дозвољена за личне потребе становништва (за огрев и изградњу кућа и других помоћних зграда), овај захтев је била последица тога да је очигледно задирао у пословну делатност занатлије што је изазвало шумску управу да наплаћује сечу. АС Рес. Акта, 2. Д. Павловић, *Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији (од 1718-1739.) по грађи из бечких архива*, Глас СКА 64, Други разред 40, Београд 1901, 24. (у даљем тексту: Д. Павловић, *Финансије и привреда*).

и њихово опремање, као и да убудуће духовно опскрбљују војнике у гарнизонима у Јагодини и Шапцу.

Иако до сада нису пронађена документа која говоре о пресудама, из приложених примера се може закључити да су у Администрацију пристизале најразноврсније представке становништва, али и да је непостојање система судства за целу земљу учинило да виши и нижи чиновници обављају посао судија. У зависности од природе предствакe она је прослеђивана управи или служби која је била надлежна за уређење те области. Међутим, с обзиром да у многим сферама у почетку аустријске управе није заживео систем управљања, Главна коморска управа је била централна инстанца по питању решавања цивилних спорова. Када су у питању тешки кривични случајеви, пресуђивало је Дворско ратно веће као коначна судска инстанца која је изрицала чак и смртне казне.⁴⁵ У време Митрополита Вићентија Јовановића је при Карловачко-Београдској Митрополији 10. јуна 1736. године установљен први редовни Духовни Суд, који је превасходно био у функцији свештенства, у лакшим случајевима је могао одлучивати и о цивилном становништву.⁴⁶

Као што је донекле већ предочено организација државне управе у дистриктима широм земље била је поверена провизорима и њима подређеним нижим чиновницима, ишпанима и иберрајтерима. Основни задаци провизора су били да обезбеде сигурно прикупљање пореза при чему су они сарађивали са локалним кнезовима и оберкнезовима⁴⁷. Пресуђивали су у мањим споровима и водили уредну администрацију, односно слали редовне извештаје Главној коморској управи у Београду. Осим тога, неки провизори су имали и додатне

⁴⁵ Д. Поповић, *Србија и Београд*, 81-82.

⁴⁶ Р. М. Грујић, *Прилози за историју Србије*, 191-193. Митрополит Вићентије Јовановић био је званично признати београдско-карловачки митрополит од 1731. године (архиепископ и митрополит карловачки, београдски и новоосвојених земаља). И. Точанац, *Београдска и Карловачка митрополија. Процес уједињења (1722-1731)*, Историјски часопис, књ. 55, Београд 2007, 214.

⁴⁷ Дистриктска власт није установила своје ниже органе по селима северне Србије, него је преузела уређење кнежина и села са самоуправама заснованим на обичајном праву које су постојале и у периоду османске управе. Р. М. Грујић, *Прилози за историју Србије*, 62-63.

делатности као на пример обављање послова царинских контролора, при чему су остваривали додатне приходе.⁴⁸

Од поменутих дистриката у уводном делу рада неки су се временом спојили и чинили једну управну јединицу, јер су неки провизори обављали своје дужности у два или три дистрикта, односно у провизорату. Београдски провизор био је Баптист Ксавер Гартнер (Gartner), а на ту дужност је постављен 22. новембра 1721. године. Као бившем писару фон Терлингскрона Администрација му је поверила нову дужност са платом од 300 форинти уз додатни приход од 20 форинти на име канцеларијских трошкова. Њему подређен био је ишпан Франц Захер (Sacher) са платом од 150 форинти и два иберрајтера Ђорђе Николић и Петар Фехин (Vehin) са платом од по 100 форинти.⁴⁹

Иако су се дистрикти разликовали по величини, броју становника и количини новца који су убирали на име пореза, сви остали провизори и њихови помоћници добијали су исту плату (осим у случају пожаревачког провизора). Грочански провизорат је имао исти број службеника као и београдски. Провизор Кашпор Кирхнер је на тај положај постављен 17. јула 1721. године, а о његовим помоћницима нема података. Смедеревски провизор Михаел Пајнагел је најпре био провизор рудничког и крагујевачког провизората, да би у Смедерево дошао 1. јануара 1722. године. Помоћници су му били ишпан Карл Рајнекер (Reineker) и два иберрајтера о којима нема података. Пожаревачки провизор Кристијан Хелблинг, некадашњи благајник средстава за фортификацију (Bauzahlmeister)⁵⁰ у Ердељу, постављен је за управника дистрикта у време војне управе 1. јануара 1720. године. Међутим, након смрти управника рамско-градиштанског провизора фебруара 1722.

⁴⁸ О провизорима запосленим на пословима царинског контролора више у поглављу „Главна царинска управа.

⁴⁹ Присуство Срба међу помоћницима аустријских чиновника није била реткост. Они нису били бирократе, али су обављали послове везе, транспорта, хватање кријумчара робе из Османског царства итд. С. Пецињачки, *Неколико података*, 108.

⁵⁰ Кристијан Хелблинг је био један од многих аустријских чиновника који су дошли у Краљевство Србију из других пограничних области монархије. Он је као *Bauzahlmeister* био подређен и Дворском ратном савету и Дворском коморском савету и служио је да усагласи новчане потребе за војску са службама финансија у Дворском коморском савету. Р. Rauscher, *Zwischen Ständen und Gläubigern: Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556 - 1576)*, Wien 2004, 183-184.

године, Администрација му је наложила да укључи и та два дистрикта у подређени му провизорат. За обављање ове дужности касније је добијао додатних 75 форинти на редовну плату. Због обимнијег посла постојала су два ишпана у провизорату, један за пожаревачки, а други за рамско-градиштански дистрикт, као и три иберрајтера од којих је један био задужен за рамско-градиштански дистрикт. У Параћинско-ресавском провизорату постављен је 1. јануара 1722. године Јохан Валтер Штунде (Stunde) за провизора, за ишпана Андреас Андре и још два иберрајтера. Постављен у исто време кад и Штунде и са истим бројем помоћника, провизору Јохану Хорвату предато је у надлежност управљање јагодинско-крагујевачким провизоратом. За провизора ваљевског дистрикта постављен је 1. априла 1722. године Јохан Антоније Градиш (Крач, Кратић - како стоји у извештају за царинске службенике у Ваљево). У рудничком дистрикту био је Себастијан Шварц, у шабачко-јадарском Хенрик Детринг, а у палешком Јохан Георг Штрамајер, сви са једним ишпаном и по два иберрајтера.⁵¹

Од оснивања Администрације поменуте личности спадају у ред првопостављених чиновника. У зависности од околности, временом је долазило до промена на тим местима. Од свих провизора се захтевало да знају или науче српски како би лакше комуницирали са локалним становништвом и самим тим лакше прикупљали порезе. Администрација је на те положаје постављала службенике пореклом из наследних хабзбуршких земаља, односно из немачког говорног подручја, иако има примера и провизора који по презименима то нису били: Биришић, Кратић, Нађ, Середи итд.⁵²

Како би у даљем раду објаснили пореску политику у Краљевству Србији неопходно је да најпре дамо осврт на службу која је контролисала монопол соли.

⁵¹ С Пецињачки, *Неколико података*, 109-112.

⁵² Д. Поповић, *Србија и Београд*, 64. Разлог зашто међу чиновницима није било Срба ваља тражити у јако лошем стању писмености, јер се тек у периоду аустријске управе покрећу први кораци ка оснивању школа од стране митрополита Мојсија Петровића. Међутим, у њима се није учио немачки језик, већ у немачким школама у дунавском Београду, које су похађала и српска деца. О развоју школства у Краљевству Србији видети: М. Ђорђевић: *A Background to Serbian Culture and Education in the First Half of the 18th Century according to Serbian Historiographical Sources*, In: P. Mitev, I. Prvev, M. Baramova, V. Racheva, *Empires and Peninsulas, Southeastern Europe between Carlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829*, Berlin 2010, 125-131.

Политика монопола у трговини сољу у европским државама уврстила је овај производ у ред стратешки најзначајније уз племените метале. Након што се порески намет за со (габела) усталио у Француској у време краља Шарла V (1364-1380), временом су га примењивале и остале државе. Хабзбурзи су још од 15. века чинили напоре за увођење монопола соли за земље у којима су владали. Како се царство ширило путем наслеђа, спроведено је низ мера у време владавине Фридриха III, Максимилијана I и Фердинанда I које су допринеле стављање рудника соли и његову производњу под директну контролу владара. Забраном увоза соли из других земаља потпуно је успостављена контрола трговине овим производом, па је држава могла да одреди његову цену и организује продају. Један од најбитнијих фактора у контроли државног монопола соли имала је посебно оформљена служба (Salzamt). Због специфичности и значаја посла који су обављали запослени у соланама били су подређени директно властима у Бечу.⁵³

Ни када је у питању Краљевство Србија није било изузетака по питању постављања службеника који су контролисали монопол соли. Управник солане у Београду био је истовремено и главни царински управник Јохан Лоренц Леонард Вајхерт, као и један од акционара друштва за експлоатацију рудничког рудника. Он је на место управника солане постављен од стране Дворског коморског већа у Бечу, а посао у царинској служби му је придодат јер је било од велике важности спречити евентуално кријумчарење соли. То довољно говори о односу државе према сигурним приходима који су се сливали у државну касу. Вајхертов помоћник у служби за контролу монопола соли, Јохан Карл де Кафор био је такође један од царинских контролора. Њима су помагали још један делилац соли са годишњом платом од 300 форинти (Томас Видман), затим један транспортни официр (Јохан Михаел Ојренфелдер) са годишњом платом од 200 форинти, два размерача соли (Мартин Венцел и Филип Штамер) са платом од 150 форинти и корманош речне

---

⁵³ Законским актима (Bergwerklibelle) од 1534. до 1575. године Фердинанд I је успео да преузме сву контролу над рудницама соли у Чешкој, Моравској и Шлезији. Н. Hassinger, *Geschichte des Zollwesens, Handels und Verkehrs in den östlichen Alpenländern vom Spätmittelalter bis in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Bd 1, Stuttgart 1987. 155-156. Е. Пероа, Р. Дусе, А. Латреј, *Историја Француске од најстаријег времена до 1774*, Београд 1961, 229.

лађе за превоз соли са платом од 60 форинти годишње. Било је пет солана из којих се дистрибуирала со: у Београду, Шапцу, Градишту, Пожаревцу и Ваљеву, међутим подаци постоје још само за шабачку филијалу где је шеф складишта био Гашпар Кермер са платом од 200 форинти годишње. Главна солана у Београду имала је највеће складиште (Salzstadel) у које је допремана со из Мале Влашке⁵⁴, а одатле је транспортована ка осталим складиштима како би лакше доспела у провизорате. Провизори су потом према направљеном попису годишње продавали сваком домаћинству по 3 центе соли (56 кг.), што је у једном извештају коморског контролора Терлихскрона било окарактерисано као претерана количина.⁵⁵

Један извештај из финансијског и коморског архива у Бечу⁵⁶ непознатог аутора говори у 14 тачака управо о начину на који би служба за контролу соли у Београду требало да функционише и предлаже мере како би се убудуће избегавали неповољни ефекти кријумчарења. Најпре се саветује отварање новог магацина за складиштење соли на обали Саве. Да је магацин заиста и изграђен потврђују нам скице просторија у њему (у прилогу: слика 1,2. и 3.) из 1734. године пронађени у Финансијском и коморском архиву у Бечу (Salzstadel und Salzeinnehmerwohnung in Belgrad и Salzstadel zu Belgrad).⁵⁷ На тај начин би се, уз бољу контролу границе, спречило неометано кријумчарење соли, јер би поданици у том случају морали са товаром да прелазе границу 2 до 3 дана хода даље, што не би било лако. Што се тиче захтева становништва за умањењем цене соли која је продавана за 3 форинте и 15 крајцера по центи, одговор на то био је негативан јер је сељаштво сољу хранило и своју стоку.⁵⁸

Службеници у филијалама су тражили додатне мере сигурности, што наводи на чињеницу да је било крађе соли из старог магацина. Предлагало се да провизор или ишпан увек буду у магацину, односно да се један од њих стално настани у

⁵⁴ ФНКА АНК HF Ungarn VUG 31/A, 6-7. (22. мај 1719.).

⁵⁵ С Пецињачки, *Неколико података*, 102, 105-106. Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 45, 47-48.

⁵⁶ „Pro notitia zu Verbesserung des Belgrader Salzweesens könnte.“ ФНКА АНК HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 417-419.

⁵⁷ ФНКА SUS KS, Qb-031/3. ФНКА SUS KS, Qb-026/1-2.

⁵⁸ ФНКА АНК HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 417.

солани. Такође се предлаже да се уместо два мерача соли у магацину остави само један, да овај други буде премештен на посао превоза соли, а дотадашњи транспортни официр премести у другу службу. Тиме се желело да се смањи утрошак средстава за службу у солани. Што се тиче градње новог магацина соли предлаже се да то буде на Сави јер се на Дунаву услед јаких ветрова дешавају незгоде мањим бродовима приликом украцавања и искрцавања. Приликом градње новог магацина, свакако би се уштедело на смештају службеника (шеф филијале и мерач соли), те се предлагала обавезна градња смештајних соба које би се налазиле на крајевима зграде, односно по једна лево и десно од главног улаза у магацин, што потврђују и приложене скице. Било је предвиђено да нови магацин буде изграђен из средстава Главне коморске управе, али се предлагало да би стара зграда солане могла бити искоришћена тако што би се издала у закуп трговцима, с обзиром да су је коморске власти окарактерисале као непотребну. Пре свега, она би била погодна за издавање у закуп трговцима вином што би представљало значајан извор прихода из којих би се саградио нови магацин.

Један од главних разлога због чега је захтевано да се изгради нови магацин соли предочен је на примеру Главне царинске управе у Београду. Наиме, пре изградње нове зграде царине, било је великих потешкоћа када је роба грчких и царских трговаца стајала на отвореном ради прегледа од стране цариника. Неретко се дешавало да роба, која је чекала на преглед и била смештана у буџацима, нестане. Тај проблем је решен изградњом нове зграде у којој је складиштена сва роба намењена за царинење, нарочито она пореклом из Османског царства. Даљи предлози у извештају односили су се на координацију рада служби царине и солане која би се односила на размену података о трговцима и роби која се царини, а у неким случајевима и допуњавао рад службеника. Првенствени циљ ових мера био је смањење кријумчарења робе и других нелегалних активности, а самим тим и спречавање штете по касу ерера.⁵⁹

---

⁵⁹ Исто, 417-419.

Становништво: фискална политика и демографска кретања

Статус појединца у друштву у новим околностима које су наступиле стварањем Краљевства Србије као провинције Хабзбуршке монархије, требало је уклопити у систем модерне централизоване и институционализоване државе. Реформе које ће на рационалистичким принципима захватити све наследне земље доласком на власт Марије Терезије, добиле су свој почетни обрис у новоосвојеним земљама уз помоћ чиновничког апарата подређеног једино централним државним властима у Бечу. Поред државе, у уобличавању друштвеног живота велику улогу имала је и црква. Од Велике сеобе 1690. године, српски патријарх Арсеније III Чарнојевић је на основу добијених царских привилегија сматрао да уз очување правоверности, црква има право да управља укупним животом Срба на тлу монархије, као и да га представља код државних власти. Међутим, интереси државе и цркве нису се поклапали у стратегијском смислу. Државне власти су тежиле ка уређењу статуса становништва које су сматрали пре свега дисциплинованим поданицима, а црква верницима.⁶⁰

Срби су као граничари у Бечу сматрани за важног чиниоца који доприноси политичкој стабилности монархије и њеном економском просперитету. Такав статус су задржали и хајдуци и хусари (коњаници) на новој граници чувајући територију Краљевства Србије одмах након потписивања Пожаревачког мира. Граница није представљала посебну територијалну јединицу, али су припадници организоване српске милиције, као сталне војне одбрамбене установе, имали посебан статус у односу на остало становништво.⁶¹ Командни кадар⁶² чинили су

⁶⁰ Стратегија јачања утицаја митрополитског двора, организовање парохијске мреже и чврсто уклапање верника у институцију цркве започета је спровођењем реформи у време митрополита Мојсија Петровића и Вићентија Јовановића. Више о реформама у раду свештенства видети: Р. М. Грујић, *Прилози за историју Србије*, 84-209. И. Точанац, *Прописи митрополита Мојсија Петровића за свештенике и парохијане*, Историјски часопис, књ. 48, Београд 2001, 147-164.

⁶¹ Сличан модел уређења границе и статуса хајдучког становништва какав је био у Краљевству Србији предложио је 1736. године анонимни аутор меморијала, у коме се потенцира ослобађање од државних пореза и додељивање земље. С. Гавриловић, *Промеморија из 1736. о Србима у аустријској царевини*, Зборник Матице српске за историју, бр. 69-70, Нови Сад 2004, 237. Хајдуци који су остали у залеђу границе из Новог Пазара и са Косова прешли су на аустријску страну

српски оберкапетани Вук Исаковић, Станиша Марковић Млатишума и Коста Димитријевић, као и десет капетана распоређених у пограничним крајевима према Османском царству. Њима су биле подређене компаније сачињене од 150 хајдука и 50 хусара. Исцрпан извештај о стању српске милиције предао је Александар Виртембершки 1720. године Дворском ратном савету у Бечу, који се у великом делу односио на предлоге у циљу побољшања одбрамбених постројења (чардака и стражарница) на граници, стварању фортификацијског система⁶³, као и о обезбеђивању главних друмова и спречавању кријумчарења робе.⁶⁴ У наредној фази унапређења система одбране крајем 1725. године капетан и ађутант (Hauptman) принца Виртемберга - Декрег (De Chregh), поделио је милицију на деветнаест капетаната – основних војних команди, уместо дотадашњих пет.⁶⁵ Иако је преуређењем српске милиције 1728-1729. године остало осамнаест капетаната, свеобухватне реформе су допринеле бољем систему командовања у тачно

границе по потписивању Пожаревачког мира. Р. Тричковић, *Београдски пашалук 1687-1739. године*, Београд 1977, 383. (необјављена докторска дисертација).

⁶² За разлику од Краљевства Србије, командни кадар банатске милиције стациониране у Браничеву и Тимочкој крајини чинили су Аустријанци. О командантима и распореду компанија у банатским дистриктима видети: С. Пецињачки, *Ситни фактографски исписи из Државног архива Мађарске*, Развитак, 11/5, Зајечар 1971, 80-88.

⁶³ Фортификацијски систем представља систем утврђења распоређен на одређени начин са циљем одбране неке државе или дела државе. Њега чине тврђаве, стражаре, осматрачнице и др. С. Мишић, Н. Ђокић, *Капија Поморавља у историјској и војно стратегијској географији*, Капија Поморавља, Варварин-Крушевац 2011, 137. Најважнији део фортификацијског система и одбране територије свакако је био Београд, као полазна тачка у даљим освајачким подухватима, али и сва острва на Сави и Дунаву која су била предмет преговора пре и након потписивања Београдског мира 1739. године. Р. Веселиновић, *Београд од 1683. до 1717. године*, Годишњак града Београда, бр. 15, Београд 1968, 21. Исти, *Цариградска конвенција о великом (ратном) острву код Београда од 2. марта 1741. године*, Зборник историјског музеја Србије, Београд 1970, 207-208, 210.

⁶⁴ Р. Веселиновић, *Војна крајина у Србији 1718-1739*, Зборник Историјског музеја Србије, св. 21, Београд 1984, 10-11, 14. С. Пецињачки, *Извештај К.А. Виртемберга о неким тврђавама и домаћој милицији аустријске „Краљевине Србије“ у 1720. години*, Miscellanea, бр.5, Београд 1977, 68-69. Опис и структуру свих основаних капетаната у Србији видети у: С. Пецињачки, *Распоред домаће милиције аустријске краљевине Србије у 1725. години*, Зборник народног музеја, бр.8, Чачак 1977, 37-59.

⁶⁵ Велики непокривени простори дуж границе била је последица велике разређености између чардака, нарочито када се ради о различитим компанијама и то је у многоме отежавало контролу границе. Добар пример је ваљевска компанија у којој је 1725. године повећан број чардака. В. Кривошејев, *Ваљевска компанија српске народне милиције од 1720. до 1728. године*, Гласник међуопштинског историјског архива Ваљево, бр. 30, Ваљево 1996, 59-60.

одређеним секторима на граници.⁶⁶ У току рата 1737-1739. године припадници граничне милиције учествовали су са аустријском војском у војним операцијама, али су се након губитка територије Краљевства Србије морали повући у Срем.⁶⁷

Повлашћено хајдучко становништво било је неопходно како би се заштитила територија, међутим, економска исцрпљеност и тежња за приходима којима ће се издржавати аустријска војска и администрација приморавале су власти да што пре након освајања ове територије разрежу и наплате дажбине од осталог становништва. Све ово говори да је за државу породица на почетку 18. века и даље превасходно сматрана економском и правном институцијом, док је црква регулисала њене верске и етичке нормативе, одређујући њену приватност и место сваког појединца у њој. У уобличавању живота градске породице њихове старешине су имале већу слободу од сеоских што је у каснијем периоду допринело стварању породице у модерном облику.⁶⁸

Повећање броја поданика у ратовима депопулисаној земљи био је првенствени задатак привремене војне управе, као и касније Администрације.⁶⁹ Привлачењем хришћанског становништва из Османског царства пореским олакшицама желела се постићи већа густина насељености и обнова многих напуштених села. Такође, нов етнички елеменат у Краљевству Србији били су Немци пореклом из Шпајера, Вормса и Мајнца. Државна политика колонизације имала је своје економске циљеве и у ту сврху је Дворски коморски савет основао оглашиваче за убеђивање сељачког становништва ради насељавања територија „у којима теку мед и млеко“. Једна од важнијих испостава које су организовале

---

⁶⁶ У 26 тачака донет је правилник о дужностима, поступцима и владању свих припадника граничне милиције, као и казнама услед престопа. Исте године је представљен опис хајдучких насеља и статистички преглед људства по компанијама. С. Пецињачки, *Подаци о уређењу србијанске милиције у 1728/29. години*, Зборник радова Народног музеја бр.7, Чачак 1976, 158-160, 165-167.

⁶⁷ Р. Веселиновић, *Војна крајина*, 39-40.

⁶⁸ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд 2006, 13-15, 64-65. 358-359.

⁶⁹ Један пример досељеника са територије Османског царства у дистрикте Тимочке крајине 1729. или 1730 године. Реч је о пресељењу 440 домаћинстава највероватније одједном у маси, због чега их је банатска администрација прогласила неопорезованим прве три године. С. Пецињачки, *Подаци о приходима и расходима Банатске администрације у првој половини XVIII века*, Зборник Матице српске за историју, св. 8, Нови Сад 1973, 87-88.

пресељавање становништва (тзв. Speditionsbüro) основана је у Вормсу.⁷⁰ Због важности посла који је обављала, ову као и испоставу у Регенсбургу у периоду 1723-1724. године водио је царски агент Јохан Албрехт Краусен (Johann Albrecht Craußen).⁷¹ Овај вид колонизације Немаца већ је био примењен у Банату⁷², а највећи број пристиглих у Србију настанио се у Београду. Створивши сопствену општину град је био подељен насељима на тзв. немачки или дунавски и српски или савски Београд. У остатку Србије живело је углавном српско становништво, али и Грци⁷³, Цинцари, Јермени, Роми и арбанашко племе Клименте (сезонски са сточном марвом за испашу).⁷⁴

О броју становника у дистриктима Србије недовољно тачне податке дају нам пописи начињени у почетку аустријске управе. Колико је до сада познато њих је у двадесет година било шест (1717, 1718-1719, 1721, 1723, 1725. и 1735. године) и тачност њихових резултата се повећавала са сваким наредним. Правила на који начин су они обављани и које рубрике су пописивачи попуњавали одрђивала је Главна коморска управа. Промене у пописним књигама су временом бивале

⁷⁰ Из Вормса је становништво стизало у Улм где су се укрцавали у мале бродове тзв. „Ulmer Schachteln“. G. Stadtmüller, *Geschichte der habsburgischen Macht*, Stuttgart 1966, 55.

⁷¹ Највише заинтересованости за досељенике из немачких градова показивао је председник банатске администрације гроф Мерси у периоду 1718-1734. година. M. Fata, *Die Rolle des Militärs in der habsburgischen Impopulationspolitik* *unterhalb der Militärgrenzen in der Übergangszeit zwischen Krieg und Frieden (1686-1740)*, у: M. Asche, M. Herrmann, A. Schindling, *Krieg, Militär und Migration in der Frühen Neuzeit. Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit*, Bd. 9, Münster 2008, 258. О радовима Подунавских Шваба о грофу Мерсију видети историографски приказ: Ф. Крчмар, *Прилог биографији грофа Мерсија*, Зборник Матице српске за историју, 83, Нови Сад 2011, 105-118.

⁷² Градове које су колонисти насељавали били су пре свега Темишвар, Арад, Сегедин, Петроварадин и Београд. J. Kallbrunner, *Deutsche Erschliessung des Südostens seit 1683*, Jena 1938, 14. О немачким колонистима у Банату видети: J. Kallbrunner, *Das keiserliche Banat. Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739*, München 1958. F. Milleker, *Die erste organisierte deutsche Kolonisation des Banats unter Mercy: 1722-1726. Aus Anlaß der 200 Jahr-Feier der Einwanderung*, Vršac 1923. H. Zerzawy, *Die Besiedlung des Banates mit Deutschen unter Keiser Karl VI*, Wien, 1931. (необјављена докторска дисертација). D. Finzi, *Das Temeswarer Banat und die Serbenfrage unter Karl VI (1716-1739)*, Wien, 1934. (необјављена докторска дисертација). G. Bayer, *Geschichte der Deutschen im Banat. Von der Ansiedlung bis zum zweiten Weltkrieg*, Wien 1989. (необјављена магистарска теза).

⁷³ У белешкама немачких путописаца у време Краљевства Србије говори се о Грцима у Београду. Ђ. S. Kostić, *Testimonies to common life. German Writers of Travel Accounts from the 18th and 19th Centuries about the Greeks in Serbia*, Balcanica, br. 29, Beograd 1998, 262. О етничкој и конфесионалној припадности становништва у белешкама путописаца видети: Ђ. S. Kostić, *Völker und Konfessionen Südosteuropas in den deutschen Reisebeschreibungen des 16. und 17. Jahrhundert*, Balcanica, br. 27, Beograd 1996, 251-262.

⁷⁴ Д. Поповић, *Србија и Београд*, 183-184.

свеобухватније и огледале су се у уношењу нових података о становништву. Иако је у српској историографији дуго владало мишљење да је први попис становништва извршен крајем 1718. године⁷⁵, Пецињачки је објављујући извештаје ратног комесара у Србији А. А. Фрица доказао да је први попис обављен у другој половини 1717. године.⁷⁶ Ради одређивања полугодишње контрибуције (период од 1. новембра 1717. до 30. априла 1718. године) за становништво новоосвојених територија, аустријске власти су овај попис извршиле (највероватније произвољно) одмах по њиховом запоседању од стране царских трупа. Иначе, у исто време је извршен попис и у осталим новоосвојеним земљама, Банату са додељеним дистриктима у Браничеву и Тимочној крајини и нешто касније у тзв. турском, тј. источном Срему.⁷⁷

На основу ових разреза контрибуције веома је тешко утврдити колико је становника било у Србији, не само због непоузданости података, већ и због тога што су ратна дејства још увек трајала, а становништво се није у потпуности вратило својим домовима.⁷⁸ Чак ни наредни попис 1718-1719. године не износи прецизне податке који говоре о броју становника у Србији. Иако се ради одређивања пореских дажбина знало колико је било пописаних насеља и домаћинстава, затим број синова, ћерки и браће домаћина, као и покретне и непокретне имовине која њима припада, може се само претпоставити колико је становника у њима живело.⁷⁹ Поред изостављања резултата за београдски, шабачки и јадарски дистрикт, подаци из овог пописа нису најпотпунији јер су људи од пописивача скривали децу и остале чланове домаћинства како би им се разрезо мањи порез.

⁷⁵ Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 42.

⁷⁶ С. Пецињачки, *Подаци о прописима и пореским дажбинама у Србији од 1717. до 1719. године*, Мешовита грађа, бр.3, Београд 1974, 41-80.

⁷⁷ Исто, 47-49.

⁷⁸ Пецињачки је компаративним путем на основу просечне кућне контрибуције у Банату и браничевско-тимочким дистриктима из 1717-1718. године утврдио да је овим пописом број домаћинстава у целој Србији било око 2800 до 3000. Исто, 50.

⁷⁹ Поповић наводи да је у попису 1718-1719. године утврђен број од 3950 домаћинстава заједно са крајинским дистриктима, док Пецињачки тврди да је број приближно исти као и након пописа 1717. године. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 18-19. С. Пецињачки, *Подаци о прописима*, 50.

О овом попису у Београду је 7. маја 1719. године коморски комесар Ф. М. Билард сачинио извештај у коме се најјасније виде разлози лоше обављеног пописа. Најпре наводи да је комисију основала Главна дворска комора у јесен 1718. године. На њеном челу налазио се виши коморски службеник Руп, а била је састављена од више пописивача, од којих је један био и ваљевски провизор Серети. У девет тачака свог извештаја он поред пореских намета објашњава да је за обављање правилног и тачног пописа била потребна читава година. На тај начин би пописивачи могли да обиласком насеља поброје све куће, домаћинства и становнике. Међутим, с обзиром да је попис морао бити завршен пре лета 1719. године како би могао да се разреже порез за текућу годину, приступило се позивању и саслушавању кнезова и локалних црквених старешина.⁸⁰ Овај метод прикупљања података на основу њихових изјава ипак није могао бити довољно поуздан, што се касније одразило и на делимично паушално разрезивање пореза. Један од разлога због чега је комисија овако поступила било је и спречавање иселавања српског становништва на суседну територију османског царства, као и разрезивање пореза сразмерно могућностима сељака. У извештају се наводи да су се чланови комисије у току пописа лично уверили у већ познате тврдње о пустим кућама у насељима дистриката и да је могућ опстанак и рад на земљи уколико би се становништво повратило.⁸¹

Међутим, оно што је евидентно на основу поређења овог и следећег пописа из 1721. године односи се на повећање броја становника, тј. домаћинства. Те године је попис први пут спровела Београдска администрација при чему су унети нови подаци који стварају ширу слику економског стања сваког домаћинства. На

---

⁸⁰ Међу српским становништвом у Банату је такође постојала функција кнеза као старешине (*Knezs* и *Oberknezs*). Међутим, поред њих је постојао и је сеоски кнез (*Dorfknezs*) који је организовао работна давања становништва, што до сада није доказано и за српске дистрикте. В. Landais, *Habsburg's State and the Local Ortodox Elite. The Case of the Banat of Temesvár (1750-1780)*, Encounters in Europe's Southeast. The Habsburg Empire and the Ortodox World in the Eighteenth and Nineteenth Centuries, The Eighteenth Century and the Habsburg Monarchy, Bd. 5, Bochum 2012, 112. Исти, *Village Politics and the Use of „Nation“ in the Banat in the 18th Century*, Forschungswerkstatt: Die Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert, Jahrbuch der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhundert, Bd. 26, Bochum 2012, 200.

⁸¹ “Unterhänigst-gehör(sam)ste Berichts Abstattung über die durch mich Ends unterschreibenen vollzogenen Conscription in denen käys. Districten des Königreichs Servien, wie folget.“ С. Пецињачки, *Подаци о прописима*, 60-61, 63-64, 66-67.

том попису је забележен број од 6020 домаћинстава, од којих је 5487 коморских и 533 хајдучких. И поред тога ни овај попис се не може сматрати тачним јер је у наредном из 1723. године приказано далеко мање домаћинстава (4103) што не прати тренд повећања броја становника. О томе је и главни коморски инспектор Алтер изразио сумњу рекавши да у Србији нема више од 4000 домаћинстава. Претпоставља се да је циљ фиктивног повећања домаћинстава био повећање контрибуције.⁸²

С обзиром да резултати неколико пописа становништва нису испунили очекивања ерара, дошло се на идеју да се наредни попис организује на знатно другачији начин. Пре свега је недостајало много више података о покретној и непокретној имовини, као и класификација одређених делова иметка који припада домаћинству. У Финансијском и Коморском архиву у Бечу сасвим случајно је у фасцикли о рудницима у Србији (такође и они који су припадали банатској администрацији) и Влашкој „Bergwerke in Serbien und der Wallachei: (Majdanbek, Kavalla und Rudnik)“ пронађен документ из 1725. године аутора грофа Копера (Cooper), једног од чланова неоаквистичке комисије, који говори о предлозима на који начин би требало организовати попис и у ком саставу би пописна комисија обавила тај посао.⁸³

Иструкције које су пописивачи добили овим актом имале су за циљ свеобухватнији попис становништва 1725. године како би се без проблема могао разрезати основни порез контрибуција, роботгелд (Robothgeld)⁸⁴ и остали додаци у које се сврставају и сервисне услуге државним властима. Управо је највећа замерка у попису обављеном 1721. године била та што на основу података које је он изнео, нису тачно пописане, пре свега непокретности због чега је ерар остао ускраћен за

⁸² J. Langer, *Serbien*, 241. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 19. С Пецињачки, *Подаци о прописима*, 51.

⁸³ „Instruction was die zur Landts Conscriptio abordnende Comission zu beobachten haben wird.“ ФНКА АНК HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol, 148-155. (14. јануар 1725.).

⁸⁴ Роботгелд је као врста државног пореза у виду рада на државним пословима установљен роботним патентом још у време цара Леополда I 1680. године. У Краљевству Србији било је потребно изводити радове на путевима или на фортификацији београдске тврђаве, а постојала је могућност и његовог откупљивања за 12 крајцера дневно. С. Ingraо, *Habsburg Monarchy*, 94. Д. Пантелић, *Једна сељачка буна*, 46

наведене приходе у новцу и натури. По први пут је у састав пописне комисије улазио један високи представник Београдске администрације, барон фон Лефелгелц (Löffelgeltz), најближи сарадник принца Александра Виртембершког, затим војни комесар Хуниак (Chuniac), Хитенкофер (Hittenkoffer), представник Дворске коморске управе задужен за вођење финансија при Дворском ратном савету и фон Терлихскрон, први коморски контролор.

Према овим иструкцијама комисија је требало да у пуном саставу са пописом крене 4. фебруара 1725. године почевши најпре са пописивањем становништва београдског дистрикта.⁸⁵ При доласку у насељено место, сваки старшина домаћинства морао је да након исказа о томе колико има земље (ораница) исту и покаже комисији. Она би потом величину прегледаног земљишта уносила у формулар, а затим и класификовала према квалитету. Класификација квалитета земљишта се састојала из три поделе: на богато, средње и сиромашно засејано. Након што би комисија завршила попис свих насеља одређеног дистрикта састављан је протокол који су морали да потпишу сви чланови. Било је веома важно проверити исказе сељака и у ту сврху су упућени одређени савети члановима пописне комисије. Уколико би од провизора дознали да је неко домаћинство остало дужно одређену суму контрибуције или је на непрописан начин користило природна блага у власништву државе (сечење двра, риболов итд.), чланови комисије су у том случају најпре морали да те наводе испитају, али да у опхођењу са сељацима буду умерени. Такође, све књиге и рачуни дотичног провизора су проверавани, како неби дошло до супротстављања чињеница на штету сељака. Комисија у таквим случајевима није имала овлашћења да ишта предузима на своју руку, већ је о свим детаљима требала да исцрпно извештава Администрацију.⁸⁶

---

⁸⁵ Први од укупно 14 чланова инструкција за пописну комисију: „Alle insgesamt zu gleicher Zeit, und zwar auf den 4ten nächst eintretenden Monaths February sich von hier wegbegeben, danach aber in diesem Bellgrader District verharren, und daselbst mit sothaner Conscription den Anfang machen.“ ФНКА АНК НФ Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol, 148.

⁸⁶ Чланови I-III. Исто, 148-149.

Када су у питању хајдучка насеља⁸⁷ на граници са Османским царством, у ранијем периоду је примећен велики број домаћинстава и чак читава насеља која су се тамо преселила. Главни разлог томе било је ослобађање плаћања скоро свих дажбина.⁸⁸ Да би тзв. коморска насеља опстала и њихово становништво плаћало порезе, пописна комисија је имала задатак да овакве појаве спречава, односно да коморско становништво, чак и уз помоћ војске, враћа у првобитна насеља. Неретко се дешавало да је у тим случајевима долазило до размирица између хајдука и њихових породица и коморског становништва, због чега је комисија морала да их раздваја. Разлози таквих догађања нису наведени у инструкцији, али су сукоби вероватно изазивани због тога што је само одређени број домаћинстава могао да има граничарски статус, због чега се и ови сукоби могу окарактерисати као социјални. У том случају последице су могле бити тешке, јер је било опасно оставити граничарске чардаке празне или са мало људи. Због ширине граничног појаса учестало је било кријумчарење разне робе са османске територије, те је свакако комисији било у интересу да овакве случајеве решава брзо и ефикасно. Посебно је комисија обележавала хајдучке куће како би се оне одвојиле од коморских, јер су се приликом пресељавања коморског становништва бележили случајеви покушаја одметања што је било спречавано при чему је комисији помагао капетан Декрег, као и један војни командант.⁸⁹

Земља која се налазила на граници са Османским царством обухватала је знатна пространства због чега је било потребно доста времена да је комисија обиђе. Међутим, како се наводи, овај део земље није био пуст, већ да је насељен бројним становништвом које обрађује земљу од које се велики део храни. О томе је морао бити сачињен посебан извештај, а предео у потпуности пописан. То је било неопходно урадити како би се уредило питање добијања земље за обрађивање међу

⁸⁷ О попису и опису хајдучких села у шабачком дистрикту видети: В. Гавриловић, *Подаци из 1737. о народној милицији у Краљевини Србији*, Историјски часопис, књ. 47, Београд 2000, 249-262.

⁸⁸ Тричковић у свом делу наводи да хајдуци нису плаћали никакве дажбине све до реформе 1728. године, а након тога плаћали су само контрибуцију. Р. Тричковић, *Ђуприја и средње Поморавље до првог српског устанка*, у: Бој на Иванковцу 1805. године, Српска академија наука и уметности, књ. 6, Београд 1979, 140-141.

⁸⁹ Члан IV. FHKA ANK HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol, 149.

хајдуцима. Због тога је сачињен посебан регистар са овим подацима, независно од пописа становништва. Што се тиче коморских места комисија је пописивала сваког члана домаћинства, при чему није тражена помоћ оберкнеза, унтеркнеза или општине како је то рађено у ранијим пописима. Такође, комисија је обилазила и домаћинства која су се налазила у шумама, пашњацима и поред река и језера где су морала бити пописана и државна (царева) добра која су коришћена.⁹⁰

Поступак којим су пописивачи пребројавали сточни фонд сваког старешине домаћинства одвијао се уз помоћ провизора у чијем се провизорату налазило село. Да би се одредило које животиње припадају којим домаћинствима, старешине су их доводиле на једно место у селу где су оне пребројаване. С обзиром да су старешине у прошлости домаће животиње крили по шумама како би избегли њихово пописивање, комисија је овог пута за такав прекршај оштро прекоравала становништво, али и не само то. Уколико би се десило да је царски поданик искористио пометњу и начинио неку превару у вези са пописом његове имовине, могао је од стране комисије да буде везан и одведен. Судило му се у зависности од прекршаја и места у коме је ухваћен у превари.⁹¹

Колико су пописивачи у току свог обиласка Србије имали додатних задатака најбоље говори податак да је било потребно сачињавање посебног извештаја о црквеним имањима. Оно што се знало од раније и што су наводили ранији пописивачи, говори о веома добро организованом пољопривредном делатности на црквеним имањима. Након освајања Србије од стране Аустријанаца, „попови“ (како их називају у извештају) су према угледу у црквеној хијерархији добијали најбољу земљу за обраду. Са друге стране и провизори су могли да се баве узгојем винове лозе, за шта су према инструкцијама о управи у провизоратима имали право да користе напуштене винограде које становништво није обрађивало. Све производе од плодова користили су без ограничења за личне потребе.⁹²

⁹⁰ Чланови V, VI и VII. Исто, 149-150.

⁹¹ Члан VIII. 150.

⁹² Чланови IX-XIII. Исто, 150-151.

Процене пописне комисије биле су да сви додатни послови изискују неопходно време и труд пописивача, али и да ће у том случају успети да својом одлучношћу исправе раније грешке при попису и на тај начин ураде важан државни посао, који ће адекватно бити и награђен из главне касе Београдске администрације. Закључци којих је комисија морала да се држи у току обиласка земље имали су много веће значење од самог пописа. Дакле, интерес државе поред адекватног пописа становништва био је и састављање опште слике о економској ситуацији у земљи, материјалном стању поданика, затим утврђивању мера којим би се оно могло побољшати, као и мера за спречавање деловања разних реметилачких фактора у спровођењу фискалне државне политике.⁹³

Као прилог инструкцијама који је послат пописној комисији налазио се ручно писани формулар⁹⁴ који је у односу на раније пописе (1721) садржао углавном исте детаље који се тичу становништва, покретности (*Mobilia*) и непокретности (*Immobilia*). Када је реч о колонама у формулару, мора се истаћи да су распоред и врста података која се тржи исти или слични као и у осталим крајевима освојеним у рату 1716-1718. године. Један од примера је попис тзв. „коморског Срема“ који је након аустријског освајања предат коморским властима.⁹⁵ Разлике су се углавном односиле на делатност становништва у зависности од поднебља на коме је живело, али и од тога којим писмом је попис написан.⁹⁶

Од лица која су према формулару пописивана налазе се овим редоследом: биров-старешина места које се пописује, а затим старешине домаћинства (имена) са сесијом или домом⁹⁷, ожењена и неожењена браћа, ожењени и неожењени синови,

⁹³ Члан XIV. Исто, 151-152.

⁹⁴ “Formular nach welchen die anverordnete Commission die landts Unterthanen und ihre haabschaft und die ganze Conscription einzurichten hätten.“ Исто, 153-155.

⁹⁵ Један део Срема припадао је и Одескалкијевом спахилуку. О Срему у 18. веку видети у: С. Гавриловић, *Срем од краја XVI до средине XVIII века*, Нови Сад 1979.

⁹⁶ Попис Митровачког провизората 1720. године написан је на латинском језику. О детаљима пописа видети: Ђ. Бошковић, *Један попис села Митровачког провизората из 1720. године*, Зборник Матице српске за историју, бр. 79-80, Нови Сад 2009, 71-96.

⁹⁷ Сесија и дом су биле основе за разрез пореза за домаћинство. Најпре је коришћена сесија која је обухватала тридесет јутара ораће земље, шест јутара ливаде и осам коња или волова. Овако велика

као и они млађи и старији од 12 година, кћери млађе и старије од 12 година, остали укућани и удовице. Најчешће наилазимо на примере задружног типа домаћинства у селима и градовима, али је било и случајева да домаћинство чине само супружници и деца.⁹⁸ Пописни формулар садржао је ставку покретне имовине, односно домаћих животиња које су углавном узгајане у домаћинствима и на разне начине биле предмет опорезивања. Пописивани су: коњи, ждребад, волови за вучу, краве, јунади од 2 и 3 године, телад, свиње, прасад, козе и овце. Непокретна имовина је сврставана у квалитативне категорије. Виногради су подељени на старе (турске) и новодељене, а од њих су класификовани они из којих се добија најбоље, средње и лоше вино.⁹⁹ Оранице под пшеницом, ражом, јечмом или овсом, кукурузом, хељдом или просом, дуваном¹⁰⁰, крупником (*Zirockh*)¹⁰¹, као и новодељене оранице мерене су по старој аустријској мерној јединици-јутру (*Joch Äcker*)¹⁰².

У посебну групу иметка нашле су се старе и новодељене ливаде¹⁰³, кошнице, млинови, воденице, пецаре, дућани, крчме и месаре. Напоменуто је да

пореска основица која је наплаћивана по 20 и више форинти није била одржива, па је Администрација увела дом. Превасходно је означавало простор у коме се станује-кућу, а у ширем смислу је означавало окућницу: двориште, помоћне економске зграде, башта и воћњак. Број сесија или домова помножена са бројем чланова домаћинства, у оно време вероватно 8 до 12 особа, представљало је максимални могући број становника у северној Србији. М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 435-437. Поповић, *Србија и Београд*, 47, 101. Павловић, *Финансије и привреда*, 5.

⁹⁸ Старешина је, уз одобрење осталих чланова, располагао свим приходима домаћинства. М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 360.

⁹⁹ ФНКА АНК HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol. 153.

¹⁰⁰ Једино је у пожаревачком дистрикту дуван сађен у већим количинама. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 87.

¹⁰¹ Фон Таубе је у свом опису Краљине Славоније и Војводства Срема наводио да тамошње становништво користи врсту житарице крупник, која се сеје на ободима пшеничних поља и да расте толико високо да се пшеница од њих и не види. F. W. von Taube, *Historische und geographische Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogthumes Syrmien: sowohl nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfassung und neuern Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militärischen Dingen*, Buch 1, Leipzig 1777, 46.

¹⁰² Joch Äcker = 1600 Клафтера = 57,54 ари.

¹⁰³ У дистриктима Тимочке крајине су такође пописиване ливаде, пашњаци и сенокоси, међутим на основу ових података, допунски порез на њих није заведен због тога што становници нису могли да остваре било какав приход. С. Пецињачки, *Основни подаци о Браничеву и Тимочној крајини из 1720. године*, Развитак, бр. 11/2, Зајечар 1971, 61.

комисија обрати пажњу на папире који доказују посед домаћина над крчмама уколико их имају.¹⁰⁴

Сви подаци који су се нашли на формулару за попис становништва 1725. године били су са незнатним изменама и једноставнијом класификацијом присутни и у попису обављеном 1734. и 1735. године. Међутим, оно што попис из 1735. године разликује од свих претходних су поименице набројани домаћини. У овом раду ће бити представљени детаљни подаци о домаћинима и члановима њихових домаћинстава која су под надлежношћу Главне коморске управе у свих четрнаест села ресавског и параћинског дистрикта.¹⁰⁵

---

¹⁰⁴ FHKA ANK HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol. 154.

¹⁰⁵ Landt Conscriptio pro Anno 1735 über die in dem Parakin und Resovaer Distict befundlichen Kopf, Mobillien und Immobilien, AC Рес, Акта.

Становништво насељених места	ИВАНКОВАЦ	ЛИЦА											ПОКРЕТНА ИМОВИНА											НЕПОКРЕТНОСТИ												
		Домаћин	Ожењена браћа и синови	Неожењена браћа и синови изнад 12 год.	Ожењени чланови домаћинства (имућни)	Чланови домаћинства без средстава	Браћа и синови испод 12 год.	Удовица	Сиромашна удовица	Кћери испод 12 год.	Кћери изнад 12 год.	Инвалиди, сиромашни и стари	Коњи	Ждребад	Волови за вучу	Краве	Јунад	Телад	Свиње	Овце	Козе	Кошнице	Казани за печење ракије	Лошији	Средњи	Добар	Житарице	Засади воћа	Кукуруз	Хељда и просо	Плуг ливада (4 хектара)	С једним каменом	Са два камена	ВАЉАОНИЦА		
Биров Недељко Богојевић		1	-	-	-	-	1	1	2	-	-	1	2	3	2	3	3	40	15	-	-	-	-	1	2	2	1	1	1	2	-	-	-	-		
Гојко Васиљковић		1	-	1	-	2	-	-	-	-	-	1	2	2	1	2	15	-	-	-	-	-	1	2	2	1	1	1	2	-	-	-	-	-		
Стефан Јовановић		1	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	1	2	1	15	-	-	-	-	-	-	1	2	2	1	1	1	1	-	-	-	-	-		
Радивој Богдановић		1	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2	1	1	2	-	-	-	-	-	-		
Никола Јовановић		1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	1	3	2	6	2	-	-	-	-	-	-	22	-	2	3	1	1	4	-	-	-	-	-	-	
Стојан Бабић		1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3	1	1	2	-	-	-	-	-	-	-	
Петар Мирчегић		1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	
Милош Петровић		1	1	1	-	1	-	-	-	-	-	2	2	2	2	10	20	-	-	-	-	-	-	1	3	2	1	2	-	-	-	-	-	-	-	
Јован Мисла		-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
Бела Јаковљевић		1	1	-	-	-	-	-	2	-	1	3	2	1	-	70	10	-	-	-	-	-	-	2	2	1	1	4	-	-	-	-	-	-	-	
Младен Ђорђевић		1	-	1	-	1	-	-	2	-	-	1	2	1	-	30	10	-	-	-	-	-	-	6	1	1	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Груја Драганић		1	-	-	-	1	-	-	-	-	1	4	2	3	2	30	7	-	-	-	-	-	-	3	3	1	1	4	-	-	-	-	-	-	-	
Богдан Милошевић		1	1	1	-	1	-	-	-	-	2	4	-	-	-	20	10	-	-	-	-	7	1	5	3	1	1	3	-	-	-	-	-	-	-	

Становништво насељених места	ОРАШЈЕ	ЛИЦА											ПОКРЕТНА ИМОВИНА							НЕПОКРЕТНОСТИ															
		Домаћин	Ожењена браћа и синови изнад 12 год.	Неожењена браћа и синови изнад 12 год.	Ожењени чланови домаћинства (имућни)	Чланови домаћинства без средстава	Браћа и синови испод 12 год.	Удовица	Сиромашна удовица	Кћери испод 12 год.	Кћери изнад 12 год.	Инвалиди, сиромашни и стари	Коњи	Ждребад	Волови за вучу	Краве	Јунад	Телад	Свиње	Овце	Козе	Кошнице	Казани за печење ракије	Лошији	Средњи	Добар	Житарике	Засади воћа	Кукуруз	Хељда и просо	Плуг ливада (4 хектара)	С једним каменом	Са два камена	ВАЉАОНИЦА	
Дмитар Николић		1	-	-	-	-	-	3	-	-	-	2	1	-	1	-	1	-	15	15	7	1	-	2	4	-	-	-	-	-	2	1	-	-	
Велимир Гујковић		1	1	2	-	-	-	2	-	-	-	1	-	2	-	-	-	6	5	10	-	-	-	3	3	-	-	2	-	3	-	-	-	-	
Махајло Дамјановић		1	1	2	-	-	-	1	1	-	-	3	1	4	2	3	-	7	30	20	50	1	-	4	4	-	1	3	-	4	-	-	-	-	
Ђорђе Богосављевић		1	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	3	2	-	2	2	8	8	-	4	-	-	3	2	-	-	3	-	3	-	-	-	-	
Нинко Максимовић		1	1	-	-	-	-	2	-	-	-	1	1	3	2	1	2	4	-	-	-	-	2	2	1	2	2	1	2	-	2	-	-	-	-
Паун Ставојевић		1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-	-	5	-	-	-	-	-	-	2	1	2	1	2	1	4	-	4	-	-	-
Јован Крстић		1	1	2	-	-	-	2	-	1	-	1	4	1	-	1	6	60	10	10	7	1	-	5	4	-	4	-	3	-	-	-	-	-	-
Божо Лазаревић		1	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2	4	1	-	1	8	19	-	-	-	-	1	1	-	1	-	3	-	3	-	-	-	-	-
Жљиво Стојишић		1	1	1	-	-	-	1	-	1	-	1	1	2	2	-	2	19	20	20	6	-	-	3	2	1	3	-	4	-	-	-	-	-	-
Радосав Радиојевић		1	1	-	-	-	-	2	-	1	-	1	2	-	-	8	30	25	4	4	4	-	-	3	3	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-
Адам Стојановић		1	2	-	-	-	-	3	-	-	-	2	4	2	2	-	-	-	10	-	6	1	-	-	5	2	-	3	-	2	-	-	-	-	-
Јован Радоњић		1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	-	10	-	-	-	-	-	2	2	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Никола Грујић		1	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	1	2	1	2	-	4	3	3	-	-	2	2	-	2	-	2	-	2	-	-	-	-	-

Становништво насељених места	ГРАБОВИЦА	ЛИЦА											ПОКРЕТНА ИМОВИНА										НЕПОКРЕТНОСТИ											
		Домаћин	Ожењена браћа и синови	Неожењена браћа и синови изнад 12 год.	Ожењени чланови домаћинства (имућни)	Чланови домаћинства без средстава	Браћа и синови испод 12 год.	Удовица	Сиромашна удовица	Кћери испод 12 год.	Кћери изнад 12 год.	Инвалиди, сиромашни и стари	Коњи	Ждребад	Волови за вучу	Краве	Јунад	Телад	Свиње	Овце	Козе	Кошнице	Казани за печење ракије	Виног-ради	Плуг ливада (4 хектара)			Водени-ца кашика-ра						
																								Добар	Средњи	Лошији	Житарике	Засади воћа	Кукуруз	Хељда и просо		Са два камена	ВАЉАОНИЦА	С једним каменом
Срећко Здравковић		1	2	-	-	-	-	-	1	1	1	2	2	2	1	1	1	1	3	80	21	13	-	-	-	4	3	1	2	-	6	-	-	-
Обрен Милић		1	-	1	-	-	-	-	1	1	-	-	2	2	1	1	1	1	-	-	-	9	-	-	-	-	1	1	-	2	-	-	-	-
Јурко Клишмар		1	-	-	-	-	-	-	4	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Станоје Степановић		-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-
ПОПОВАЦ																																		
Биров Крста Ђурђевић		1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	3	-	-	-	-	7	14	8	-	-	-	-	3	2	1	1	-	4	-	-	-
Петар Симоновић		1	-	1	-	-	-	-	3	-	-	1	-	2	1	2	-	15	15	15	20	-	-	-	-	3	2	1	1	-	4	-	-	-
Станоје Марковић		1	-	-	-	-	-	-	3	-	-	1	2	2	2	2	-	-	3	7	12	-	-	-	-	2	2	1	1	-	3	-	-	-
Миленко Николић		1	-	-	-	-	-	-	2	-	-	1	2	2	3	1	-	-	6	6	20	-	-	-	-	3	2	1	1	-	-	-	-	-
Стефан Николић		1	1	-	-	-	-	-	3	-	1	1	3	3	-	-	-	-	5	16	15	1	-	-	-	3	4	1	1	-	4	-	1	-
Станоје Хорват		1	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	2	1	3	2	10	10	5	5	20	-	-	-	-	3	2	1	1	-	3	-	1	1
Стојан Ковачевић		1	1	2	-	-	-	-	1	-	-	1	3	1	1	1	-	-	4	4	-	1	-	-	-	2	3	1	1	-	4	-	-	-
Станимир Суботић		1	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2	2	3	2	17	-	-	-	13	-	-	-	-	3	2	1	1	-	4	-	-	-

Мален Предојевић	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	3	3	3	-	4	-	3	-	1	2	3	1	1	-	4	-	-		
Јаков Живковић	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	2	2	2	-	-	-	20	-	-	2	2	1	1	1	-	2	-	-	
Симон Первуловић	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3	3	2	-	10	5	2	-	2	2	1	1	1	-	3	-	-	
Миљосава удовица	-	-	1	-	-	1	-	-	-	1	-	2	-	-	-	-	20	5	-	-	-	1	1	-	-	1	-	-		
Радомир Велисављевић	1	2	1	-	-	2	-	1	1	1	2	4	3	2	2	20	6	20	1	1	-	-	4	3	1	-	4	-	-	
Мијат Радосављевић	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	3	-	-	
Божана удовица	-	-	-	-	1	1	-	1	2	-	-	1	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	1	-	-	
Стефан Јездимировић	1	-	-	-	1	1	-	1	2	-	-	2	2	1	2	7	10	-	-	-	-	-	2	1	1	-	3	-	-	
Стеван Крстијановић	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	2	1	1	-	-	16	-	-	-	-	-	1	1	1	-	2	-	-	
Крста Стефановић	1	-	-	-	-	-	-	2	1	-	1	2	2	2	20	15	-	20	-	--	-	-	-	3	2	1	-	2	-	-
Ристивој	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
СУБОТИЦА																														
Черни Груја	1	-	-	-	2	-	-	2	-	-	2	1	1	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	2	-	-	
Михајло Митровић	1	-	-	-	1	-	-	1	-	1	-	1	1	1	5	-	10	-	-	--	-	-	-	1	2	-	2	-	-	
Урсул Седик	1	1	-	-	2	-	-	2	-	-	2	2	-	2	4	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	3	-	-	
Груја Микзон	1	-	-	-	1	-	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	2	-	-	
Јанош Петровић	-	-	-	1	-	-	1	-	1	2	-	-	1	-	1	4	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	-	-	
Јанкул Радман	-	-	-	1	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	3	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	
Бела Груја	1	-	-	-	1	-	-	1	-	2	-	1	-	1	6	12	-	1	-	-	-	-	1	1	2	-	2	-	-	

Становништво насељених места	СУБОТИЦА	ЛИЦА										ПОКРЕТНА ИМОВИНА										НЕПОКРЕТНОСТИ													
		Домаћин	Ожењена браћа и синови	Неожењена браћа и синови изнад 12 год.	Ожењени чланови домаћинства (имућни)	Чланови домаћинства без средстава	Удовица	Сиромашна удовица	Кћери испод 12 год.	Кћери изнад 12 год.	Инвалиди, сиромашни и стари	Коњи	Ждребад	Волови за вучу	Краве	Јунад	Телад	Свиње	Овце	Козе	Кошнице	Казани за печење ракије	Лошији	Средњи	Добар	Житарике	Засади воћа	Кукуруз	Хељда и просо	Плуг ливада (4 хектара)	С једним каменом	Са два камена	ВАЉАОНИЦА		
Петар Алмашанин	1	-	-	-	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	9	3	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Јанел Алмашанин	1	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	2	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Паун Алмашанин	1	1	-	-	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	8	5	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Станко Руша	1	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Мартин Микзон	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Јанул Курлинца	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1	1	2	1	-	1	1	1	3	10	8	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Имре Мота	1	-	-	-	-	2	-	2	-	-	2	-	-	-	-	-	8	-	6	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Лулул Манча	-	-	-	-	1	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Тумбреван	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Димитар Бурана	-	-	-	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Марко Микзон	1	-	-	-	-	1	-	2	-	-	1	2	2	1	1	1	1	20	10	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-
Петар Богоје	1	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	
Мартин Небула	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-

Становништво насељених места	ГЛОЖАНЕ	ЛИЦА											ПОКРЕТНА ИМОВИНА							НЕПОКРЕТНОСТИ														
		Домаћин	Ожењена браћа и синови изнад 12 год.	Неожењена браћа и синови изнад 12 год.	Ожењени чланови домаћинства (имућни)	Чланови домаћинства без средстава	Браћа и синови испод 12 год.	Удовица	Сиромашна удовица	Кћери испод 12 год.	Кћери изнад 12 год.	Инвалиди, сиромашни и стари	Коњи	Ждребад	Волови за вучу	Краве	Јунад	Телад	Свиње	Овце	Козе	Кошнице	Казани за печење ракије	Виног- ради	Јутро земље			Плуг ливада (4 хектара)	Водени- ца кашика- ра					
																								Лошији	Средњи	Добар	Житарице	Засади воћа	Кукуруз	Хељда и просо		С једним каменом	Са два камена	ВАЉАОНИЦА
Станисав Николић		1	1	2	-	-	-	-	-	1	1	1	2	3	3	3	3	2	10	1	-	-	-	-	3	1	1	2	-	4	-	-	-	
Бава Лекић		1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-	2	1	1	-	2	-	-	-	-	
Стефан Вељковић		1	1	1	-	-	-	-	-	1	2	2	2	2	2	2	2	14	40	10	-	-	-	-	3	2	1	2	-	5	-	-	-	
Белча Живковић		1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	3	2	2	2	1	-	-	4	-	-	-	-	1	-	1	1	2	-	2	-	-	-	
Остоја Јовичић		1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	2	8	9	7	-	-	-	-	-	1	2	1	2	-	2	-	-	-	
Стојан Филиповић		1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	2	-	2	-	-	-	
Сласоје Милорадовић		1	1	1	-	-	-	-	-	1	2	4	2	1	2	7	40	10	-	-	-	-	-	-	4	2	1	2	-	5	-	-	-	
Стојиша Јовичић		-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	3	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	2	-	-	-	-	
Урош Манојловић		-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Јура Станојевић		-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	
Јован Гавриловић		-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Илија Стојадиновић		-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Радован Живковић		1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	2	1	4	2	2	2	1	1	1	1	1	2	-	2	-	-	-

Становништво насељених места	ЦИМАРЕ	ЛИЦА											ПОКРЕТНА ИМОВИНА							НЕПОКРЕТНОСТИ											
		Домаћин	Ожењена браћа и синови изнад 12 год.	Неожењена браћа и синови изнад 12 год.	Ожењени чланови домаћинства (имућни)	Чланови домаћинства без средстава	Браћа и синови испод 12 год.	Удовица	Сиромашна удовица	Кћери испод 12 год.	Кћери изнад 12 год.	Инвалиди, сиромашни и стари	Коњи	Ждребад	Волови за вучу	Краве	Јунад	Телад	Свиње	Овце	Козе	Кошнице	Казани за печење ракије	Виног- ради	Житарице			Јутро земље		Плуг ливада (4 хектара)	Водени- ца кашика- ра
Лука Радичевић		1	-	-	-	1	-	-	2	-	-	2	2	3	4	2	2	15	8	15	30	1	1	1	1	1	1	3	-	-	-
Стојан Јовановић		1	-	1	-	1	-	1	1	-	-	1	2	2	3	3	10	-	-	-	10	-	-	3	2	1	6	-	-	-	
Станој Ивковић		1	4	1	-	4	-	6	1	1	1	4	8	9	6	6	20	50	100	10	0	1	4	8	4	2	6	-	-	-	
Живко Радловић		1	-	-	-	1	-	2	1	-	-	1	2	1	1	-	-	5	-	-	7	-	-	1	1	1	1	-	-	-	
Стојан Чоча		1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	1	1	1	1	5	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	-	-	-	
Иван Радовић		1	-	2	-	-	-	2	-	-	-	1	3	3	4	10	-	15	-	10	-	-	-	5	2	1	3	-	-	-	
Стефан Павић		1	2	1	-	1	-	2	1	-	-	3	2	3	3	4	100	30	100	40	-	-	2	3	1	4	-	-	-	-	
Палко Стојановић		1	3	1	-	4	-	2	-	-	-	4	-	3	2	15	34	150	34	12	-	-	2	4	3	2	4	-	-	-	
Никица удовица		-	-	1	-	2	1	-	1	-	-	-	1	2	-	2	10	20	10	-	-	-	1	1	1	1	1	-	-	-	
Цветко Грујић		1	1	-	-	1	-	2	-	-	-	4	-	1	1	-	12	12	20	12	-	-	3	2	1	4	-	-	-	-	
Мапа удовица		-	-	1	-	1	-	2	-	-	-	2	1	1	5	6	20	6	20	5	-	-	1	1	1	2	-	-	-	-	
Величко Будимлић		1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	2	1	1	4	4	20	12	20	5	-	-	2	1	1	1	1	-	-	-	
Никола		-	-	1	-	2	-	-	-	-	-	1	1	1	1	-	10	-	10	7	-	-	1	1	1	1	1	-	-	-	

Иако је сумарне податке објавио Јохан Лангер¹⁰⁶, приказани пописни подаци су засад најпотпунији документи о ресавском и параћинском дистрикту из периода 1718-1739. године. Укупан број од 238 домаћинстава представља само део података који су добијени овим пописом.¹⁰⁷ На крају табеле назначено је и село Дубница, међутим никакви подаци о њеним домаћинствима нису наведени. У приказаним пописима је најпре уочљиво да је процес досељавања и даље био активан дуже време након завршетка рата. Ипак, уочљиви су и примери напуштања места, мада о разлозима таквих поступака није ништа забележено. Може се констатовати да су у прошлости разлози расељавања становништва били економске природе, што их је најпре наводило да се настане у тзв. хајдучким селима.

По именима старешина домаћинстава може се закључити да су пописана насеља већина била стариначка и да је већинско становништво било српско. Било је и новодосељеника, што се може приметити по именима која су изведена од неког другог краја или насеља, пре свих из Алмаша (Алмашанин), затим Бугарин, али и становништва влашког порекла, нарочито у селу Суботица.

Што се тиче презентованог иметка, обухваћеног нашим исказима, пада у очи да је био веома неуједначен, како по величини, тако и по самим кутурама, зависно од разних чинилаца, пре свега економске снаге појединих домаћинстава и броја њихових чланова, као и од теренских предуслова. Из докумената се види да су од пољопривредних култура највише били заступљени пшеница и кукуруз. Служиле су како за исхрану становништва тако и као сточна храна. Хељда и просо ни у једном од наведених насеља нису узгајани. Из пописа је видљиво да се становништво ових дистриката највише бавило сточарством, пчеларством и земљорадњом, а најмање виноградарством. Ако се погледају подаци о броју чокота (590 у свим селима) евидентно је да производња вина није била намњена продаји већ личној употреби, тим пре што се виногради под османском влашћу нису могли да се довољно квалитетно обрађују. За разлику од виноградарства, пчеларство је према подацима пописа било вероватно основна делатност у циљу

¹⁰⁶ Langer, *Serbien*, 234.

¹⁰⁷ Број домаћинстава по местима износи: Иванковац 26, Орашје 23, Јеховац 20, Грабовица 17, Поповац 16, Суботица 14, Ђонци 12, Бобова 11, Грабовац 16, Свилајнац 33, Гложане 13, Војска 12 и Видова 11. АС Рес, Акта.

стицања непходних додатних прихода трговином медом и воском. Сва пописана имовина је додељена сељацима-земљорадницима на коришћење и из докумената се не види да су поред њих живели и људи других занимања. Помињу се само воденице и казани за печење ракије, али се претпоставља да су се становници осталим делатностима бавили споредно.

Сви пописи представљају кључне изворе и полазну тачку у проучавању миграционих кретања у Краљевству Србији. На основу извештаја коморског савета из 1730. године¹⁰⁸ о местима која су потпадала под коморску управу и уз детаљну обраду табеларног приказа о местима у параћинском и ресавском дистрикту у актима београдске администрације из 1734. и 1735. године могуће је добити одговарајуће податке о тренду насељавања опустелих места, броју сесија у наведеним дистриктима, као и податке о имовинском стању-покретној и непокретној имовини становништва. Параћински и ресавски дистрикти су као погранична подручја посебно значајани за истраживање демографских прилика у Србији. У време аустријске управе у Параћину се налазила једина пошта у Србији изван Београда и главни контумац¹⁰⁹ између Хабзбуршке монархије и Османског царства. То место је, због свог географског положаја (на цариградском дурму), постало једна од главних капија Хабзбуршке монархије према Османском царству за све што је оданде легалним путем преношено. Параћински дистрикт, као погранични, био је привлачан великом делу становништва због могућности да ступе у граничну војну службу (хајдуци) која је била ослобођена плаћања највећег дела дажбина.¹¹⁰

О томе која су места била насељена или опустела и њиховој величини, непосредно након повлачења османске војске, сазнајемо из поменутог државног пописа из 1718. године. У параћинском и ресавском дистрикту је било 25 насељених и 68 ненасељених места. С обзиром да је у то време била војна управа на челу са генералом грофом Јозефом Одвајером, насеља нису била

¹⁰⁸ J. Langer, *Serbien*, 70-73.

¹⁰⁹ Погранични карантин за људе, стоку и робу која из Османског царства прелази у Хабзбуршку монархију.

¹¹⁰ У контумацу су вођени протоколи о промету и царински дневници, који су упућивани вишим царинским органима на увид и ревизију. Они представљају данас изворе првог реда за проучавање економске историје, а корисни су и са етнографског становишта, В. Гавриловић, *Фрагменти прометног протокола контумаца у Параћину (1723, 1731 и 1733)*, *Miscellanea XXIX*, Београд 2008, 73-74.

подељена на војна и коморска. Та подела је евидентна у списковима из 1730. и 1737. године када је за оба дистрикта наведено 15 коморских и 17 војних места.¹¹¹ Упоредивањем тих извештаја приметно је повећање броја насељених места (график 1.). Идентична коморска места налазимо и у приказаном попису из аката аустријске управе из 1735. године: Иванковац, Драшје, Јеховац, Грабовица, Поповац, Суботица, Ћонци, Бобова, Грабовац, Свилајнац, Гложане, Војска, Цимаре, Видова и Дубница.¹¹²

Упоредивањем број домаћинстава у параћинском и ресавском дистрикту према пописима спроведеним 1721, 1734. и 1735. године наглашено је њихово евидентно смањење (график 2.). Последицу оваквог стања најпре би требало тражити у процесу смањења броја коморских и повећања хајдучких села, која су уживала знатне пореске олакшице.¹¹³

Посебно је важно истаћи да је већина насељених места у време аустријске управе била насељена и након аустро-турског рата 1737-1739, што се види из појединачног пописа смедеревског санцака 1741. године, који заправо представља катастарски попис оног дела овог санцака, који је, од 1718. до 1739. године, био под аустријском управом.¹¹⁴

После закључења мировног споразума, Порта је предузела потребне мере за успостављање редовне управе у освојеним областима и донела прописе о новој подели поседа, зеамета и тимара у пописаним нахијама Смедеревског санцака. На основу докумената о плаћању ренти у Ресавској нахији после 1739. године може се добити и приближна слика о послератном стању насељености места у тој нахији, али је објективан исход таквих истраживања неизванан.¹¹⁵

¹¹¹ Д. Поповић, *Србија и Београд*, 21, 25-26, 59, 70-73.

¹¹² АС, Акта.

¹¹³ Langer, *Serbien*, 240; АС, Акта.

¹¹⁴ На основу грађе архива у Анкари: Defter-i mufassal-i liva-i Semendire, I, II, br. 423/18 i 422/17. Попис источних нахија међу којима се налази и Ресави урађен је прецизно, највероватније на основу теренских испитивања уз описивање положаја пописаних места. Р. Тричковић, *Организација управе у Београдском пашалуку после Београдског мира 1739. године*, Београд 1968, 4-5. (необјављена магистарска теза).

¹¹⁵ Новом поделом поседа прекинут је континуитет у погледу управно-правних и имовинско-правних односа и примена старих докумената о тим односима који су у новосвојеном делу Смедеревског санцака постојали пре аустријске управе. Исто, 9, 35-41.

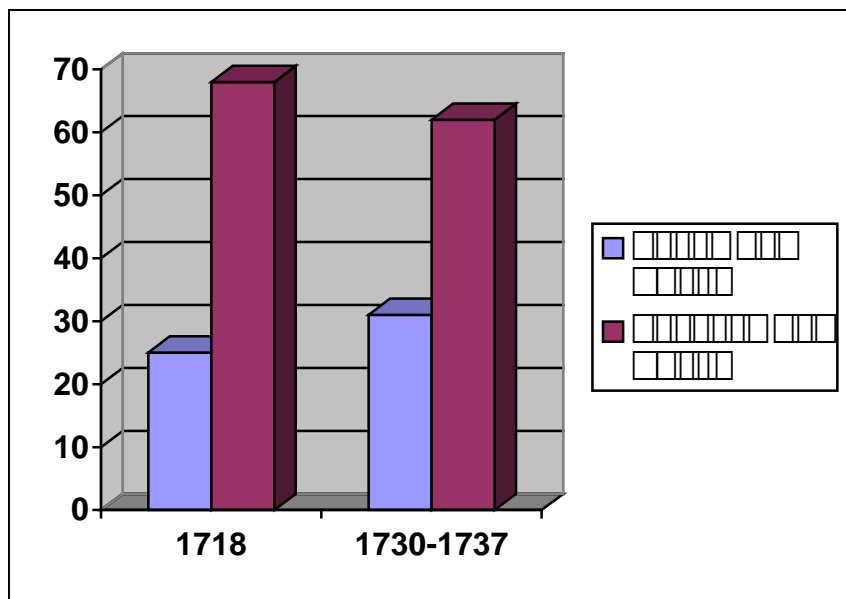

График 1: Однос насељених и ненасељених места у параћинском и ресавском дистрикту 1718. године и од 1730. до 1737.

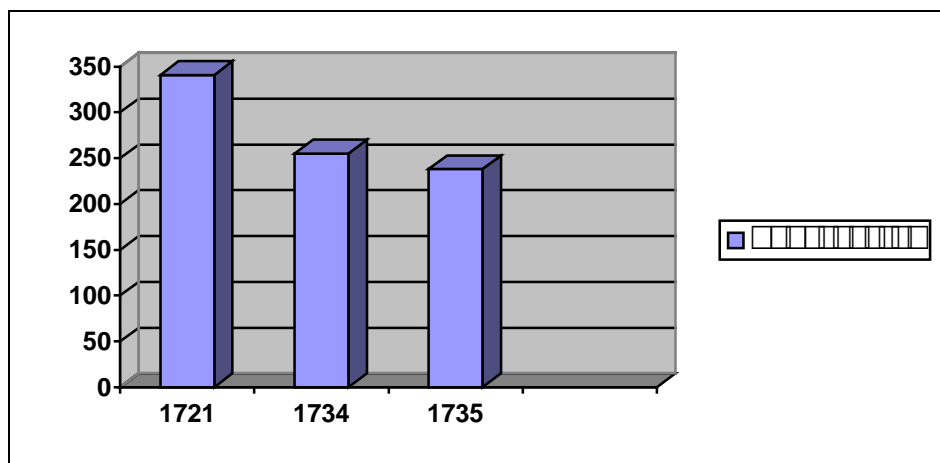

График 2: Однос броја домаћинстава у пожаревачком и ресавском дистрикту у годинама 1721, 1734. и 1735.

Престанком аустријске владавине у Србији и потписаног мира у Београду 1739. године и Другој сеоби Срба у Јужну Угарску под патријархом Арсенијем IV Јовановићем велики део становништва Краљевства Србије напустио је своје домове. Најбројнији су били становници Београда, Срби, Немци и Јермени¹¹⁶, затим припадници српске граничне милиције, као и део српског становништва под коморском управом. Мигранти су уз помоћ патријарха молили да им власти дозволе насељавање у Петроварадинском шанцу (Новом Саду), Сремским Карловцима и Земуну, уз могућност шестогодишњег имунитета од дажбина. Њихов тежак положај био је делимично решен одлуком Дворског ратног савета за продужењем текућег имунитета, али не прецизирајући на које време. Ипак, у току 1742-1745. године решено је њихово питање које се једним делом односило на размештање бивших хајдука на новој граници уз Саву и Дунав, док је остало становништво могло да се определи за спахијско-коморску власт или Границу.¹¹⁷

Такође и Срби из Тимочке крајине који су у току аустријске управе припадали банатској администрацији, након рата су већим делом пресељени у Банат.¹¹⁸ О потреби пресељења крајишког становништва у Банат сведочи и прокламација аустријског генерала Енгелсхофена из 1737. године, команданта банатских трупа у аустро-турском рату. У том настојању, приликом повлачења аустријске војске, становништву су понуђени и конкретни услови у случају да позив прихвате. Према садржају прокламације понуђени услови за колонизацију

¹¹⁶ На основу пописа становништва Београда 1718. године, установљено је да постоји колонија од двадесетак Јермена. У Београду је постојала и јерменска црква са једним свештеником. О колонији нових Јермена (католика) у Београду сазнаје се 1720. године, након њиховог протеривања из Цариграда. А. Овакимјан, *Арменске колоније у српским земљама*. Зборник Матице српске за историју, бр.55, Нови Сад 1997, 58.

¹¹⁷ О представкама патријарха Арсенија IV Јовановића Дворском ратном већу и његовом одговору видети: С. Гавриловић, *Четири документа из 1741. године о мигрантима из Србије у Аустријску монархију*, Зборник Матице српске за историју, бр. 69-70, Нови Сад 2004, 249-258. О подложницима Дворске комре и спахија у Сремским Карловцима видети: К. Петровић, *Карловци и карловачко становништво у првој половини 18. века*, Историјски часопис, бр.5, Београд 1954-1955, 295-310.

¹¹⁸ Из Баната је у ово време један део становништва одлазило и у Бачку, као и у супротном смеру, што је још један доказ да су миграције биле сталне и у мирнодопском периоду. Видети у: В. Гавриловић, *О пребегавану српског становништва из Баната у Бачку током прве половине XVIII века*, Зборник Матице српске за историју, 83, Нови Сад 2011, 119-126.

нису били нарочито повољни, при чему је банатска администрација била превасходно заинтересована за пресељење читавих насеља.¹¹⁹

Уопштено говорећи, миграције становништва су биле сталне, у време ратних операција и масовне, док у мирнодопском периоду оне су мањег интензитета. Повратак расељеног становништва на ранија станишта након ратова био је дуг и сложен процес, са често неизвесним исходом када је у питању обезбеђивање егзистенцијалних услова за живот. Како би одредиле контрибуцију војне власти су организовале пописе становништва одмах након ослобађања територија, чак и два пута у току године уколико би у међувремену долазило до повлачења војске – пример у Банату 1717. године.¹²⁰ Када је у новоосвојеним земљама окончана привремена војна управа и успостављена цивилна администрација, пописи су временом постајали свеобухватнији процеси и примењивани механизми којима је одређиван велики број намета за разне категорије становништва. Анализа материјалног стања становништва поверена пописним комисијама показује да је дошло до многих промена у самом систему опорезивања током аустријске управе. Упоређујући пореску политику у новоосвојеним провинцијама стиче се утисак да је она била суштински подударна са оном у хабзбуршким земљама, али не у свим аспектима. На основу тих параметара у историографији је често анализиран животни стандард становништва у провинцијама, чиме су се објашњавале миграције у мирнодопским периодима.

Током војне управе у Србији наплаћиване су само две врсте пореза: контрибуција и десетак у житу. Контрибуција је одређивана на основу величине обрадиве земље коју поданик користи. Због непостојања стручног кадра који би начинио правилну спецификацију, разрез контрибуције по дистриктима вршио се произвољно, без могућности да се правично расподели на равничарске и брдовите пределе. С обзиром да је чиновнички апарат био незнатан, финансиран

¹¹⁹ С. Пецињачки, *Прокламација генерала Енгелсхофера из 1737. године становницима Црне реке и Тимочке крајине*, Miscellanea, књ.3, Београд 1974, 78-80.

¹²⁰ Након освајања Темишвара и Баната октобра 1716. године, аустријанци су спровели први попис настањених домаћинстава и по насељима и дистриктима (укупно 21.289 становника у 723 насеља) у првој половини 1717. године. Међутим, након османског упада у Банат јула и августа те године смањен је број становништва за четвртину, што је потврђено поновним пописом аустријанаца након коначног заузимања крајем августа 1717. године. С. Пецињачки, *О приходима и расходима Банатске администрације*, 78.

је од наплата царинских такси, али је добијао и део десетка од жита. Ипак највећи део контрибуционих прихода припадао је војсци стационираној у Србији, а пројектовани издаци односили су се углавном на фортификацију¹²¹, изградњу потребних зграда, допремање дрва за грејање, лекове, свеће, као и на разне друге услуге (Service).¹²²

Још у току рата, септембра 1717. године био је пројектован буџет, односно нацрт годишњих прихода од контрибуције за читаву Хабзбуршку монархију, укључујући и новоосвојене земље. Иако Пожаревачки мир није био склопљен, од укупне суме годишње контрибуције у износу од 8.530.000 форинти¹²³, за становништво које је живело у српским дистриктима разрезана је сума од 50.000 форинти.¹²⁴ Вероватно је оваква пројекција у свим новоосвојеним земљама била произвољна, с обзиром на начин пописа који су у току те године спроведени. Једино је у осталим хабзбуршким земљама та сума одређена на основу ранијих година.¹²⁵ Планирани износи нису у потпуности реализовани, јер је приликом наплате било великих подбачаја, као у Малој Влашкој (од предвиђених 100.000 прикупљено је било само 1.565 форинти) и Славонији и Срему из којих је могло бити наплаћено свега 69.000 форинти. Међутим, у истом периоду у Банату је прикупљено знатно више од разрезаног (од предвиђених 250.000 прикупљено је 448.490 форинти). У српским

¹²¹ С обзиром да се са грђевинским радовима на београдској тврђави почело 1723, а завршило 1736. године, било је потребно ангажовање не само домаће радне снаге, већ и из других земаља. Један документ из Дворског и Државног архива у Бечу говори о позиву радницима у Регенсбургу за рад на београдској тврђави који је упутио главни инжењер Вајс (Weiss) 15. марта 1729. године. ННStA Rk Kleinere Reichsstände, 419-16.

¹²² Д. Поповић, *Србија и Београд*, 101. С. Пецињачки, *О прописима и пореским дажбинама у Србији*, 50-51. Исти, *О приходима и расходима Банатске администрације*, 85-86.

¹²³ За податке о војниј контрибуцији свих земаља Хабзбуршке монархије од 1700. до 1746. године видети: С. Пецињачки, *Војна контрибуција југословенских и других земаља Аустријске царевине од 1700. до 1746. године*, Miscellanea, бр.5, Београд 1977, 53-57.

¹²⁴ Остале новоосвојене земље су такође обухваћене годишњом контрибуцијом у износу од: 100.000 форинти за Славонију и Срем, 30.000 за Хрватску, 250.000 за Банат, 100.000 за Малу Влашку. С. Пецињачки, *О прописима и пореским дажбинама у Србији*, 44.

¹²⁵ Према спецификацији о контрибутивним приходима Хабзбуршке монархије од 1700 до 1746. године, највише је наплаћивано у Угарској, Чешкој и Шлезиви, где је сума прелазила 1.000.000 форинти, затим следе Ердeљ, Доња и Горња Аустрија, Моравска, Штајерска, Крањска, Корушка, Тирол, Бургенланд, Горица и Градишка. С. Пецињачки, *Војна контрибуција*, 57.

дистриктима је наплата контрибуције била у складу са пројекцијама, јер је на име полугодишњег пореза наплаћено 25.364 форинти.¹²⁶

Главни војни комесари и коморски инспектор били су до оснивања Београдске администрације задужени за фискалну политику у Краљевству Србији, док је касније Главна коморска управа подносила годишње рачуне на преглед и усвајање Дворском коморском већу у Бечу. Свакако најважнији део задатка био је поверен провизорима који су правили процене материјалног стања становништва у дистриктима. Уколико те године није било пописа који би потврдили сачињене статистичке податке, онда су провизори у договору са сеоским кнезовима одређивали висину пореза за поједина села и засебна домаћинства. Поступак је привођен крају тако што су Главна коморска управа при Администрацији и поменуто веће у Бечу одобравали ове планове, након чега се приступало прикупљању пореза.¹²⁷

Најважнији део око разрезивања пореза, његовог прикупљања и на крају транспорта до Београда био је додељен провизорима. О њиховим напорима да четири до пет пута годишње прикупљају новац и десетак, да га сачувају од разбојника и донесу у Београд, говори једно заједничко писмо провизора Краљевства Србије упућено војним властима у Београду.¹²⁸ Одговорност који су провизори преузимали у вези са новцем који је био намењен аустријској војсци стационираној у Србији представљао је очигледно велики проблем свих провизора. У писму нема њихових потписа ни података о томе када је настало¹²⁹, али се аргументовано упућује молба за обезбеђивање смештаја који би сви чиновници из унутрашњости користили приликом доласка у Београд. С обзиром на то да је у питању службени боравак који је често трајао неколико дана, провизори су морали сами да сnose трошкове преноћишта, али и за пратиоца и бригу о коњима што их је коштало 2 форинте дневно и још много

¹²⁶ Од ове суме један део (268.390 форинти) је наплаћен од директних дажбина становништва по ставкама из пописних књига, док је други део наплаћен на име прихода разних служби аустријске управе. С. Пецињачки, *О приходима и расходима Банатске администрације*, 79. Исти, *О прописима и пореским дажбинама у Србији*, 44-46.

¹²⁷ Д. Поповић, *Србија и Београд*, 101.

¹²⁸ ФНКА АНК НФ Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol, 419-421.

¹²⁹ Сигурно је да се ради о писму које је написано након смрти главног коморског контролора Јакоба фон Алтера, којег провизори спомињу у намери да објасне планове које је он за живота желео да спроведе по питању смештаја провизора у Београду. Исто, 420.

тога. Као најбоље решење провизори су предлагали војним властима¹³⁰ изградњу или додељивање једне зграде у Београду (Prvovisorathaus) на коришћење у поменуте сврхе.¹³¹ Нема података да је по овој молби ишта урађено, али је сигурно да су провизори са својим помоћницима, доносећи новац од контрибуције у Београд, морали да користе тзв. *Einquartierung*¹³², односно могућност преноћишта код поданика.

Начин на који је разрезивана сума контрибуције мењан је током времена. За разлику од периода војне управе, Администрација је добијала одређене инструкције у циљу увођења истоветног пореског система какав је постојао вековима у наследним земљама царства. Порез на земљиште (Grundsteuer), одређиван на основу квалитета обрадиве земље са поделом на боље, средње и лошије, ипак није примењиван из разлога што је за становништво које је вековима живело у османској држави то била непознаница. Други модел који је разматран била је такса на земљиште према његовом квантитету.¹³³ Веома неповољан по становништво, изазивао је његово иселјавање или прелазак у хајдучка насеља. Коначно од 1724. године, као најоптималнији начин било је разрезивање пореза на основу броја домаћинстава. Већ помињани термини сесија или дом као опорезована јединица, обухватили су наплату контрибуције која је износила 24 форинте, а касније и више. Уз то наплаћиван је десетак у житу (од пшенице, јечма и овса), чији је мањи део ишао за потребе коморских чиновника.¹³⁴

¹³⁰ Поред општинске управе дунавског Београда и војне власти су утицале на уређивање града издајући наредбе о грађевинским радовима. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 209-210.

¹³¹ ФНКА АНК HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol, 421.

¹³² У свим новоосвојеним земљама било је доста пореских дажбина у натури које су биле непознате становништву и које су често погрешно тумачене. Квартир или издржавање пре свих аустријских војника, али и чиновника, био је такође једна врста ванредног намета. Више о природним дажбинама и начину плаћања видети: С. Гавриловић, *Расправа у Бечу 1737. о друштвено-економским односима у Славонији и Срему*, Зборник Матице српске за историју, св. 23, Нови Сад 1981, 89-103. У извештају пуковника Најперга 1718. године, који је као члан мешовите аустријско-османске комисије за разграничење обилазећи насељена места увидео да је становништву „примање на конак“ аустријских војника било највећи терет. Д. Пантелић, *Једна сељачка буна*, 45.

¹³³ Према овом начину класификације земљишта подела се вршила у три групе: Ganzbauer, 70 плугова или дан орања (=4 хектара земље) за шта је наплаћивано 18 форинти таксе и 12 форинти десетка, Halbbauer, 40 плугова земље (10 форинти таксе и 6 форинти десетка), Gärtner, који је радио баштенске послове плаћао је 6 форинти таксе и 3 форинти десетка. Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 39-40.

¹³⁴ Исто, 38-42.

Део који се односио на опорезивање за рачун ерара сезао је у целокуни привредни и друштвени живот у Краљевству Србији. У обезбеђивање неопходних средстава за Главну касу Администрације биле су укључене све институције монархије. Њихово деловање преваходно се односило на контролу поштовања прописа који су између осталог уређивали правила привредног окружења, као и на самоиницијативно укључивање у експлоатацију природних ресурса и развој трговине. Поред већ описаних прихода који су остваривани на основу државног монопола у трговини сољу, као и прихода од наплата царина и коришћење шумских ресурса који ће бити објашњени у наставку рада, значајно место по питању укупних прихода заузимали су толеранцијали и десетци на разне производе у новцу.

Иако нису у државном буџету учествовали са значајном сумом, такса за толеранцију Јевреја (немачких) – *Teutsche Judenschaft*¹³⁵ и харач за турске Јевреје – *Judenschaft Haratz*¹³⁶ и Роме – *Zigeuner Haratz* (4 форинте годишње) био је показатељ њиховог положаја у односу на остале етнице.¹³⁷ Јевреје је аустријска управа сматрала за нужно зло, због чега је августа 1719. године објављен тзв. *Toleranz-patent*, којим је предвиђено да Јевреји уз плаћене дажбине могу становати само у Београду. Поред тога сви Јевреји су плаћали станарину и друге таксе у зависности од посла којим су се бавили. Иако им званично није дозвољено да се населе у унутрашњост земље, многи подаци говоре о њиховим стаништима у Палежу и рударским местима. Са друге стране, Роми су углавном били лутајући (*Zingari vagabundi*), имали су врло мало покретне имовине и власти су тежиле да их приволе на седелачки начин живота.¹³⁸ Према званичним подацима Главне коморске управе за 1722. и 1723. годину наплаћивано је по основу толеранцијала за Јевреје по 1400 форинти, јеврејског харача по 260 форинти и циганског харача по 630 форинти. Међутим,

¹³⁵ „Немачки“ Јевреји су потицали из хабзбуршких наследних земаља и мађарских жупанија, а доселили су се у Београд одмах након аустријског заузимања 1717. године. О. Андраши, *О таксалистима општине Оџаци током XVIII века*, Зборник Матице српске за историју, бр. 74, Нови Сад 2006, 75. ФНКА АНК HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 64.

¹³⁶ Према попису од 24. новембра 1717. године у Дунавском Београду било је 34 Сефарда (Јевреја шпанског језика), које су аустријанци називали и турским Јеврејима. Б. Храбак, *Јевреји у северној Србији*, 63.

¹³⁷ ФНКА АНК HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 52. (9. мај 1724.).

¹³⁸ Б. Храбак, *Јевреји у северној Србији*, 67. J. Langer, *Serbien*, 202.

као и многи други прописани порези и цигански харач је у наредним годинама дат у закуп приватним лицима.¹³⁹

У највећи део прихода Главне коморске управе тзв. *Cammeralgeföhle* спадали су десетци, аренде и таксе у виду дозвола за рад. Десетак у новцу се плаћао за јагњад и јарад, на производе од пчеларства¹⁴⁰, од плодова гајених пољопривредних култура (сем пшенице, јечма и овса који су давани у натури), од живине, вина, улова јелена и од кукуруза. Таксе које су коморски чиновници повремено наплаћивали односиле су се на лов, риболов, точење алкохола у кафанама итд, а један део односио се и на казне (Contraband). Међутим, власт је радије узимала новац од арендатора који су преузимали послове наплате. Аренде као вид закупа наплаћивања такси или монопола у пословима, уступане су појединцима или групи људи за новац. Неке од њих су се односиле на коришћење воденица (*Mühlwasserzüns*), кланица и дућана, жировину, испашу стоке коју су Арбанаси доводили у Србију, као и на коришћење казана за печење ракије и варење пива, на транспорт водом итд.¹⁴¹ Арендирани су и цигански харачи на годину дана и то 1725. године за 1200 форинти и 1726. године за 1600 форинти, што је представљало више него дуплиран износ који је раније наплаћиван у државној режији.¹⁴²

Иначе, поред издатака који су били обавезни према државним властима, српско становништво је било суочено и са разним таксама од црквених власти о чему делимице говоре примери о приходима у Београдској митрополији 1724. и 1734-1735. године и у пожаревачком Егзархату из 1735. и 1736. године.¹⁴³

¹³⁹ ФНКА АНК HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 64, 70.

¹⁴⁰ Мед и восак су били један од значајних производа српског становништва, а према подацима о прикупљеним десетцима у новцу из 1722. године, највише су се пчеларством бавили становници палешког дистрикта који су платили 362 форинте и 12 крајцера на име десетка. Следе дистрикти: ваљевски 251,12 форинти, шабачки и јадарски 190,30 форинти, руднички 181,18 форинти, београдски провизорат 174,54 форинти, јагодински и крагујевачки 139 форинти, пожаревачки 55 форинти, параћински и ресавски 22,48 форинти и рамски и градишки 5,6 форинти. За пожаревачки и смедеревски дистрикт нису приказани никакви подаци. Исто, 68.

¹⁴¹ Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 56.

¹⁴² Извештај Јакоба фон Алтера из 1725. године о коморским приходима у Краљевству Србији. ФНКА АНК HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 191.

¹⁴³ Таксе које је Пецињачки представио у својим радовима односе се на венчања обављена у поменутом годинама. С. Пецињачки, *Попис таксила венчаних у Београдској митрополији 1724*, Годишњак града Београда, бр. 15, Београд 1968, 313-324. А. Форишковић, *Један документ о Србији из времена аустријске окупације (1718-1739)*, Годишњак града Београда, бр. 15, Београд

Независно од државних власти, и црква је имала своју евиденцију о бројном стању становништва ради прикупљања епископских прихода од верника.¹⁴⁴ Велики број разноврсних дажбина често је изазивао миграцију становништва, што у сваком случају није одговарало државној власти. Многобројна пресељавања становништва у потрази за бољим условима живота одвијала су се у више праваца: са територије под јуриздикцијом темишварског Баната у Краљевство Србију, из јужних немачких покрајина у Банат, као и из Србије на османску територију и обратно. Поданик као субјект укључен у економски систем Хабзбуршке монархије имао је велику важност, због чега се током 18. века непрестано води политика привлачења хришћана из Османског царства. Док је настојала да спречи долазак скитница и просјака, према трговцима, занатлијама и осталима држава је имала благонаклон став, јер је њихово присуство могло помоћи привреди, а уз могућност да се натурализују постали би и сигурни порески обвезници.

Шумска управа

На конференцији одржаној у Бечу од 3. августа 1719. године којом је председавао принц Еуген Савојски, расправљајући о заједничком учешћу коморских и војних представника око уређења Краљевства Србије, одлучено је између осталог да се у оквиру будуће Администрације уреди служба која ће водити рачуна о природним ресурсима земље. Стварање шумске управе (Wald- und Forst-Ampt) било је од изузетног значаја за уређење области шумарства које би допринело нормалном функционисању стационаране војске, као и уређењу фортификационог система у читавој земљи. Сам статус ове службе указивао је на њену многоструку делатност, због чега је имала своје испоставе у

1968, 302-310. С. Пецињачки, *Три документа о североисточној Србији из прве половине XVIII века*, Развитак 10/6, Зајечар 1970, 127-132.

¹⁴⁴ Г. Гарић-Петровић, *Демографске прилике и мрежа парохија у Београдској епархији од 1718. до 1739. године*, Историјски часопис, књ. 59, Београд 2010, 247.

унутрашњости земље.¹⁴⁵ Одлучујући се најпре да обнови рударску производњу, држава је за ову грану привреде између осталог морала да обезбеди нормално снабдевање дрвном грађом. Покретање напуштених рударских центара на Авали и Руднику изискивало је велику количину дрвне грађе како би се подигле помоћне зграде и ограда рударска окна, обезбедило огревно дрво (Brennholz) за грејање радника, као и за покретање производње метала топљењем руде у топионицама и његову обраду у ковачницама.

Стварањем административног апарата шумске управе требало је законски уредити коришћење шумских ресурса, с једне стране за потребе становништва као материјала за оправку кућа и огрев и с друге као средство коришћено у производњи стакла, сапуна, цигала, креча или неких занатских производа, затим за прављење чамаца и скела итд. Становништво је слободно користило шуме за своје потребе само у првим годинама аустријске управе, а касније је плаћало одређену таксу. Магистрат немачког Београда је у оквиру законског уређења града донео одлуку о коришћењу огревног дрвета и дрвне грађе у којој се наводи да је власних шума једино ерар, а да се овим ресурсима могу слободно користити сви досељеници у току прве године, како је иначе ово питање било уређено и у Доњој Аустрији. За свако даље коришћење шума наплаћивала се такса. Такође, сав произведени креч и цигле морале су се користити за фортификацију тврђаве, осим у случајевима изградње управно-административних зграда.¹⁴⁶

Оснивањем Београдске администрације број службеника у шумској управи значајно је повећан, са различитим задацима који су пред њих постављани: од организовања сече шума и превоза дрвета, до провере количине, његове расподеле и вођење административних послова.

На челу службе био је управник Бергаси који је Администрацији предложио сараднике, а које је она потврдила. Службу су још чинили:

¹⁴⁵ Langer, *Serbien*, 165, 174. Одлуке које су донете на конференцији и које се односе на Краљевство Србију налазе се у истој фолији са одлукама о Угарској и Ердељу, али ћемо овде навести само део који се тиче овог рада. „Undatische stücke, veranlasst unvorgeriffliche cameral vertrag das so genante neoaquisticum Betre.“ ФНКА АНК HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 467-492.

¹⁴⁶ Ове одлуке налазе се у 29. и 31. тачки општег акта Магистрата о уређењу немачког Београда. Langer, *Serbien*, 209.

- писар (Waldamtschreiber) Кристијан Гелбах (Gelbach), постављен 18. новембра 1720. године са годишњом платом од 200 форинти,
- размерач дрвета (Holzausmesser) Johan Klamer (Clamer), постављен 20. новембра 1720 године са платом од 150 форинти годишње,
- транспортни официр Јохан Грк (Grich), постављен 10. децембра 1720. године уз годишњу плату од 120 форинти,
- каплар (Holtz Corpolar)¹⁴⁷ Јанош Турек, у служби од 1. новембра 1720. године, а на име накнаде годишње прима 72 форинте,
- иберрајтер (Holtz Überreuter) Јохан Кристоф (Christoph), вероватно у својству надгледника у шумској служби од 1. јула 1722. године, са годишњом платом од 120 форинти,
- Главни шумарски надгледник (Bereüther), Кашпар Хајнрих Вернер (Werner), постављен 4. маја 1721. године уз годишњу плату од 120 форинти,
- шумарски надгледник за рејон Гроцке, Смедереве у долину Мораве, Партол Рубик, са годишњом платом од 100 форинти,
- шумарски надгледник за рејон Пожаревца, Рама и Великог Градишта, Јохан Рудолф Гран, са годишњом платом од 100 форинти,
- шумарски надгледник за рејон Јагодине и Рудника, Јохан Гутеролф, постављен 5. маја 1721. године, са годишњом платом од 100 форинти,
- шумарски надгледник за рејон Палежа и Шапца, Матузалем Унгар, постављен 8. јуна 1722. године са годишњом платом од 100 форинти,
- шумарски надгледник за београдски дистрикт, Јохан Карл Брег, постављен 10. јула 1721. године са годишњом платом од 100 форинти.

Укупни расходи на плате ових службеника износили су 1282 форинте на годишњем нивоу.¹⁴⁸

Скоро сва архивска документа пронађена у финансијском и коморском архиву у Бечу односе се на експлоатацију шума ради снабдевања београдског гарнизона аустријске војске, коморске службе и за фортификацију београдске

---

¹⁴⁷ Каплар као нижи војни старешина морао је бити присутан при сечи и транспорту дрвета у својству контролора и обезбеђења целокупног процеса. Постављан је искључиво од стране претпостављених наредника (Wachtsmeister-a). F. M. von Lacy, *Reglement für die sämmentlich-kaiserlich-königliche Cavallerie*, Berlin 1786, 223.

¹⁴⁸ С. Пецињачки, *Неколико података*, 106-107.

тврђаве.¹⁴⁹ Велика количина транспортованог дрвета за Београд била је допремана углавном Савом из Срема, Шапца и Палежа, али из Баната (Ковин) и копном из унутрашњости. Идеја аустријских власти да изграде београдску тврђаву након рата није се односила само на њену одбрамбену и стратегијску функцију већ и намеру да она поприми изглед западноевропских градова. Поправљајући порушено и градећи нове касарне, магацине и управне зграде, наступио је период продора барокне архитектуре у Београду. Својом монументалношћу и барокном архитектуром доминирала је касарна принца Александра, подигнута на турском гробљу испред Виртембергове капије, што представља значајан споменик који документује суштинске токове урбаног развоја града. То је заједно са језуитским културним манифестацијама између осталог требало да осликава и сам карактер Хабзбуршке монархије, као пример синтезе савремених барокних стилских елемената.¹⁵⁰

И пре оснивања Администрације, 1718. године за београдски гарнизон и коморску управу је укупно поручено 6250 хвати дрвета, од чега је највећи део намењен војсци. Исте године је поручено још 17.000 хвати које је требало допремити у целости из Срема. С обзиром на то да је потребна количина дрвета износила на годишњем нивоу 50.000 хвати, остатак је допреман из провизората у унутрашњости земље. Иако је за потребе војске одлазио највећи део од укупне количине дрвета, трошкове сече и допремања плаћале су и војне и коморске власти, што је изазивало честа неслагања међу њима.¹⁵¹

Шумска служба водила је, према приказаним документима, детаљнију евиденцију у односу на службенике који су обављали тај посао у време пре

¹⁴⁹ FHKA ANK HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 332-335, 339-364, 383-400.

¹⁵⁰ N. Samardžić, *The Emergence of the Baroque in Belgrade*, in: C. Ingraio, N. Samardžić, J. Pešalj, *The Peace of Passarowitz, 1718.*, Perdue University Press, Indiana 2011, 255. Р. Тричкових, *Београд под турском влашћу 1521-1804. године*, Зборник за оријенталне студије, Београд 1992, 120. С. Гавриловић, *Аустрија и њен цивилизацијски утицај на Србију од краја XVII до краја XVIII века*, Мериђани, Београд 1998, 58. Ж. Шкаламера, М. Поповић, *Најстарија сачувана кућа у Београду из прве половине XVIII века*, Годишњак града Београда, бр 29, Београд 1982, 29. Ф. Каниц, *Србија земља и становништво: од римског доба до краја XIX века*, књ. 1, Београд 1999, 28. О културним делатностима Језуита у аустријском Београду видети: К. Томашевић, *Музичка делатност Језуита у Београду и Петроварадину током XVII и XVIII века*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, 18/19, Нови Сад 1997, 69-78.

¹⁵¹ С. Печињачки, *Два документа о набавци дрвета за потребе Београда у 1718. години*, Годишњак града Београда, књ. XX, Београд 1973, 162, 165. Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 24-25.

оснивања Администрације. Спецификације рачуна о посеченом дрвету, његовом транспорту и репарацији речних лађа садрже многе детаље које осликавају сложеност овог процеса. Због тога су и чиновници ове управе 1736. године сачинили све спецификације трошкова направљених у периоду од 1721. до 1727. године.¹⁵²

Постоји пуно података о транспорту огревног дрвета у Београд¹⁵³ из Гроцке, Ковина, Умке, Шапца, Прхова (Behova) у шабачком дистрикту, Палежа, Купинова и Вукона код Уба (Wukodrasch). Сумарно ћемо приказати колико је хвати дрвета превезено из сваког од ових места у Београд, као и особље које је радило на сечи и превозу дрвета.

Сечу и транспорт дрвне грађе из Гроцке 1721. и 1722. године обављали су Срби, један Ром и Немци досељеници. Корманоши транспортних лађа били су Теодор и Ханхел, а са њим су још били: Јанко Поповић, Јохан Лоренц, Митар Јовановић, Бајтко Јанош, Никола Јован, Стефан Јанко, Јоан Лајберт, Јован Циганин, Јени Капро, Козма Јанко, Криштоф Лол, Франц Хаген, Јохан Билер, Валтхаузер, Стојдингер, Адам Пелзел, Деметри Јанко, Декстер, Баунер и Штајшнајдер. Многи од поменутих лица учествовали су и у превозу дрвета из осталих места за Београд. Из Гроцке је укупно 1721. године превезено 2934 хвати дрвета, при чему је свако од поменутих лица добијао од 21 до 30 крајцера по хвату посеченог дрвета, док је следеће године превезено 2464 хвати дрвета.¹⁵⁴

У превозу дрвета из Ковина (Cubin) у Београд 1721. године учествовали су својим лађама: Тодор Петровић, Јован Малишка, Михаел Бринер, као и неки од поменутих лица у превозу дрвета из Гроцке: Никола Јован, Валтхаузер, Пелзел и други. Укупно је за војне потребе те године превезено 4648 хвати дрвета.¹⁵⁵

Готово сваког месеца 1722. и 1723. године су лађе довозиле дрвну грађу из Умке (Humka), одакле је укупно у Београд пристигло 9378 хвати дрвета. Од

¹⁵² ФНКА АНК HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 333. (11. јун 1736.).

¹⁵³ Један мањи део овог товара ишао је и за Панчево (јуна 1722. године 150 хвати дрвета). Исто, 384.

¹⁵⁴ Исто, 383-384.

¹⁵⁵ Исто, 384.

нових имена у томе су учествовали Марко Николић, Јурко Мориц, Вецел, Велш и Сефрин Кирснер, Михаел Клајнер, Бернард, Адам Цанхубер, Станко Драгић, Рац (Србин) Милога, Слобода Јурко, Михал Јанковић, Базили Алмакон, Хорбат Јозеф, Такач Иштван, Хорбат Матијас, Матијас Јантолашић, Андреас Карневал, Лука Бошњак, Генци Матијас, Николић Јанко и Јозеф Бошњак. Иначе су ова дрва плаћана 18 крајцера по хвату, што је било далеко мање од уобичајеног у дистриктима Београдске администрације.¹⁵⁶ Интересантан је податак да је у децембру 1722. године ивесни доктор Девелин из Београда преузео од укупне количине 18 хвати дрвета за личне потребе, иако је то било забрањено. Из Умке је 1723. године транспортовано дрво за огрев намењено коморским властима у Београду. Укупна количина је износила 5083 хвати.¹⁵⁷

Дрвна грађа транспортована из шабачког дистрикта сечена је, ради лакшег транспорта, на два места иза воденица које су се налазиле на реци. Одатле је истовремено транспортовано дрво за Београд, а 1723. године је укупно превезено 5807 хвати. Такође, у месту Прхово (Бехова) које се налазило узводно од воденица вршила се сеча дрвета 1724. године, одакле је допремано до обале, а затим лађама до Београда превезено 1098 хвати. За представнике Дворске коморе допремљено је укупно 4220 хвати дрвета које је сечено претходне године. Превозници су поред поменутих били још и: Ханс Штајшнајдер, Лоренз Децлер и Лацковић. Из шабачког дистрикта је и 1725. године транспортовано дрво за коморску управу-укупно 2650 хвати, док је за војне потребе у току 1725. и 1726. године допремљено 1616 хвати.¹⁵⁸

Једини помен о транспортованом дрвету из Срема (Купинова) је из 1726. године у износу од 439 хвати, при чему је за посечени хват дрвета плаћано 17 крајцера. Међутим, највеће снабдевање Београда огревним дрветом од 1724. до 1726. године обезбеђено је из Палежа. Тамошњи провизор Штромајер био је активно укључен у организацију експлоатације шума и превозу дрвне грађе до обале. Посебно је у спецификацијама наведено да се један део транспорта до

¹⁵⁶ Цена по којој су сељаци у Срему секли дрва потребна за војску и фортификацију била је од 30 до 45 крајцера по хвату, што у дистриктима Београдске администрације није био случај (највише 30 крајцера). Иначе је исплативост у сечи шума могла да буде тек са ценом од 1 форинте и 15 крајцера. С. Гавриловић, *Расправа у Бечу*, 101.

¹⁵⁷ ФНКА АНК HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 385-387.

¹⁵⁸ Исто, 387-388.

Београда обављао помоћу попречних бродова (*Quereschiff*), а да је за ту услугу наплаћивано од 4 до 6 хвати дрвета. Према договору са Београдском администрацијом (који је износио 50.000 хвати) укупно је из Палежа за три године превезено 47.549 хвати дрвене грађе коришћене претежно за фортификацију тврђаве (слика бр.1). Људи који су за свој рад у Палежу добијали новац били су: Петар Херцеговић, Мисрарош Јанош, Тос Мишко, Мандор Јошка, Антон Холонеса, Ноит Хечи, Срабо Марти, Верес Јанош, Ханс Вебер, Отруба Марчи и Кечкемет Андраш.¹⁵⁹

У спецификацији постоји помен само о месту Вукона (*Wukodrasch*- по реци Вукодраж, притока Саве) у колубарском крају, из којег је транспортована дрвна грађа у 1727. години. Укупна количина је 11.487 хвати, а део терета превожен је уз помоћ *Quereschiff*-а.¹⁶⁰

Додатни трошкови за шумску управу обухватили су углавном поправке лађа, што је иначе било у надлежности свих управа у оквиру Администрације.¹⁶¹ Трошкови који су приказани у спецификацији за 1726. годину износили су укупно 1074 форинти и 56 крајцера. Један од благајника у шумској управи Лоренц Трејер (*Lorenz Tröyer*) послао је писару Гелбаху све податке које се тичу утрошених средстава, напомињући да је у те сврхе исплаћиван и материјал купљен од трговаца, као и од службеника који су контролисали мостове (*Kauf. Schiff Brucken Amt*). У зависности од врсте кварова на лађама исплаћиване су неопходне репарације. Иначе, војска је такође имала своје ратне бродове за поправку чак и градњу нових, нарочито 1736. године у току припрема за рат, око чега је водила рачуна посебна војна комисија.¹⁶² По ставкама је приказан сав потребан материјал, алат, као и наплаћен дневни рад бродоградитеља (*Schopper*) у тзв. бродотесарским радионицама, који је износио 30 крајцера. Више њих је било ангажовано на послу репарације бродова и лађа, нарочито специјалних лађа дрварица велике запремине и носивости, па је њихов укупни

¹⁵⁹ Исто, 389-392, 395.

¹⁶⁰ Исто, 392.

¹⁶¹ Трошкови Главне царинске управе за куповину и оправку њихових лађа били су мањи с обзиром на специфичност посла. С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи аустријске Краљевине Србије 1730-1732. године*, *Miscellanea*, XI, Београд 1983, 76. (у даљем тексту: С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*). 108-109.

¹⁶² М. Митровић, *Подаци о Србији*, 266.

рад нпр. од 7. до 24. маја 1726. године износио 96 форинти. Било је ту и помоћне радне снаге која је учествовала у преношењу бродова на копно ради поправке и натраг, за шта је плаћано по 15 крајцера дневно.

Између осталог материјала најплаћенија су била ужад за бродове и лађе, за које је плаћено 42 крајцера по фунти (велика ужад), односно по 30 крајцера (мања ужад), затим разне врсте ексера, тестере, сапуни итд.¹⁶³

Све спецификације потписивали су благајници шумске управе, али и корманоши као присутни контролори набавке и транспорта дрвне грађе. Такође, често су се дешавале незгоде услед лошег времена, нарочито у зимском периоду, а најчешћи резултат су биле потопљене лађе. То је отежавало организацију превоза, због чега је у спецификацијама у неколико наврата наглашено да су превожена дрва исечена годину дана раније. Савом је и даље било најлакше и најјефтиније превозити дрва, с обзиром да је превоз из Поморавља био исувише компликован и тежак због далеког пута. Ипак, чињеница је да је Београд највећи део потребне дрвне грађе у периоду 1721-1727. године добијао из дистриката под контролом Београдске администрације, а не као у време војне управе из Срема. Што се тиче становништва шабачког дистрикта, оно је поред сече шума за потребе београдске тврђаве морало да гради и шабачку која је такође била оштећена у рату. Вероватно је овај посао делио са становницима палешког дистрикта, као што је уосталом и приказано у спецификацији.

---

¹⁶³ ФНКА АНК HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 332-333.

Rechnung!

Über Den Völligen Hochherrschen Erbholts/Tag
 dessen Lieferung, und darauf erfolgte Zahlungen.

Ob zwar der Hochobers Johann Georg Profurators
 Rath mit seiner hochlöb. Rath Administration
 Contrahirt, 50000. Elasser Lousfolly zu, flagen
 besteht davor dem Rath: Waldh. Ambl, in alfer
 Lousfolly zeit zu Lousfolly mit eingewandert. als

In Anno „ 724. ut Profurung fol. 6. d 10.	13073 ¹ / ₂ .
725. ut Profurung fol. 4. d 7.	24269 ¹ / ₂ .
Und davor 8. fol. 726. ut Profurung fol. 7. d 15.	10126-

Donner steht zum Mißten: Van in der Collubata,
 und die erforderliche Maass zeit zu Lousfolly,
 dem Rath fortifications: Van. ambl übergeben
 worden ut Profurung pro No 726. d 15. d 15. . . . . 80.

Summa der Völligen Goldschilling 47570.

325

Слика 1.

Обрачун укупне количине огревног дрвета и његовог транспорта из

Палежа

ГЛАВНА ЦАРИНСКА УПРАВА

С обзиром да се преко територије Краљевства Србије одвијала веома жива трговинска делатност, нарочито у превозу робе и стоке из Османског царства ка хабзбуршким земљама те из Влашке и Молдавије ка Венецији, Дворска комора је област царина уредила међу првим институцијама.¹⁶⁴ Према структури Београдске администрације њен коморски део је имао свој пословни делокруг, па је део који се тицао прихода, чинио и издвојене одељке или секције, од којих је једна била и Главна царинска управа. Установљена је на самом почетку аустријске управе у Краљевству Србији, али је након оснивања Београдске Администрације постала део коморске управе која је обављала финансијске послове.¹⁶⁵ Главна царинска управа је седиште имала у Београду, а своје испоставе широм земље: Палеж, Гроцка, Смедерево, Пожаревац, Велико Градиште, Параћин, Витановац, Чачак, Рудник, Ваљево, Црна Бара и Шабац.¹⁶⁶

У делу Срете Пецињачког „*Неколико података о аустријској Краљевини Србији од 1731. до 1736. године*“, налазе се до сада најпрецизнији подаци о службеницима Главне царинске управе и царинских испостава у Краљевству Србији истражени у Ратном архиву у Бечу, Фонд Дворског ратног савета и у Коморском архиву у Бечу, фонд Банатика. Ови документи који говоре и о комплетном персоналу Београдске администрације датирају из 1731. године. Царински службеници који су постављани на положаје у Краљевству Србији у већини случајева су имали претходно искуство у обављању дужности. Не мали број њих је доведен из редова административног апарата Хабзбуршке Монархије који су службовали у Угарској и Славонији. Управо такви кадрови на одговорним положајима у Главној царинској управи сматрани су као најбоље

¹⁶⁴ С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 76. ФНКА АНК НФ Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 505.

¹⁶⁵ ФНКА АНК НФ Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 46-63. (nach 16. Mai 1723.)

¹⁶⁶ Царинарнице у Великом Градишту, Витановцу, Црној Бари и Шапцу нису успостављене у први мах већ касније, Исто, fol. 52.

решење за обављање службе у граничном подручју према Османским царству. Службеници су у зависности од свог положаја и посла који обављају примали годишњу плату од 60 до 700 форинти.¹⁶⁷

Према подацима из 1730-1731. године Главну царинску управу чинила су четири висока службеника који су водили рачуна о организацији царинске службе, њеним приходима и расходима, као и осталом особљу у царинским испоставама широм Краљевства Србије. Кропфил Каглер (Cagler) инспектор, затим контролор Матијас Пауман (Paumann), књиговођа Јохан Адам Рајш (Reisch) и службеник Јозеф Крумпирнер (Krumpürner), којег је у првом кварталу 1731. године заменио Јозеф Тир (Tyhr).¹⁶⁸

Први царински управник (Einnehmer) царинарнице у Београду, са платом од 600 форинти годишње (1730-1732. године 400 форинти годишње¹⁶⁹), био је бивши контролор промета при будимској царинанрници Јохан Лоренц Леонард Вајхерт (Weichert). Дворска комора га је због потреба службе преместила у Београд најпре на место царинско-монополског контролора, на чију дужност је постављен 31. марта 1718. године уз претходно плаћену кауцију у износу од 2000 форинти. Након готово две године, тачније 26.марта 1720. године, због преданог рада и исказаних резултата у организацији царинске службе, дворска комора га је унапредила у виши положај.¹⁷⁰

За царинско-монополског контролора постављен је Јохан Карл де Кафор (de Safor) са платом од 500 форинти годишње. На ово место постављен је 12. априла 1720 године, а пре тога био је у војној служби. С обзиром на то да је контрола прилива и одлива новчаних средстава у Хабзбуршкој монархији била највећим делом у надлежности Царског новчаног завода (Kaiserlicher Universall Bancalität), ова служба је и донела одлуку о његовом постављењу на то место. Заклетву је положио усмено, али за разлику од Вајхерта његово постављење није било условљено полагањем кауције. Такође у спису који објављује

¹⁶⁷ С. Пецињачки, *Неколико података*, 102. Исто, *Царински приходи и расходи*, 106-109.

¹⁶⁸ С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 108-109.

¹⁶⁹ Исто, 109.

¹⁷⁰ С. Пецињачки, *Неколико података*, 102.

Пецињачки наводи се да Кафор није имао никаквих инструкција од стране Царског новчаног завода.¹⁷¹

Матијас Габалијер (Gabalier) је на дужност прегледача ствари постављен без декрета Београдске Администрације 3. јула 1722. године. Најпре је његов захтев Администрацији, од 2. маја 1721. године за запослење у царинској служби, упућен на чекање.¹⁷² Његова годишња плата износила је 300 форинти.¹⁷³

Царински прегледач Георг Кристоф Адами (Adami) имао је годишњу плату од 150 форинти годишње (1730-1732. године 200 форинти). На то место је постављен још 1. септембра 1717. године без заклетве и од стране фон Ребентиша¹⁷⁴, коморског саветника у привременој војној управи.¹⁷⁵

У исто време кад и Адами, такође је захваљујући фон Ребентишу постављен Волф Лендтнер (Lendtner) најпре за царинског Иберрајтера¹⁷⁶. У априлу 1718. године унапређен је у транспортног официра солане, а затим у царинског предлагача без заклетве и са годишњом платом од 150 форинти.¹⁷⁷

Исту годишњу плату имали су и следећи службеници:

- Јакоб Миклошик постављен од стране Главне царинске управе 1. јула 1718. године на место царинског надзорника без полагања заклетве. Иначе, Јакоб Миклошик (Mikloschik) је ову службу обављао и у Будиму 18 година пре доласка у Србију.
- Адам Шварц (Schwarz), постављени од стране Главне царинске управе на место царинског надзорника 1. јула 1718. године
- Јохан Кафер Шенхолц (Schönholts) постављен је 1. октобра 1718. године за царинског надзорника

¹⁷¹ Исто.

¹⁷² „Mathias Gabelier schreitet um eine Mautheres Stelle ein und, wird zur Geduld verwiesen“. Архив Србије, Реституција, Акта аустријске управе (1721-1738), 2. (=АС, Рес. Акта).

¹⁷³ С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 109.

¹⁷⁴ Фон Ребентиш је пре службе у Србији био шеф солане у Осјеку, а са места саветника привремене управе, заједно са бароном Бросамером, опозван је у пролеће 1718. године. На њихово место постављени су фон Терлихскрон и фон Хелблинг. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 60.

¹⁷⁵ С. Пецињачки, *Неколико података*, 102. Исто, *Царински приходи и расходи*, 109.

¹⁷⁶ Иберрајтер (Überreiter) особа за везу не само у служби Главне царинске управе већ и провизора у дистриктима

¹⁷⁷ С. Пецињачки, *Неколико података*, 102.

- Јохан Видопски (Widopski) 1. октобра 1719. године постављен за царинског надзорника.
- Андреас Скунта (Scunta) је постављен за царинског Иберрајтера 1. октобра 1718. године, а од јула 1722. године прешао је у службу царинског надзорника са платом од 150 форинти.¹⁷⁸
- Јохан Михаил Рајнбергер (Reinberger) је постављен за царинског Иберрајтера 1. априла 1719. године.

У царинским испоставама у Краљевству Србији управници су углавном били сами провизори дистриката (осим у Палежу) у којима су се царинарнице налазиле. Провизори Рудника, Параћина, Пожаревца, Смедерева, Шапца, Ваљева и Гроцке махом нису добијали надокнату за тај посао, али нису ни сви полагали заклетву. Посао цариника и одговорног за речни саобраћај у Палежу обављао је Јохан Георг Михалис са платом од 150 форинти годишње. Бивши шумарски службеник у Краљевству Србији је постављен на дужност без кауције и заклетве. Од стране коморског главног контролора постављена су и тројица скелеција у службу ове испоставе са годишњом платом од по 72 форинте (укупно 216 форинти).¹⁷⁹

Провизор грочанског дистрикта Јохан Кашпер Кирхнер (Kirchner) је био у служби цариника у царинској испостави у Гроцкој, али није примао за то плату већ је од лица која превозе робу или животиње узимао један грош за издату царинску потврду (als allein den Groschen Zedel-gelt).¹⁸⁰ У овој испостави се налазио и један царински Иберрајтер са годишњом платом од 100 форинти.¹⁸¹

У Ваљеву је цариник био провизор Јохан Антон Крач (Kratsch), а постављен је уз заклетву 14. априла 1723. године. Посао цариника обављао је без накнаде.¹⁸²

Шабачки провизор Јохан Херман Детринг (Detring) је такође обављао посао цариника од 14. априла 1723. године без редовне накнаде. Као и ваљевски провизор није добијао редовну накнаду за ту службу већ је само наплаћивао

¹⁷⁸ Исто, 103. Исти, *Царински приходи и расходи*, 109.

¹⁷⁹ Исти, *Неколико података*, 104.

¹⁸⁰ Царинске потврде су описане и сликовито приказане у даљем тексту овог поглавља.

¹⁸¹ С. Пецињачки, *Неколико података*, 103.

¹⁸² Исто, 104.

један грош по царинској потврди. Овој царинској испостави био је поверен и превоз преко Саве, на чије име је један скелеција примао месечно надокнаду од 6 форинти (72 годишње).¹⁸³

Смедеревски провизор Михаел Пајнагел (Peinagel) и параћински провизор Јохан Валтер (Walter) су као и претходници обављали послове цариника уз наплату једног гроша по издатој царинској потврди. Време њиховог постављења на то место није познато.¹⁸⁴

Пожаревачки провизор Кристијан Хелблинг (Helbling) и руднички провизор Јохан Себастијан Шварц (Schwarz) постављени су 14. априла 1723. године за царинике својих испостава уз накнаду за издате царинске потврде.¹⁸⁵

Укупан износ који је Главна царинска управа у Краљевству Србији издвајала за плате свих царинских службеника износио је 3138 форинти годишње.¹⁸⁶ Јасно је такође да је велики део средстава за плате ова управа уштедела ослањајући се на провизоре који су своју службу у царини наплаћивали директно од трговаца. Наравно, ово се односи на провизоре чији приход на овај начин није могао премашити плату царинског контролора или управника, а то је био случај у готово свим испоставама ван Београда и Параћина.¹⁸⁷ Чиновници царинске управе постављани су углавном пре 1720. године, изузимајући провизоре дистриката којима је служба у царинској управи била придодата. Многи од ових службеника били су постављени од стране Коморске управе у Краљевству Србији и касније од Београдске администрације на положаје у царинској управи без положене кауције и заклетве. Ово наводи на закључак да је у првим годинама аустријске управе постојао велики мањак квалитетних службеника у Краљевству Србији што је донекле и логично, јер су административци углавном били Аустријанци, у мањој мери Мађари и Чеси, којима новоосвојена земља није представљала посебан пословни изазов.

---

¹⁸³ Исто.

¹⁸⁴ Исто, 104-105.

¹⁸⁵ Исто, 105.

¹⁸⁶ Исто.

¹⁸⁷ С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 79-83, 92-95.

Као један од основних извора финансирања Београдске администрације наводи се плаћање одређене аренде¹⁸⁸ од стране царинске службе која је од укупних прихода администрације сваке године износила у просеку једну трећину. Тако посматрано, на први поглед произилази да је Главна царинска управа била мање-више самостална у погледу располагања новцем од царина, али су извештаји, предлози и инструкције које су стизале од главне коморске управе Београдске администрације и Дворске Коморе у Бечу умногоме утицале на укупну суму која ће бити приходована. То се пре свега односи на одређивање царинских тарифа, што је заправо представљало део система царинских служби у неоаквистичким земљама, а који се свакако односио и на Краљевство Србију, као и на разне мере које су временом доношене и које су имале за циљ спровођење економске политике Хабзбуршке монархије. Ипак, што се тиче расходне стране буџета, Главна царинска управа је у односу на Администрацију била потпуно независна у распоређивању новца за потребе службе.¹⁸⁹

У делу извештаја и предлога Јакоба фон Алтера за боље функционисање Главне царинске управе, који се налази у фасцикли *Serbien: Berichte und Vorschläge zu seiner besseren Verwaltung (1719-1739)*, фолија *Notitia Status Servia* у архиву Финансија и Коморском архиву у Бечу (фонд *Hofffinanz Ungarn*), поред оснивања нових царинских испостава, предлажу се многи кораци које би ова управа требало да предузме у циљу превентивног деловања и превазилажења проблема капацитета за складиштење робе. Најпре се захтева изградња великог магацина у Београду за робу која долази у Краљевство Србију, која ту остаје или се налази у транзиту, или из неког разлога не може бити оцарињена. У сличне сврхе се у извештају препоручује боље уређење два магацина у већим пристаништима, на Дрини код Црне Баре и на Дунаву код Великог Градишта. Аутор је у извештају поменуо да су истог мишљења били и државни визитатори који су у више наврата обилазили земљу након рата (1716-1718). Поред тога, део инструкција се односио на трговце који издате пасоше од стране Коморске управе не смеју злоупотребљавати, као и на оне трговце, пре свега Грке и

¹⁸⁸ Износ од 28.900 форинти годишње у периоду 1730-1732. године је Главна царинска управа плаћала Београдској Администрацији. Исто, 76.

¹⁸⁹ Исто.

Арбанасе, који су настањени у Краљевству Србији, а који се представљају и као османски поданици и притом користе трговински уговор Хабзбуршке Монархије и Османског царства да би увезли робу уз плаћање само три одсто царине.¹⁹⁰

Упутства о раду царинске службе

Инструкције за Главне царинске управе у свим неоаквистичким земљама (Славонији, Краљевству Србији, Темишварском Банату и царској Малој Влашкој), које су објављене у патенту цара Карла VI 1733. године и који се налазе у Финансијском и Коморском архиву у Бечу у фонду *Sammlung von Patenten, Instruktionen, Normalien, Erlässen und Kurrenden (1500 (ca.)-1918)*, под називом *Instruktionen für die im Temesvarer Banat amtierenden Mautbeamten*, представљају прворазредни извор за проучавање царинске службе, као део модерних институција Хабзбуршке Монархије уведене у Краљевству Србији.¹⁹¹ С обзиром на то да је хабзбуршки царински систем у XVIII веку задржао многе раније карактеристике, допуне и разраде постојећих прописа несумњиво потврђују његову двојаку функцију. Најпре фискалну функцију, која је остала и у овом периоду основна, будући да је велики део прихода од царина одлазио на финансирање администрације у свим неоаквистичким земљама. Такође је имао и заштитну функцију која се огледала у царинским тарифама¹⁹², а која је била битна компонента хабзбуршке спољнотрговинске политике.

Инструкције за царинску службу имале су за циљ олакшавање промета робе и унапређење и повећање обима трговине, па самим тим и прихода, али су

¹⁹⁰ ФНКА АНК HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 56.

¹⁹¹ Иако се по самом називу патента ове инструкције односе на Темишварски Банат, несумњиво су се инструкције односиле и на остале неоаквистичке земље, самим тим и на Краљевство Србију, тим пре што се у уводу наводи да оне важе и за Србију, али и због тога што се у Коморском архиву у Бечу налазе потпуно истоветне инструкције за Славонију и Малу Влашку, с тим што наслов одговара овим земљама. Ову претпоставку потврђује и фонд из истог архива о царинским тарифама за све неоаквистичке земље, које су текстуално готово истоветне. ФНКА SUS Patente 65.5. (1733).

¹⁹² ФНКА SUS Patente 65.2. (1733).

такође биле намењене царинским службеницима као врста обуке. У четрдесет и једном члану ових инструкција објашњени су сви поступци које би службеници требало да примене приликом промета људи, животиња и робе. Такође се у другом делу документа налазе илустровани примери потврда и признаница које су цариници били у обавези да сачине за трговце приликом њиховог преласка границе. Овакве примере налазимо и у инструкцијама других неоаквистичких земаља (*Instruktion für Mautbeamte in Slavonien*).¹⁹³

Овако сачињене инструкције и њихов садржај неизоставно говоре о доброј информисаности аутора о стању у царинским службама и проблемима са којима се оне носе. Наиме, из већег броја извештаја виших и нижих чиновника Београдске администрације лако је увидети да готово сваки од њих садржи понеки аргумент или савет за Дворску комору и субделегацију Неоаквистике. Углавном је било речи о разним злоупотребама којима се служе трговци из Османског царства и мерама за њихово спречавање.¹⁹⁴

У уводном делу инструкција наводе се главни разлози због којих је цар Карло VI донео резолуцију која ће важити за неоаквистичке земље, Славонију, Краљевство Србију, Темишварски Банат и Малу Влашку. Могућности лакшег пословања, унапређење и повећање трговине ради већег прилива средстава за ерар биле су разлог да субделегација Неоаквистика изради нови правилник за царине (*Mauth-Reglement*). Правилник је најпре требао да да одговоре на нека питања и првенствено да објасни појам тројакних царинских тарифа: увозне, извозне и транзитне, затим како да их цариници у пракси реализују и у којим случајевима да их користе. С обзиром да су цариници до тог времена препознавали и реализовали само увоз и извоз робе и животиња било је

---

¹⁹³ Разлике примећене у књигама инструкција за Темишварски Банат с једне и за царску Влашку и Краљевство Славонију с друге стране, односе се углавном на примере у царинским потврдама. Оне су у књигама инструкција заступљене како би се најпре илустративно приказало начин уноса података о трговцу и роби. Разлике су уочене када су питању: имена трговаца, њихово порекло, земља одакле улазе, врста робе која се царини, али и вредности запрежне стоке којима превозе робу (нпр. волови у Банату вреде 15 форинти и 38 крајцера, а у царској Влашкој 16 форинти и 32 крајцера), због чега је и износ наплаћене царинске таксе био различит. FНКА SUS Patente 65.5. (1733). FНКА SUS Patente 66.6. (04. 1733).

¹⁹⁴ FНКА SUS Patente 65.5. (1733).

неопходно сада царину схватити као подељену у три класе, тј. као сложенију организацију.¹⁹⁵

За увозне царине неопходно је знати да се примењују када се роба или животиње, уколико долазе из Османског царства или из суседних земаља Хабзбуршке монархије, увозе у земљу Неоаквистике и ту нађу пребивалиште, на било који начин се искористи, препродаје прерађује или потроши. Транзитне царине су наплаћиване уколико се увезена роба и животиње не конзумирају у Краљевству Србији и да у транзитном периоду до изласка из земље не буде на било који начин измењена њена садржина и количина или препродавана. Извозне царине се примењују када се роба и животиње одвозе у Османско царство или неку суседну земљу Хабзбуршке монархије. Колика се царинска тарифа наплаћује у једном, другом или трећем случају цариници морају консултовати закључене царинске тарифе које су се већ примењивале.¹⁹⁶

У члану II инструкција цариници се обавезују да убудуће приликом прегледа царинских потврда обавезно упитају трговце да ли робу или животиње увозе ради продаје или само желе да прођу кроз земљу и извезу робу у другу земљу у ком случају се не наплаћује извозна царина. У случају да се роба ипак увози, цариници би требало да њену вредност одреде према издатим царинским тарифама и унесу је у царинску потврду (притом се у обрачунату вредност робе подразумевају и запрежни коњи). Израчунати износ увозне таксе се на крају наплаћује од трговца, а потврда коју је донео из друге земље се поништава и шаље вишим царинским службеницима. Након тога трговцу се издаје нова потврда о увозу робе, не само ради јасног исказивања висине наплаћене увозне царине, већ и да се обележавањем задње стране потврде

¹⁹⁵ "Instruction nach welcher die Kayserl. Mauth-Beamte im Temeswarer-Banat, die ihnen anvertraute Amtirung gebührend verwalten, auch in allem auf das genaueste nachzuleben, beflissen und verbunden seyn sollen. Nachdem von Ihro Römisch-Kayserlichen Majestät die allergnädigste Resolution dahin geschöpffet worden, daß in denen Neo-acquistischen Ländern, als in Sclavonien, Servien, Temeswarer-Banat, und in der Kayserl. Oesterreichischen Wallachey sowohl zu Erleichterung, Fortsetz- und Vermehrung des Commercii, als in besserer Aufnahm des hohen Ärarii selbst, respectu universi Neo-acquistici ein neues Mauth-Reglement errichtet werden solle, auch bereits diese mit dreyerley Abtheilungen die Consuma, Transito, und Effito-Mauth rubricirte Tariffa zu Stand kommen ist; Als will es die ohnumgängliche Nothwendigkeit erheischen, die Kayserl. Mauth-Beamte, um so mehr vor allem zu belehren, was die Consumo- was die Transito- und was die Effito- Mauth heisse, oder seye? Mithin wann? Und wie solche eingebracht werden solle? Da man vorhero nur die Ein- und Ausfuhr attendiret, nunmehr aber sothane Mauth, in obgedachte dreyerley Classes abgetheilet hat." Исто.

¹⁹⁶ Исто.

означи њено важење на територији земље у коју се увози. То је урађено за случај да та потврда доспе до неке друге царине у истој земљи и да са њом трговац жели да извезе робу. Увозна потврда се у том случају оставља службенику, који саставља извозну потврду, а трговац је притом морао да плати извозну царину.

Поучени искуствима из ранијег периода, комисија је такође у другом члану инструкција значајну пажњу посветила поступцима који ће допринети спречавању кријумчарења робе. У овом сложеном послу је захтевано ангажовање и осталих служби у Београдској Администрацији пре свега ради обележавања путева којим би трговци били обавезни да се крећу и који воде до сваке царинарнице у Краљевству Србији. Оним трговцима који не би поштовали ова правила те били ухваћени у кријумчарењу робе, царинска служба или постављени Иберрајтер у њој, имају овлашћење да наплате казну (Контрабанд) и након извршења о томе поднесу извештај надлежној служби. У оваквим ситуацијама комисија је захтевала посебну будност цариника нарочито да приликом прегледа разликују увозне, извозне и транзитне потврде прегледача и иберрајтера. Лакше се могу препознати потврде када се уоче печати на њој. Транзитне и извозне потврде се оверавају печатом на коме се налази царски орао, а потврде о увезеној роби садрже такозвани „*Correspondenz*“ печат.¹⁹⁷

И поред тога што је ераp¹⁹⁸ нарочиту пажњу посвећивао обезбеђивању сигурних трговачких путева ради унапређења трговине, велики проблем и штету за аустријску управу представља кријумчарење соли. Сва лица која кријумчаре увозну со морају платити контрабанд и о тим делатностима иберрајтер мора дневно обавештавати надређене службенике. Такође све податке о томе какав су отпор пружали кријумчари, њихово понашање током ишчекивања одлуке о даљој процедури и све чињенице у вези с тим морали су бити достављени у писаној форми. Осим тога, људи који нису поседовали пасош¹⁹⁹ или легитимацију, без одлагања су привођени главној команди уз

¹⁹⁷ Исто.

¹⁹⁸ Aegerium- Дворска комора Хабзбуршке монархије.

¹⁹⁹ Пасош је издаван од стране Администрације, а због познатих кретања у трговинској делатности, потраживаоци ових посебних дозвола били су углавном Срби, Грци, Арбанаси и Јермени. Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 17. О. Андраши, *О таксалистима општине*, 74.

одговарајући извештај о разлозима и узроцима који су довели до хапшења, а због неопходне помоћи захтевано је да с њима пође и један дистриктски чиновник.²⁰⁰

Иначе пасоше су морали поседовати сви хабзбуршки поданици приликом путовања, без обзира да ли су Аустријанци или Срби. Један од примера када потраживалац пасоша није трговац налази се у фонду Царског Дворског савета (Haus-, Hof- und Staatsarchiv). Ради се о путовници Ане Маргарете Браунвалт из 1718. године, удовице једног бродског капетана палог у борби код Београда 1717. године. У пасошу стоји да је Администрација одобрила њен захтев да са сином оде у Вирицбург, место рођења њеног супруга и да је важност пасоша три месеца.²⁰¹

У тексту инструкција даље се наводи начин одређивања вредности (Capital) домаћих животиња (стоке) и колико ће према томе износити накнада за царину. У табели са царинским тарифама за сваку врсту робе се између осталог налазе и подаци о њеној вредности. Међутим, за домаће животиње, осим скупоцених коња, такве вредности су изостављене. Постоје само пројектоване царинске таксе по комаду, а вредност самих животиња се процењује према приближној вредности дате у следећим примерима: волови по 12 форинти, краве по 7 форинти, телад до једне године старости по 3 форинте, козе или овце по 1 форинта, прасад по 2 форинте, свиње по 4 форинте, лоши или стари коњи по 5 форинти, коњи у солидном стању по 10 форинти, ждребад у сразмери између 2 ½ и 5 форинти. Ове вредности се приликом процене не смеју умањивати. У инструкцијама је као прилог овом члану приказан пример у виду једне царинске потврде (слика 1 и 2).²⁰²

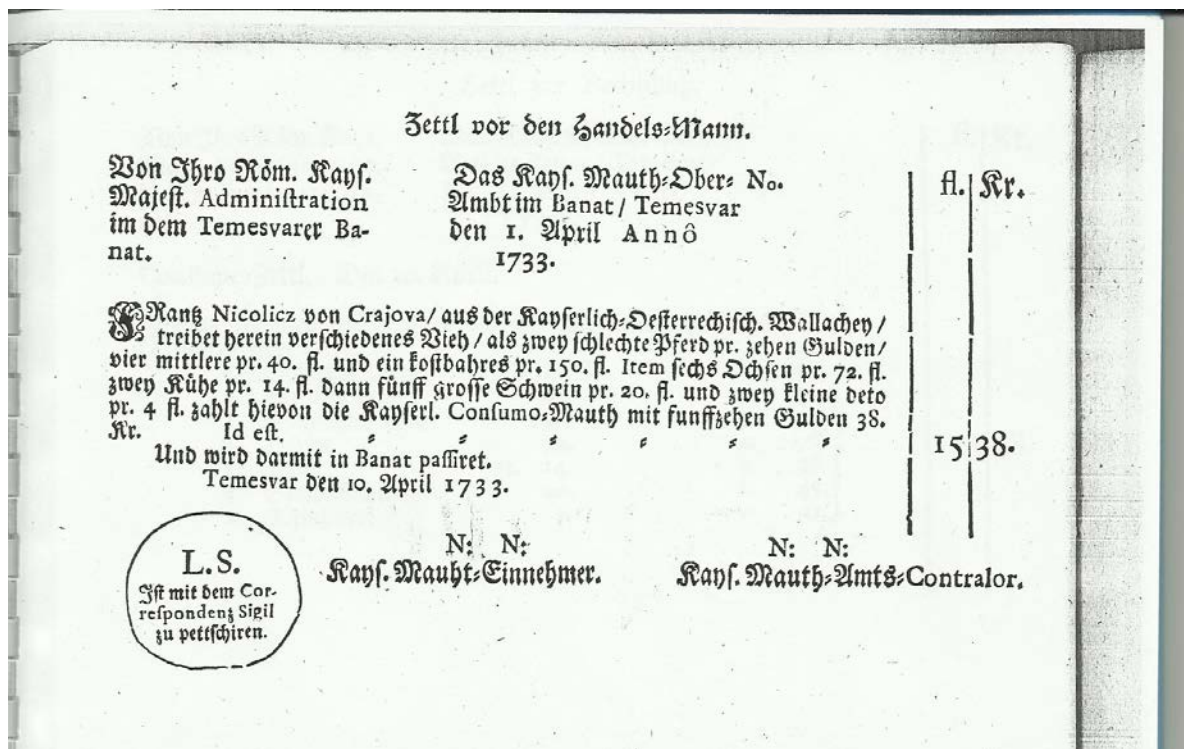
На који начин третирати робу која се транзитом превози кроз неку од неоаквистичких земаља и како је запечатити? О томе су дата прилично детаљна упутства. У овом случају службеници морају најпре да питају трговца, а затим и да заједно утврде која врста робе или животиње које превози, ни под којим

²⁰⁰ Један службеник Београдске администрације је ракао 1739. године да се Срби, Јевреји, Власи, Роми и њима слични крећу по земљи са својом робом без пасоша и да представљају олош. Б. Храбак, *Јевреји у северној Србији*, 83.

²⁰¹ ННStA RHR Passbriefe, Fasz. 2, Fol. 1, 14. (1718)

²⁰² ФНКА SUS Patente 65.5. (1733)

условима не остају на тој територији већ је намењена некој трећој земљи. Након тога цариник је дужан да за трговца састави царинске потврде према приложеном примеру (слика 3 и 4). С обзиром да трговци углавном своју робу превозе теретним колима (Colli), упаковану у сандуцима, посудама, ковчезима, балама и тд, потребно је да се транзитна роба пломбира оловом и да се након тога, ради предострожности обавести Главна царинска управа о утиснутом знаку на печату. Сваки утиснут печат на паковању робе се наплаћивао са додатних 3 крајцера. Након што је обављен овај део процедуре и трговцу уручена царинска потврда о транзиту, никаквих плаћања није више било у тој земљи. Трговци који непријављену робу за транзит проводе кроз земљу, задржавају се, а затим се о том случају обавештава Главна царинска управа која потом доноси одлуку о кажњавању преступника. Такође, уколико трговац током транзитног боравка у земљи са печатираном робом купи одређену робу, за њу мора платити извозну царину при напуштању земље.²⁰³

Слика 1.

²⁰³ Исто.

Zettel zur Rechnung.		fl.	Kr.
Von Ihre Kdm. Kayf. Maje. Administration in dem Temesvarer Ba- nat.	Das Kayf. Mauth-Ober- No. Amt im Banat / Temesvar den 1. April Anno 1733.		
Consumo-Zettel. Den 10. April.			
Franz Nicolicz von Crajova aus der Kayserlich-Oesterreich. Walla- chey / treibet herein			
2. Schlechte Pferd	pr. 10. fl.	2.	40.
4. Mittlere deto	40.	2.	40.
1. Kostbares deto	150.	7.	30.
6. Rhsen	72.	2.	6.
2. Rube	pr. 14.	1.	36.
5. Grosse Schwein	20.	1.	45.
2. Kleine deto	4.	1.	21.
		15	38.

Слика 2.

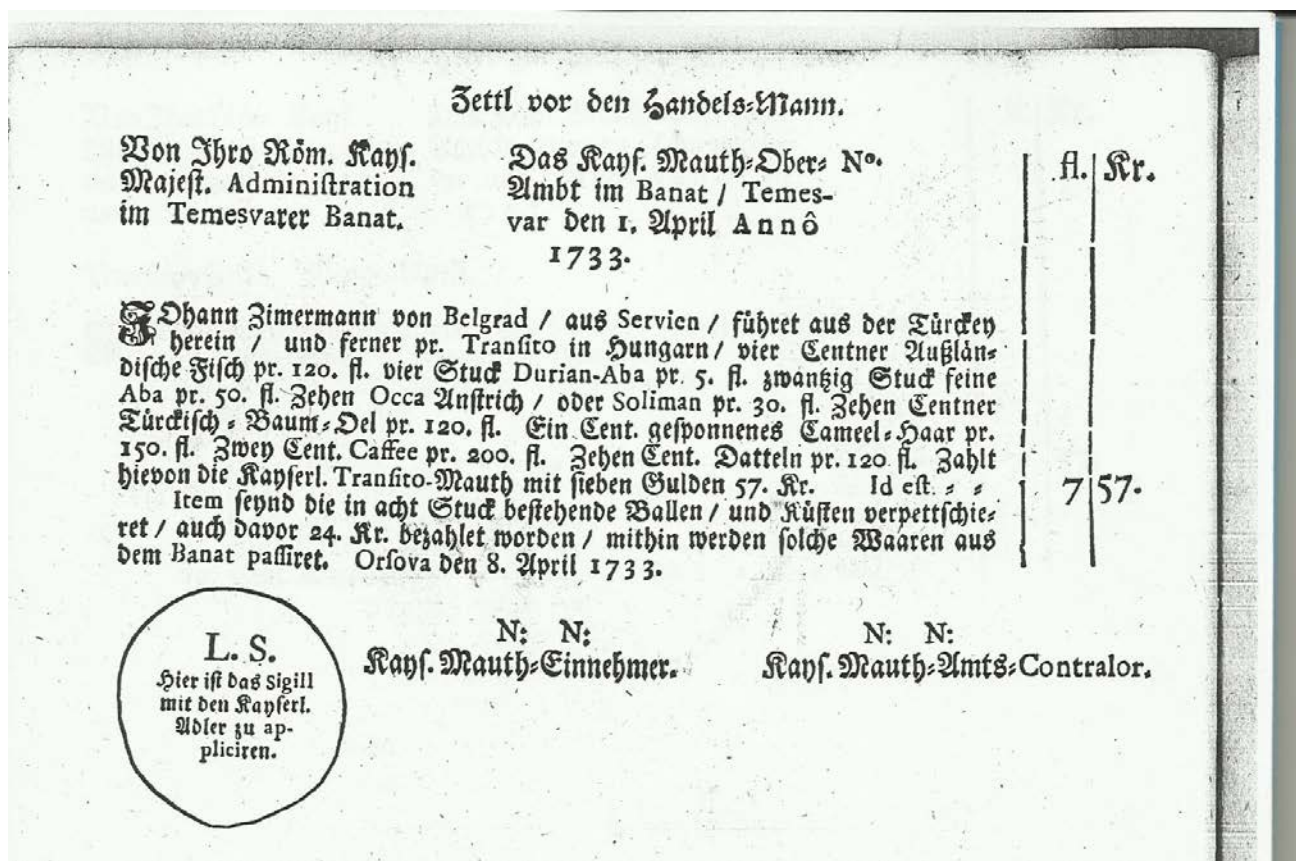
Није се сматрало преступом уколико се догоди да трговац у току транзита кроз земљу своју стоку или робу, која је запечаћена, прода неком купцу. У том случају се од трговца захтева да на излазној царинарници уплати разлику увозне царине за робу која је продата, а он ће добити нову одговарајућу потврду. Цариници који печатирају транзитну робу су дужни да о овој могућности обавесте трговце пре царинења робе. Такође, уколико трговац унапред зна коју ће робу продати у земљи, а коју ће само превести, цариник ће на тај начин поделити на увозну и транзитну робу.²⁰⁴

Међутим, много пута се дешавало да трговци продају део робе коју превозе транзитом кроз неку од неоаквистичких земаља и да притом за њу не плате увозну царину. Практично од увођења транзитних тарифа постојала је бојазан код власти да ће таквих случајева бити, што се може закључити из ових, али и из инструкција за царинске службенике у Темишварском Банату (Instruktionen in Zollsachen für Ungarn, Breslau, Banat und Innerösterreich 1636 - 1787). С обзиром на то да у Банату у периоду аустријске управе налазимо мале

²⁰⁴ Исто.

фабрике за штављење коже, било је много случајева када трговци праве прекршаје приликом трговине козијом и овчијом кожом. Османски трговци су углавном користили ниже транзитне царине да кожу увезу у Банат и тамо их прераде и продају, што је овом инструкцијом било изричито забрањено, односно било је потребно да се за то плати увозна царина. Међутим, ни у ком случају власти нису спречавале да се уз плаћање транзитне таксе та кожа ипак преради у фабрикама и да се таква потом извезе у трећу земљу. Царински службеници су узимали од трговаца податке у ком месту и у којој фабрици ће штавити кожу, а потом се од стране иберрајтера проверавало да ли је кожа и продата у Банату. Овим мерама су од стране аустријских власти подстицани предузетништво и развој Темишварског Баната до 1778. године.²⁰⁵

Слика 3.

²⁰⁵ „Instruktion wie gesamte Kaiserl. Königl. Bannatische Mautbeamter in Ansehung deren zur Appertur ein und wieder ausführenden Bock und Gaiss Fellen zu manipuliren haben.“ FHKA SUS Varia 04a.14, fol. 39.

Веома су важна и детаљна била упутства која су се односила на трговце који путују из једне у другу земљу Хабзбуршке монархије. Из инструкција се види да је у ранијем периоду често долазило до преласка трговаца из једне у другу земљу без икаквих потврда, односно да је прелазак границе био илегалан. Нарочито су приметни овакви случајеви када се говори о Краљевству Србији, Темишварском Банату, Царској Влашкој, Славонији, Угарској и Ердељу. С обзиром да је свака од ових земаља имала сопствену царинску управу, недостатак извозне или транзитне царинске потврде за увежену робу или протерану стоку, сматрао се прекршајем трговца. У том случају је цариник био дужан да забрани улазак трговцу у земљу, заплени робу или стоку, затим да обавести више инстанце о томе и сачека одлуку. Аутори наводе уобичајене поступке цариника који су се до сада примењивали у оваквим случајевима. Трговцима су се уместо извозне или транзитне издавале увозне царинске потврде за робу или стоку што је било вишеструко штетно по ерар.²⁰⁶

Трговци из прекодунавских крајева (Срби, Арбанаси, Јермени, Грци) који су били османски поданици називали су се у скоро свим аустријским администрацијама „Турским трговцима“, „Грчким трговцима“ или „торбарима“. Они нису припадали трговачком слоју који је поседовао крупну и многобројну стоку и који је био веома цењен и уважаван због своје спретности и економске снаге. Далеко сиромашнији и са мањим угледом, Хабзбуршка монархија је на све начине отежавала њихово пословање након Пожаревачког мира, са циљем да их у што већем броју привуче на живот у Монархији. Постојала су многа места у неоаквистичким земљама, као и Угарској у којима су „грчки трговци“ торбарили или су чак поседовали дућане и притом су плаћали тзв. *Taxa Graecorum*, I-III класе, у висини од 2-6 форинти.²⁰⁷

²⁰⁶ Исто, fol. 39.

²⁰⁷ Већина места у Бачкој и Срему имало је своје „Грке“ како су их мештани називали. На примеру данашње општине Озаци се види да су први османски трговци пописани 1737. године у време аустро-турског рата. Тодор Ђурђев у Каравукову и Риста Грк у Очаку, обојица са таксом од 3 форинте. Већина је имала додатна занимања као што су месарење и крмчарење у Новом Каравукову, Старом Каравукову и Брестовцу. Исти су након дужег низа година проведених у једном месту тражили од власти промену статуса „Incorporatus Graeæcus“ и „Graecus Turcicus“. На тај начин били су настањени све до терезијанске колонизације када је систем организације села постао другачији. О. Андраши, *О таксалистима општине Озаци*, 74.

Међутим, османских трговаца са дућанима је било у знатно мањем броју, док су торбари путовали по вашарима и пијацама и по годину дана продајући турску робу.²⁰⁸ Двадесетих година XVIII века је важило царско наређење да османски трговци смеју да тргују само робом пореклом из Османског царства и то искључиво у време сајма, што је упркос казнама и претњама одузимањем робе у корист ерара, мало поштовано. То су учили и аутори ових инструкција што ће се огледати у промени царинске политике у даљим инструкцијама. Иначе, политички односи двеју царевина су у великој мери диктирали трговинску делатност становништва. Ако се узме у обзир период након Београдског мира, османски трговци су поново добили забрану продаје робе и стоке ван сајамских дана због чега је долазило и до њиховог протеста.²⁰⁹

		Zettel zur Rechnung.			
Von Ihro K ^{ön} ig. Majest. Administration im Temesvarer Banat.		Das K ^{ön} ig. Mauth-Ober- Amt im Banat / Temes- var den 1. April Ann ^o 1733.		fl.	Kr.
Transito-Zettel. Den 8. April.					
Johann Zimmermann von Belgrad aus Servien / führet aus der T ^{ür} ckey herrein / und ferners pr. Transito in Hungarn					
4. Cent. Außländische Fisch	pr. 120. fl.	1.	12.	}	7 57.
4. Stuck Durian-Aba	5.	—	3.		
20. Stuck feine-Aba.	50.	—	30.		
10. Occa Anstrich / ober Soliman	30.	—	18.		
10. Cent. T ^{ür} ckisch Baum-Del.	120.	1	12.		
1. Cent. gesponnen Sammel-Haar	150.	1	30.		
2. Cent. Caffee	200.	2	—		
10. Cent. Datteln	120.	1	12.		

Слика 4.

²⁰⁸ У Сремским Карловцима је у ово време поред торбара постојало још две врсте трговаца: трговци са дућаном и тезгом (купеци) и трговци без дућана (господари). К. Петровић, *Карловци и карловачко становништво*, 302.

²⁰⁹ Олга Андраши, *О таксалистима општине Ораци*, 74.

Однос према османским трговцима био је посебно битан због трговинског уговора из Пожаревца између Османског царства и Хабзбуршке монархије. Инструкције су се односиле на обавезу плаћања царине османских трговаца 3% од вредности робе изложене у царинским тарифама. У тексту се наводи потреба да у увозној или транзитној потврди поред вредности робе стоји и сума која је наплаћена, као и да ту потврду османски трговци морају чувати док не распродају сву робу, било на мало на годишњим сајмовима или на велико. Да би се сачувао ерар од великих финансијских губитака, службеници су захтевали од османских трговаца да на полеђини издате царинске потврде упишу продату робу, јер су могли у тренутку доласка на годишњи сајам и након одласка бити подвргнути контроли њиховог пословања. Ту контролу на годишњим сајмовима су вршили царински службеници, с тим што се контрола односила и на трговце из Монархије.²¹⁰ Њихово пословање је помно праћено због наплате увозних или извозних царина након продаје робе.²¹¹

Са увођењем транзитних тарифа дошло је до промена у организацији унтрашњих царина у Хабзбуршкој Монархији. Услови под којима су трговци из Краљевства Србије и Османског царства могли да извозе робу на годишњи сајам у Трст добили су свој пуни изражај у патенту из 1731. године (*Umwandlung der Transitmaut in einen Transittarif*). Наиме, сви трговци који су копном превозили робу до Трста су транзитне тарифе плаћали у Љубљани или Грацу.²¹² Трговци из неоаквистичких земаља су плаћали транзитну тарифу за увезену робу, док су османски трговци, плативши претходно 3% царине, били ослобођени ових додатних намета. Међутим, они нису могли да врате непродату робу назад а да притом не плате транзитну тарифу у поменутим местима.²¹³

У инструкцијама се даље говори о томе у којим случајевима царски поданик може откупити робу на велико од османског поданика и да ли притом царски поданик мора платити увозну царину. Према одредбама царске

²¹⁰ Поступак у коме је коришћена спецификација робе (*Nomine Depositii*) и ретроактивно плаћање царине објашњен је у 10. члану ових инструкција.

²¹¹ FHKA SUS Patente 65.5. (1733).

²¹² Увоз робе у Трст преко луке Порто Франко био је слободан и у данима ван годишњег сајма и за скоро сву робу, осим увозних скупocenости или стратешких производа као што су гвожђе, сребро, со, огледала, чешки кристал итд. FHKA SUS Patente 63.8. (1731).

²¹³ Исто.

резолуције од 12. априла 1725. године трговина робом на мало и велико могла је да се одвија једино у данима годишњих сајмова. Том резолуцијом се такође прети казном царским трговцима у виду плаћања контрабанда уколико дође до продаје робе на мало османским трговцима ван годишњих сајмова, затим у случају торбарења или дође до било какве трговине у царским градовима, селима или складиштима. Економске мере које је Хабзбуршка Монархија спроводила деценијама уназад нису давале резултате. Ова мера је дуги низ година била тешко спроводљива због недостатка административног особља, као и због прећутне подршке локалних власти за делатност османских трговаца.²¹⁴

Међутим, и тај недостатак су аутори покушали да отклоне што ће се видети у даљем тексту ових инструкција. У случају да је царски поданик на велико откупио робу од османског трговца у периоду пре или после годишњег сајма, морао је у најкраћем року купљену робу да пријави најближој царинарници, где би се она најпре конфисковала, а затим одредила увозна царина за наплату. Из овога се јасно види да све трошкове овакве трговине између османских и царских трговаца сnose само ови други, што је био још један показатељ повлашћенијег положаја османских трговаца.²¹⁵

Начин наплате увозне царине како царским, тако и османским поданицима приказан је кратко и сликовито у члану IX инструкција. Препоручује се да службеници консултују пример потврде за царске трговце који је дат (слика 5. и 6.), а да идентично састављена потврда буде и за османске трговце, уз плаћање само три посто царине као и када се ради о извозним и транзитним потврдама.²¹⁶

---

²¹⁴ Ј. Пешаљ, *Надзор и контрола странаца у 18. веку. Случај Хабзбуршке монархије*, БИГ II, Београд 2011, 181.

²¹⁵ ФНКА SUS Patente 65.5. (1733).

²¹⁶ Исто.

Zettl vor den Handels-Mann.

Von Ihro Röm. Kayf. Maj. Administration im dem Temesvarer Banat.	Das Kayf. Mauth-Ober- No Amt im Banat / Temes- var den 1. April Annō 1733.	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; border-right: 1px solid black;">fl.</td> <td style="width: 50%;">Kr.</td> </tr> <tr> <td style="border-right: 1px solid black;">12</td> <td>51½</td> </tr> </table>	fl.	Kr.	12	51½
fl.	Kr.					
12	51½					

STanislaus Buday von hier / führet aus in Hungarn pr. Effito /
 zehen Cent. gelbes Wachs pr. 350. fl. zehen Cent. Türckische Hasl-
 Nuß pr. 42. fl. 30. Kr. 400. Stuck eysene Hauen pr. 80. fl. 25. Cent. Hauen
 pr. 125. fl. und 10000. Stuck Latten-Nägel pr. 30. fl. Zahlt hievon die Kay-
 serl. Effito-Mauth mit zwölf Gulden 51½. Kr. Id est. " " "
 Und wird hiemit aus dem Banat passiret.
 Temesvar den 10. April 1733.

L. S.
Hier ist das Sigill
mit den Kayserl.

N: N:
Kayf. Mauth-Einnehmer.

N: N.
Kayf. Mauth-Ambts-Contralor.

Слика 5.

Zettl zur Rechnung.

Von Ihro Röm. Kayf. Maj. Administration in dem Temesvarer Banat.	Das Kayf. Mauth-Ober- No Amt im Banat / Temes- var den 1. April Annō 1733.	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; border-right: 1px solid black;">fl.</td> <td style="width: 50%;">Kr.</td> </tr> <tr> <td style="border-right: 1px solid black;">12</td> <td>51½</td> </tr> </table>	fl.	Kr.	12	51½
fl.	Kr.					
12	51½					

Effito-Zettl den 10. April.

STanislaus Buday von hier / führet aus in Hungarn pr. Effito.

		fl.	Kr.
10. Cent. gelbes Wachs	pr. 350. fl. —	10	30.
10. Cent. Türckisch. Hasl-Nuß	pr. 42. " 30	—	51.
400. Stuck eysene Hauen	pr. 80. " —	—	12.
25. Cent. Hauen	pr. 125. " —	1	15.
10000. Latten-Nägl	pr. 30. " —	—	3½

Слика 6.

На бројним годишњим сајмовима у различитим земљама које трговци посећују, извозила се роба за продају. То је уједно била прилика да се по повратку трговаца нека роба прокријумчари у земљу. Због тога ће трговци пре поласка на пут морати да робу коју намеравају да извезу, спецификују по врсти и тежини како стоји у упутствима за царинске тарифе, и тако састављену спецификацију предају најближој царинарници. Цариник је дужан да према садржини трговачеве робе изради важећу спецификацију *nomine Depositii* која је дата као пример (слика 7.). Након повратка трговца са годишње пијацие било је потребно да цариници изврше поновни преглед његових кола и коња, где ће се након увида у спецификацију израчунати извозна царина за робу која је продата. Такође, увозна царина за сву новоувезену робу која је купљена на годишњем сајму, одмах се наплаћивала од трговца. Што се тиче спецификације која се односила на рогату стоку или коње, процедура за њено састављање била је одређена на следећи начин. Да би се одредила сума за плаћање извозне царине (или транзитне, уколико се трговци крећу ка трећој земљи) за продату рогату стоку или коње, трговци (махом са села) су морали да их одвоје. На једној страни је стајала она која није продата, а на другој нова, купљена на пијаци. Након одређивања царинских такси и њихове наплате било је могуће проћи царину.

Међутим, и поред свих претходних инструкција било је и даље много недоумица царинских службеника у вези са процедурама које је неопходно испоштовати при одласку трговаца на годишње сајмове, нарочито ако се они одржавају у неоаквистичким земљама или у Ердељу и Угарској. Једино је сигурно да није било недоумица око међусобних признавања и вредновања царинских потврда, с обзиром да је у овим земљама уређење царинских служби било готово истоветно.

Уколико трговци одлазе на годишње сајмове у друге неоаквистичке земље, потребно је да на царини најпре прикажу спецификацију добијену из своје земље и потписану од тамошњег цариника, а да затим истоваре робу за преглед. При повратку након годишње пијацие, трговцу се на царини израчунава увозна царина за продату робу и извозна царина за купљену робу, за коју добија потврду. Такође, на полеђини спецификације цариник је дужан да запише

продату робу трговца. Ова спецификација и потврда о плаћеној извозној царини је трговцу била потребна ради увида царинских службеника у сопственој земљи и да истовремено прикаже његово легално пословање.²¹⁷

У тексту инструкција се упозоравају царински службеници да приликом одласка трговца са робом на годишњу пијацу, посебну пажњу обрете на робу која се продаје према мерним јединицама, а не на комад. Свиљу, восак, рибу, бакар или гвожђе, чија се тежина приликом продаје мења и коју није могуће голим оком приметити, захтева двоструку процедуру царинења. Наиме, потребно је да се спецификација поново потврди понављањем поступка мерења робе приликом уласка у земљу где се одржава годишњи сајам, као и приликом изласка. С обзиром на дужину трајања оваквог поступка и притом губљењу времена трговца, од царинских службеника се захтева брзо мерење робе помоћу ваге.

Неретко су постојали случајеви погрешно написаних спецификација од стране царинских службеника или да је под утицајем самих трговаца погрешно именована роба у спецификацији у циљу смањења царине. Од службеника се захтевало да такве спецификације замене новим, без утицаја трговаца, у којим би роба била назначена у складу са постојећим царинским тарифама.²¹⁸

---

²¹⁷ ФНКА SUS Patente 65.5. (1733).

²¹⁸ Исто.

N^{ro}. VI^{to}.

Joseph Karmann / führet auf den Jahr, Markt nach Arad in Hungarn
folgendes.

	fl.	Kr.
5. Cent. weißes Wachs /	pr. 300. fl.	—
5. Cent. Türkische Habel-Ruß /	pr. 21. "	15.
100. Stück eyserne Hauen	pr. 20. "	30.
10. Cent. Hausen	pr. 50. "	—
		Facit = 9 = 58½.

Welche neun Gulden / 58½ Kr. nomine Depositi biß zur rück-Kunfft derselbe
richtig bezahlt hat. Temesvar den 15. April 1733.

I. S.
Hier zu ist
das Sigill
mit dē Kay.
Adler zu ges
brauchen.

N: N:
Kays. Rauth-Einnehmer.

N: N:
Kays. Rauth-Amts-Contralor.

Слика 7.

Због немогућности да царински службеници одмах наплаћују од трговца обрачун укупне царине која стоји у спецификацији, него само од продате робе при повратку са годишње пијаце, захтева се да царинска служба у посебној књизи²¹⁹ забележи све податке из спецификације. Уношени су подаци о томе на који начин се врши надокнада од трговаца приликом повратка у земљу и колико она износи. Износ који се од тога обрачунавао за ерар је уписиван у сумарном облику са подацима *appexo, sub quo numero & mense* из свих спецификација. Из инструкција није потпуно јасно да ли је постојала посебна бележница за стоку или су подаци уписивани заједно са робом. Бележница је у оригиналу на крају сваке године морала бити послата Главној царинској управи, а уколико се, након слања, при крају године изостави понека спецификација у бележници,

²¹⁹ Бележница (Vormerck-Buch)

службеници су били у обавези да те спецификације уз напомену уврсте у бележницу за наредну годину.²²⁰

Дужина трајања транзита за животиње у земљи, као и евентуална наплата увозне царине након прекорачења тог рока, било је следеће питање које је објашњено у инструкцијама. Поучени искуствима о времену када се рогата стока углавном продаје, састављачи инструкција су направили систем заштите од злоупотреба транзитним царинама. Карактеристично за домаће трговце било је да рогату стоку обично најинтензивније тове и воде на испашу у јесен и пролеће, док се зими она држи на сену око 3 до 4 месеца. Што се тиче увозних и извозних царина, није било неопходно издавати прописе о томе колико дуго ће такве потврде бити важеће. Увозна царинска потврда свакако остаје у земљи јер је ван земље неважећа, а извозна царинска потврда важи само до пристајања другој царинарници у суседној земљи.

За транзитну царину су биле предвиђене додатне инструкције. С обзиром да рогата стока може зими или лети у транзиту кроз земљу вишеструко да добије на тежини, трговац је дужан да исту у року од пола године претера преко границе и у том периоду се вредност стоке исказана у транзитној потврди неби мењала. У случају да се трговцу догоди нешто неочекивано због чега је морао да остане дуже у транзиту, овај рок се продужавао. Такође се захтева од трговца да се након три месеца боравка у транзиту пријаве најближој царинарници. Уколико то не учине или истекне максималних шест месеци за рогату стоку у транзиту, приликом изласка из земље им се одузима застарела транзитна потврда и наплаћује извозна царина.

Исти принцип казнене политике је важио и за овце, козе и коње, с тим што је време за напуштање земље било краће-шест недеља, због тога што се поменута стока лакше и брже креће. Трговина свињама је била најинтензивнија од Аранђеловдана до Ђурђевдана (Von Michaelii bis Georgii) и транзитни рок између ова два празника је био четири недеље, а од Ђурђевдана до Аранђеловдана шест недеља. За прекорачење се такође наплаћивала извозна царина.²²¹

²²⁰ ФНКА SUS Patente 65.5. (1733).

²²¹ Исто.

За превоз стоке у другу земљу ради испаше постојала је посебна такса за испашу (Weyd-Geld). Потврда за испашу издавала се за коње, ждребад, краве, волове, свиње, овце и козе и користили су је и османски и домаћи трговци. Важила је као и транзитна потврда пола године, а издавала се од 1. новембра до последњег дана априла и од 1. маја до последњег дана октобра. За једну овцу или козу плаћала се такса у висини од $\frac{3}{5}$ крајцера, а за вола, краву, коња и свињу 1,5 крајцера. Ову потврду би цариници за власника стоке посебно састављали у односу на царинске потврде и била би нотирана у посебну књигу регистра, где су се уписивали подаци о власнику, затим дан, месец и година уласка у земљу и број грла стоке који се води на испашу. Када се испаша заврши и власник са стоком одлази из земље, цариник је дужан да упореди број грла на потврди са чињеничним стањем и у случају мањка наплаћивао би увозну, а у случају вишка извозну царину за одговарајући број грла. Међутим, с обзиром да се често догађа да се овце ојагне у току испаше, цариници би наплаћивали извозну царинску тарифу прописану за јагњад уколико се излази из земље пре Ивандана (Johanni), 24. јуна по јулијанском календару, односно извозну царинску тарифу за овцу уколико се излази из земље након Ивандана.²²²

Различити разлози наводили су комисију да прикупља податке о вредности увезене робе и броју увезених животиња. Да би се то остварило, захтевано је од цариника да од свих четворомесечних података из рачуна које шаљу Главној царинској управи, сачине кварталну табелу *Quartals-Extract* (табела 1). У њој је садржан сумарни приказ увезене и извезене робе и животиња и њихове вредности. Ова табела требала је да послужи царинским службеницима како би им рад био олакшан и како би имали бољи увид у податке на крају квартала. У посебној рубрици се одвојено уписују рачуни свих врста робе која се увози, а такође и она која се извози. На крају квартала приказивала се укупна сума и тако сачињена квартална табела са приходима упућивала Главној царинској управи. Наводи се такође да се роба попут разних врста тканина, зачина, штофова, сточне хране, коже, крзна, више врста свила и

²²² FHKA SUS Patente 65.2. (1733)

вуне, као и мање врсте производа који могу имати јединствен назив, не наводи посебно у табели, него означи јединственим називом, према пропису о царинским тарифама. У односу на претходне процедуре слања месечних, па чак и недељних извештаја, цариницима је кварталном табелом умногоме олакшан посао.²²³

ИЗВЕШТАЈ ЗА ПРВИ КВАРТАЛ				
УВОЗ РОБЕ И СТОКЕ У КРАЉЕВСТВО СРБИЈУ ИЗ ОСТАЛИХ ЦАРСКИХ ЗЕМАЉА И ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА СА УТВРЂЕНИМ ИЗНОСОМ И ВРЕДНОШЋУ У ПЕРИОДУ ОД 1. ЈАНУАРА ДО ПОСЛЕДЊЕГ ДАНА МАРТА 1733. ГОДИНЕ				
Назив артикла који се увози	Порекло. Одакле се увози роба	Количина робе по тежини, комаду и драгоцености	Вредност робе која се увози	
			Форинти	крајцера

Табела 1.

За запрежну стоку којом се превозила велика количина робе и која је била довољно велика да издржи напоре пута, наплаћивала се царина у виду депозита, која се враћала трговцу уколико иста с њим напусти земљу. Показало се у прошлости да османски и царски поданици, а нарочито трговци Турци, Срби, Грци, Арнаути и Јевреји, приликом извоза или увоза робе, упрегну више комада стоке, бивола и коња који су способни да издрже терет робе. Притом се стварало много простора за прекршаје као што је продаја стоке, која је од стране царинских служби у протеклом периоду квалификована само као превозно средство и није била предмет царињења, иако јесте била подвргавана карантину, а у случајевима епидемије куге уопште био је забрањен увоз стоке²²⁴.

²²³ Исто.

²²⁴ О издржавању карантина и о организацији царина у периоду епидемије куге више у поглављу „Превентивне мере аустријских власти од епидемије куге у Краљевству Србији“.

Приликом повратка трговаца царински службеници често нису могли да примете да ли је трговац са истим бројем грла ушао у земљу, јер се могло догодити и да се увезена роба трампила за одређени број грла, па би у повратку трговац имао више стоке која неби била оцарињена. С обзиром да је комисија била свесна свих недостатака у систему царинских служби, као што је немогућност брзе размене података о преласку границе, наложила је царинским службама да трговцима најпре преброје натоварену стоку, а затим наплате депозит у висини извозне, увозне или транзитне царине, зависно од поступка царињења робе. Овај депозит би се при повратку вратио трговцима у зависности од промена у њиховом бројном стању, а који би се утврдио упоређивањем са царинском потврдом о депозиту. На крају комисија захтева да се за ову потребу обезбеди одговоарајућа књига у којој би се бележили сви неопходни подаци.²²⁵

У инструкцијама се даље најпре понављају неке одредбе трговинског споразума између Османског царства и Хабзбуршке монархије које се тичу права османских трговаца који плаћају само 3 посто царине на увезену или извезену робу. Међутим, спомиње се и царска резолуција од 12. априла 1725. године у којој се захтева да се у свакој царинарници прегледа комад по комад робе, а затим сачини извештај о вредности робе који се уноси у увозну, извозну или транзитну потврду која је гаранција османским поданицима да им ниједна друга врста трошарине неће бити наплаћена на територији монархије. Такође, постојала је могућност да се османски трговци казне додатним плаћањем 3 посто царине на некој следећој царинарници уколико неки товари с робом нису ваљано упаковани, или је печатирана роба отворана, уз образложење да се на овај начин штите царски поданици и трговци.²²⁶

Аутори инструкција се такође баве могућим злоупотрбама којима су се бавили трговци двеју царевина, а које произилазе из трговинског споразума. Наиме, искуство је говорило да османски поданици, углавном Срби и Грци са царским поданицима и трговцима у време годишњих сајмова често тргују и размењују робу коју потом заједно превозе из једне у другу царску земљу пријављујући царинској служби да је сва роба заправо непродата роба турског

²²⁵ ФНКА SUS Patente 65.5. (1733).

²²⁶ Исто.

поданика, која иначе није подложна царинењу. Том приликом цариници могу изразити сумњу да ова роба припада купцу, царском поданику који уједно може бити или се представља као трговински партнер османског поданика, продавца. У оваквим или сличним случајевима, захтева се од цариника да зауставе трговце и спрече овакве злоупотребе тако што ће најпре тачно утврдити у чијем власништву је роба која се превози. На жалост није прецизно наведено који су поступци за утврђивање власништва робе, али се истиче да уколико цариник није способан да то разреши, требало би да цео случај образложи у писму и пошаље Главној царинској управи, а трговце са робом пропусти уз привремено плаћање депозита.²²⁷

Што се тиче полагања рачуна Главној царинској управи на крају сваког квартала које је у претходном делу текста инструкција објашњено, дозвољава се кашњење у слању од највише 14 дана. Напомиње се да је дозвољено да чиновници који примају плату, последњег дана у кварталу подигну плате из касе, а да уместо тог новца, управи пошаљу потврде. Међутим за царинске чиновнике као што су контролори, иберрајтери и прегледачи такав начин исплате био је неповољан. Плата која би се примала једном у три месеца није одговарала наведеним службеницима због свакодневних трошкова, па је одлучено да они сваког месеца подижу из касе своје плате (у ратама). Ова мера се ипак није спроводила за све који се поред посла у царинској служби баве још неким приватним послом или занатом.

Недостатак штампаних потврда и књига за нормално функционисање царинарница био је раније један од проблема с којим су се администрације у Неоаквистичким земљама суочавале. У инструкцијама се изричито наглашава неопходност постојања залиха свих средстава за рад у свим царинарницама. За ерар је незаведени царински поступак у књизи значио сигуран губитак средстава. Због тога је Главна царинска управа морала да предузима мере за слање материјала цариницима, а они су под претњом високих казни морали да воде рачуна о залихама штампаних књига и царинских потврда и да пре евентуалног мањка истих обавесте надређене.²²⁸

---

²²⁷ Исто.

²²⁸ Исто.

У царинским потврдама и другим документима која су давана трговцима није било дозвољено било какво брисање речи. У случају словних грешака прилоком писања оне се не би уклањале гребањем помоћу ножића за оштрење пера већ прецртавањем погрешне и изнад ње јасним дописивањем одговарајуће речи.²²⁹

Ерар је био веома изричит и по питању наплата царина и наглашавао је да се никоме износ царине не сме опраштати макар и за један дан. Притом се наглашава и сачињавање царинских потврда тек након плаћања одговарајуће царине.²³⁰

Извештаји о битним догађајима у царинарницама или оним који се догађају цариницима у послу морали су се слати на две адресе. Наиме, уколико се догоди ситуација као што је кажњавање контрабандом, било да је мали или велики прекршај у питању, службеници су дужни да одмах након заплене робе неодложно обавесте Главну царинску управу писмом на једној половини стране у два примерка.²³¹

Извештај је морао бити сачињен по тачкама, са основним информацијама о царинарници и датумом када је написан и у најкраћем времену послат Главној царинској управи. Уколико се ипак ради о веома озбиљном догађају (неком већем инциденту), онда се извештај упућивао и Главној царинској управи и вишим инстанцама као што је царска Администрација, такође на једној половини стране и у два примерка.²³²

Монархија је нарочито у 18. веку водила политику привлачења османских поданика хришћанског порекла за живот на њеној територији. Након уређења њиховог боравка, кретања и пословања у хабзбуршким земљама, започело се са активним агитовањем код османских хришћана за трајну интеграцију са циљем узимања хабзбуршког поданства. Веровало се у раст моћи

---

²²⁹ Исто.

²³⁰ Исто.

²³¹ На другој половини је остављено места за одлуке које у одговору сачињавају надлежне институције.

²³² FНКА SUS Patente 65.5. (1733)

државе са повећањем броја становника и већим фискалним приходима, нарочито у случају привлачења пословних људи са капиталом.²³³

Очигледно је да су због такве политике захтевали коректно опхођење својих чиновника према османским трговцима. У инструкцијама се захтева од царинских службеника да буду стално ангажовани у служби, да не прихватају неку другу службу без претходног знања виших инстанци, да се не баве трговином неке робе или стоке ни јавно ни тајно (које би иначе одузимало времена за рад у служби), затим да се према трговцима опходе учтиво и благим речима, да се постарају да им што је могуће брже изађу у сусрет и опслуже без изнуде било каквог новца осим оног редовног приликом плаћања царине.²³⁴

Рад у царинској служби захтевао је дисциплину и предусретљивост цариника, а све у служби што већег привлачења пословних људи у Монархију. Купце, посебно трговце који прелазе границу и одлазе на годишње сајмове требало би их што је могуће брже опслужити уз минимално задржавање, не само радним данима, већ и недељом и празницима.²³⁵ Уз напомену да трговцима губитак времена може направити штету на годишњем сајму, радно време цариника је у овом члану утано од 7 до 12 сати пре подне и од 2 до 7 сати после подне. Уколико се јави потреба за извршењем било каквог посла за трговце које изискује касније напуштање радног места, цариник је дужан да тог дана исти доврши у потпуности. Такође се захтева од службеника да избегавају експесе под било каквим изговорима јер ће јавним писмом сви људи бити обавештени о могућностима да се жале Главној царинској управи, Администрацији и чак вишој неоаквистичкој царинској дирекцији (Neoaquistische Mauth Ober Directorum)²³⁶, а након тога и добити поравнање за причињену штету.²³⁷

²³³ Ј. Пешаљ, *Надзор и контрола*, 182.

²³⁴ ФНКА SUS Patente 65.5. (1733).

²³⁵ Уопштено говорећи, годишњи циклус се делио на радне и нерадне дане који су се смењивали. У многим професијама је дневно радно време било јасно дефинисано, а недеља и нерадни хришћански празници били су главни дани одмора не само за становништво већ и за државне службенике Хабзбуршке Монархије. М. Тимотијевић, *У освит новог доба*, у: А. Фотић, *Историја приватног живота у Срба од средњег века до савременог доба*, Београд 2011, 294-295, 349.

²³⁶ Ова дирекције је по свему судећи била последња истанца која је одлучивала по жалбама трговаца, пре свих пореклом из Османског царства. М. Митровић, *Подаци о Србији*, 262.

²³⁷ ФНКА SUS Patente 65.5. (1733).

С обзиром да су царинске тарифе за одређене производе или животиње подељене у класе, као што су коњи (у три класе), ждребад (у две) и свиње (у две), царинске таксе су варирале у зависности од величине животиња. Раније се често дешавало да трговци своје коње, свиње или неке друге животиње не пријављују у царинским испоставама него их претеравају преко границе једну миљу даље. За овакве случајеве се налаже проналажење и пребацивање животиња на царину, где би се извршио поновни преглед свих животиња и за оне прокријумчарене, зависно од врсте, царине би се наплаћивале по највишим тарифама односно класама.²³⁸

Исти казнени поступак би се спроводио и за робу која није разврстана у класе приликом царинења него је увезена под неким општим термином. Ради избегавања било каквих недоумица око термина и класификовања робе, свим царинарницама је послат пропис о царинским тарифама.²³⁹

Начин на који се увозе или извозе платна одређено је ранијим одлукама што је евидентно наглашено у даљем тексту инструкција. Наиме, прописано је да платна морају бити упакована и затим транспортована и оцарињена у већим комадима са тачно одређеном количином. Наводи се начин транспортовања и царинења платна чијом су се трговином углавном бавили јерменски трговци. С обзиром да су превозили платна у више целина подељених по метражи, одређено је да се та роба мери по маси и у царинским потврдама изражава бројем комада, али тако да комад не садржи више од 24 бечких аршина.²⁴⁰ У тексту се наглашава да се комад рачуна у целости и у случају да садржи мање робе од предвиђених 24 аршина, ни у ком случају није смела да се одређује царинска тарифа на основу дужине платна. Аутори су посебну пажњу посветили овом проблему и због превентивних мера ради спречавања преношења

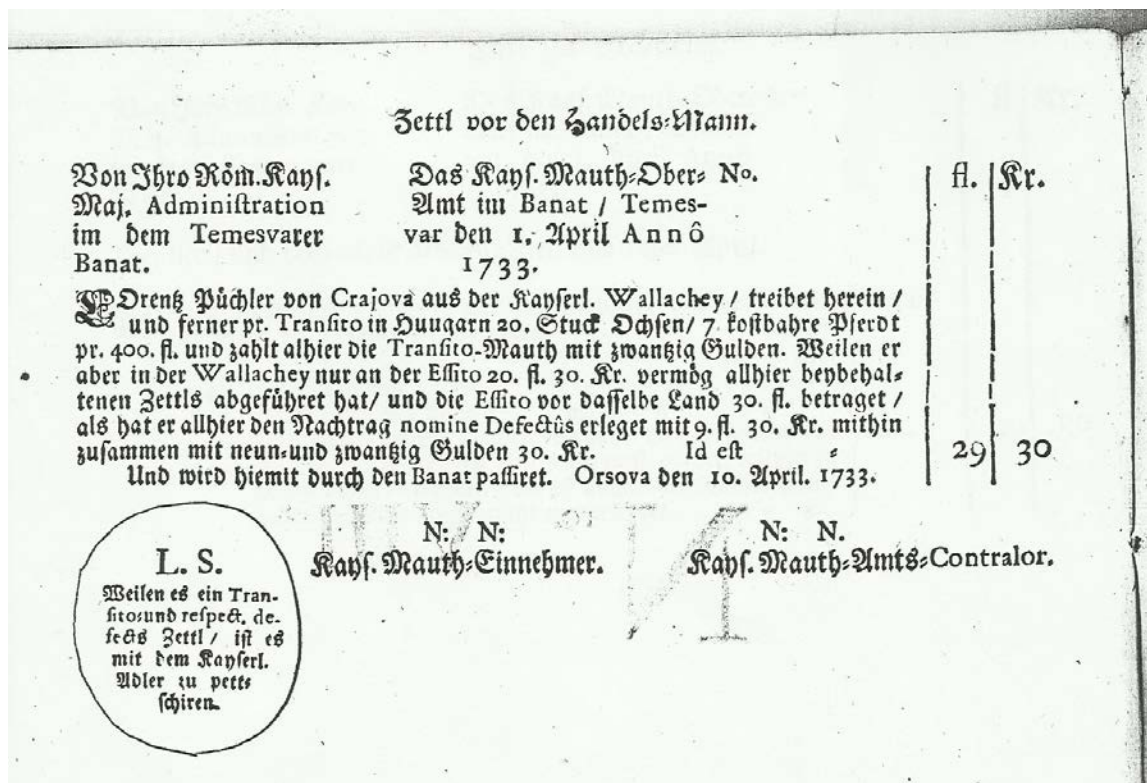
²³⁸ У инструкцијама није тачно наведено чији је задатак био да обилази подручје око границе, које су иначе трговци користили за испашу стоке, али се претпоставља да је тај посао био намењен иберрајтерима.

²³⁹ ФНКА SUS Patente 65.5. (1733).

²⁴⁰ Бечки аршин (Wiener-Ellen) је стара јединица за меру која се примењивала у Хабзбуршкој монархији. Један бечки аршин износи приближно 71 cm.

заразе куге у Монархију.²⁴¹ Све врсте тканина које се набрајају у тексту и које су се у великим количинама увозиле могле су са собом да донесу кугу.²⁴²

Провера царинских потврда и евентуално исправљање грешака цариника из других земаља био је један од задатака службеника. Приликом прегледа царинских потврда трговаца, цариник мора да утврди да ли је царина за робу и стоку уредно плаћена, односно да ли наплаћена сума одговара реалној количини робе. Уколико се испостави да је царина преплаћена, цариник је дужан да Главној царинској управи пошаље податке из потврде, а она ће одлучивати о поврћају новца. Такође ако се утврди да је трговац платио мањи износ царине од реалног, онда се он задржава и одређује му се новчани износ (Mauth-Nomine defectus) као додатак на плаћену царину који мора да доплати. Притом се трговцу издаје потврда (Defectuose Zettl, слика 8.), као и рачун (слика 9.) чији преписи остају у служби ради правдања средстава.²⁴³

Слика 8.

²⁴¹ FHKA SUS Patente 65.5. (1733).

²⁴² J. Пешаљ, *Између врача и лекара: обележја здравствене културе*, у: А. Фотић, *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, Београд, 2005, 498.

²⁴³ FHKA SUS Patente 65.5. (1733).

Аутори инструкција су се бавили и уређењем царинских служби у чијим су се испоставама налазили и они који су радили на скелама или мостовима.²⁴⁴ Судаћи по царинским приходима и расходима Краљевства Србије од 1730. до 1732. године записани у кварталним екстрактима²⁴⁵, у царинско пословање и приход је улазила и возарина од скела уколико их је било, као и мостарина нпр. од савског моста у Београду.²⁴⁶ У једном од наредних поглавља у раду навешћемо све приходе и расходе из свих царинарница у Краљевству Србији.

Дневне приходе остварене од превоза скелама или мостарине требало је да службеници предоче и предају локалној царинској служби на чување, а затим да тај износ упишу у, за то одређену књигу у присуству једног цариника. Тако бележени подаци о приходима су се сумирали на крају месеца и коначно уносили у посебну рубрику екстракта за укупне приходе једне царинске испоставе у годишњем кварталу. Након завршетка квартала сви подаци и новац се слао Главној царинској управи.²⁴⁷

		fl.	Kr.
Zettl zur Rechnung.			
Von Ihre Königl. Maj. Administration in dem Temesvarer Banat.	Das Königl. Mauth-Ober- Amt im Banat / Temesvar den 1. April Anno 1733.		
Transito / und respectivè defectus: Zettl von 10ten. April.			
Drens Püchler von Crajova aus der Kaiserl. Wallachey treibet herein / und ferner pr. Transito in Hungarn.			
		fl.	Kr.
20. Stuck Ochsen.		12	—
7. Stuck kostbare Pferd	pr. 400 fl	8	—
Und weilen in der Wallachey laut hier, behalten sub Numero 1. annectirten Zettls nur 20 fl. 30. Kr. mithin zu wenig bezahlet worden / als ist allhier der Nachtrag nomine Defectus eingebracht worden mit			
		9	30.
		29	30

Слика 9.

²⁴⁴ У Краљевству Србији су то биле царинарнице у Београду, Палежу, Гроцки, Смедереву, Великом Градишту, Витановцу, Црној Бари и Шапцу.

²⁴⁵ Vormerct-Buch deren Mauth-Gefohlen in dem Königreich Servien. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 77.

²⁴⁶ Исто, 76.

²⁴⁷ ФНКА SUS Patente 65.5. (1733).

У члану XXIX аутори инструкција понављају процедуру објашњену у тексту о царинењу робе и стоке (члан X) које царски и османски трговци одвозе на годишње сајмове у хабзбуршке земље или Османско царство. Новину представља само податак да се и османским трговцима у поступку повраћаја новца одбија део за продату робу од наплаћене царине (3 %).²⁴⁸

Начин на који су трговци паковали своју робу био је такође предмет провере цариника. Уколико трговци приликом паковања робе омотавају робу новим или новијим материјалима, било је потребно да се и тај материјал оцарини. То се пре свега односило на свињску, телећу или коњску кожу, као и разне врсте ћебади. Према искуствима царинских служби, трговци су продавали и наведене материјале којима су облагали робу у два или чак три слоја, што је за њих представљало могућност нелегалне добити, а истовремено штету за ерар.²⁴⁹

Уз разматрање питања потребе плаћања царине за сељаке из царских земаља приликом њиховог пресељења, у инструкцијама се наглашава потреба цариника да буду активно укључени у спровођење царске миграционе политике у свим хабзбуршким земљама, а посебно у неоаквистичким. Царски поданици који су живели у неоаквистичким земљама имали су апсолутну забрану иселења и од цариника се захтевало да нарочито обрате пажњу на становнике који намеравају да емигрирају и то најодлучније спрече. С друге стране, уколико би се на царини појавили слободни људи (трговци) из царских земаља или османски поданици који желе да се преселе у земљу, плаћали би једино увозну царину за стоку, а личне ствари које нису предмет царинења, пренели би без наплате царине.²⁵⁰

Наплаћивање контрабанда при покушајима трговаца да прокријумчаре одређену робу детаљно су описали аутори инструкција. Од цариника су се најпре захтевале пуна будност и опрез приликом прегледа робе када је царски или османски трговци увозе или извозе. Уколико трговци не би пријавили сву робу, а део који је био предмет кријумчарења био пронађен од стране цариника, морао је бити заплешен и о свему сачињен подробан извештај. Очекиване

---

²⁴⁸ Исто.

²⁴⁹ Исто.

²⁵⁰ Исто.

одлуке у поступку могле су бити двојаке. Наплаћивала се номинална казна од шест посто (углавном за османске трговце), што је иначе и наведено у пожаревачком мировном уговору или се наплаћивао контрабанд на укупну количину робе.²⁵¹

Патент који уређује казнену политику за трговце који кријумчаре робу донет је још 1720. године (Strafpatent gegen die Einführung verschiedener Waaren auf Nebenwegen).²⁵² У случају када се утврди да царски поданик кријумчари робу или га иберрајтер ухвати да обилази царинарницу и трговачки пут, и поред евентуалног поседовања исправног пасоша кажњаван је контрабандом. Писмо у коме су објашњене све околности упућивало се Главној царинској управи, а онај службеник који је заслужан за расветљавање случаја кријумчарења робе, добијао би трећину обрачунате царине у том поступку, уз редован приход за остале трошкове (Unkosten). Све податке о наплати контрабанда царинарнице су морале да бележе у посебној књизи, као и да, у оквиру кварталног извештаја о приходима и расходима који шаљу Главној царинској управи, сачине посебан обрачун о наплаћеним контрабандима. У таквом обрачуну сваки наплаћени контрабанд морао је да садржи десет ставки од чије се укупне суме трећина (или половина уколико се ради о номиналној казни од 6 форинти) дели између службеника, иберрајтера, прегледача или потказивача преступника. Уколико је неко од ових службеника лично заслужан за спречавање кријумчарења онда ће се два дела од једне трећине приписати њему, а трећи део осталим службеницима. Такође је могуће да службеници поделе једну половину контрабанда између себе ако марљиво раде и уколико им је потребно више средстава за ефикасно извршавање посла. Друга половина иде осталим службеницима који је деле на једнаке делове. Међутим, најчешће се дешавало да је један службеник или потказивач заслужан за спречавање кријумчарења и да само њему следује трећина наплаћеног контрабанда.²⁵³

У складу са донетим патентима цара Карла VI, најпре 22. марта 1722. године за Хабзбуршке наследне земље (Silberlegierung und -verkauf in

²⁵¹ Исто.

²⁵² ФНКА SUS Patente 51.15. (18. септембар 1720.).

²⁵³ ФНКА SUS Patente 65.5. (1733).

Österreich)²⁵⁴, а затим 12.04.1726. године (Münzpatent für Slavonien, Banat und Serbien)²⁵⁵ о забрани изношења царских дуката, талира и гулдена из неоаквистичких земаља под претњом кажњавања контрабандом, цариници су добили инструкције о спровођењу поступка против лица који поменути новац шверцују ван граница Хабзбуршке монархије. Најпре би се заплешивао шверцовани новац, а преступнику се у зависности од количине тог новца одређивала казна и најоштрије опомињало од стране службеника.²⁵⁶

Казне се нису изрицале само за изношење златних и сребрних кованица већ и сребрног посуђа. У патенту се указује на велику штету по финансије Монархије што показује природу њених меркантилистичких тежњи. Међутим, тежња да се у Монархију не уноси и не користи страни новац мале вредности између осталог показује заштитнички однос према домаћем становништву од такве врсте платежног средства, али у исто време и отежавајућу околност по домаће трговце. Под претњом контрабанда за поседовање или коришћење таквог новца, захтевано је да се такви случајеви неодложно пријаве Новчаном заводу. Забрањено је било и мењање златника, искованих у Монархији, за талире (цео, пола или четврт) по уобичајеном курсу, уколико се узима провизија за то. У том случају би се понуђачу златника одузимао сав промењени новац, а откупљивач би се казнио у односу на то колика је била вредност трансакције. У патенту се посебан акценат ставља на службенике новчаног завода и царинике који се обавезују да ревносније прате покушаје кријумчарења новца, златног и сребрног посуђа и вредног иностраног новца. Такође, службеници који приметите да се кријумчарењем баве њихови сарадници ради личне или туђе користи, били су у обавези да то пријаве, а казне за преступнике су, поред одстрањивања из службе и драстичних новчаних казни, у зависности од тежине прекршаја, могле бити и лишавање слободе. Нису само службеници новчаног завода и цариници били дужни да о случајевима изношења домаћег и увоза страног новца обавесте

²⁵⁴ FHKA SUS Patente 52.6. (1722).

²⁵⁵ FHKA SUS Patente 57.6. (1726).

²⁵⁶ FHKA SUS Patente 65.5. (1733).

више инстанце, већ сви државни чиновници. Прећуткивање имена преступника је било кажњавано као саучесништво у кривичном делу.²⁵⁷

Један од главних „оперативаца“ међу државним службеницима Монархије у Краљевству Србији, укључен у сузбијању кријумчарења новца, био је Михаел Ангело Хофман, контролор садржине племенитог метала у новцу и његове вредности (Münzprobier) и службеник царског новчаног завода. Његови извештаји из Србије упућени Дворској комори показују колико је кријумчарење новца заступљено, на који начин су се спроводиле мере ка његовом сузбијању и којом врстом новца је ипак било дозвољено куповати османску робу. Извештај је заведен 21. јуна 1734. године у Бечу (Bericht des M.A. Hoffmann, k.k. Münzprobier in Serbien)²⁵⁸, а састоји се из три дела сачињених од априла 1733. до јануара 1734. године, од којих два изражавају запажања контролора, а један представља предлог Дворској комори.

Хофман у Краљевству Србији запажа стране кованице различитог порекла, баварске грошеве, аугзбуршке и виртембершке крајцере и тзв. мале крајцере углавном ниске вредности који по мишљењу контролора у овом случају имају веома ниску вредност. Међутим, забележено је и његово запажање у једној од градских кавана²⁵⁹ (Caffe-Haus) у „српском Београду“ где се одвијала вечерња игра:

„У том локалу су неки непознати људи имали пуну врећицу лажног новца који су користили као платежно средство помешано са осталим домаћим кованицама, па тако ова превара није могла те вечери бити примећена. Следећег дана смо кренули у потрагу за овим преступницима, али смо убрзо

²⁵⁷ ФНКА SUS Patente 57.6. (1726).

²⁵⁸ ФНКА SUS Realien B20, Nr. 78, fol. 145-151. (21. јун 1734).

²⁵⁹ И у „српском“ и у „немачком „ Београду било је много јавних локала, углавном кавана, механа и гостионица. Пиво, вино и ракија су била најтраженија пића у њима, али су и постојале наредбе о забрани точења после прописаног времена, што често није поштовано. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 117-220. М. Тимотијевић, *Дружење: између приватног и јавног*, у: А. Фотић, *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, Београд 2005, 852.

*сазнали да су реком већ отишли у Банат, о чему сам обавестио тамошњу Администрацију.*²⁶⁰

С обзиром да су се у Краљевству Србији налазиле одређене количине старих кованица из разних хабзбуршких наследних земаља и земаља Светог Римског царства, Хофман је предложио да се неке од њих искористе у трговини са Османским царством. На списку су се нашли дукати многих бивших кнежева: стари новац ранијих шлеских кнежева, као и стари новац града Вроцлава, затим новац бискупије Пасау, стари новац искован у Кремници на којем је био потпис „Ладислав“²⁶¹, угарски новац Матије Корвина, новац ердељских кнежева искован у Баја Мареу, стари и нови новац трирских надбискупа исковани у Кромјержижу у Моравској и дубровачки новац. Такође, стари сребрњаци и талири које је Хофман још навео потичу од племићких породица Егенберг, Шварценберг и Траутсон.²⁶²

Када су у питању потребе трговаца да размењују новац приликом преласка границе уређено је тако да сви трговци из Монархије и других земаља могу износити страни новац ван земље уз претходно издавање пасоша у те сврхе од стране администрација у Краљевствима Славонији и Србији, Темишварском Банату и царској Влашкој. Печат службеника се утискивао након прегледа целокупне суме новца који трговац поседује. Администрације су овим патентом посебно упућене на то да дозволу за изношење домаћег новца не издају домаћим трговцима без преке потребе. Уколико за потребе трговинске размене трговац не поседује робу, коју би извезао, онда би се упућивао да се снабде новцем земље у коју иде. Све ово је Монархија препоручивала сходно трговинском уговору са Портом по коме је поспешивана узајамна робна трговина, а никако једнострану увоз османске робе за новац. Међутим, уколико неко из поменутих земаља из незнања замоли одговарајућу администрацију да му се изда пасош да изнесе сопствени новац из земље, онда се у пасош уписује количина и врста новца. За овај пасош се није наплаћивала такса, а врећа са

²⁶⁰ ФНКА SUS Realien B20, Nr. 78, fol., 146. (9. јануар 1734).

²⁶¹ Вероватно потпис Ладислава V Посмрче (1440-1457) из династије Хабзбурга, краља Угарске и Чешке.

²⁶² ФНКА SUS Realien B20, Nr. 78, fol., 148. (9. јануар 1734).

новцем је морала бити запечаћена од стране локалне царинске испоставе, да би је при изласку из земље у пограничној царинарници цариник отворио и упоредио са подацима из пасоша.²⁶³

Ауторима инструкција је било познато да опрезност цариника није никада довољна да се у потпуности спречи кријумчарење робе. Трговци који превозе робу у натовареним колима, двоколицама, кочијама или преко запрежних коња могу сакрити и прокријумчарити неку скупу робу као што су сомот, свила, дамска свила, злато, сребро, драго камење, прстење, златне ланце, самурово крзно итд. У таквим ситуацијама било је потребно да се роба добро прегледа, јер је постојала могућност да се испод ње пронађу овакве драгоцености. Цариницима је наложено да преступнике кажњавају контрабандом. Уколико се нека пошиљка са скупоценом робом увози или извози посредством неког османског курира или се шаље преко неког грчког или српског поданика потребно је да исти приложе одговарајуће потврде. У тексту потврде мора стајати да ли је роба добијена на поклон, односно да ли одређена особа на османском двору шаље поклон, што је, иначе био веома чест случај. Курир је морао да плати увозну или извозну царину у зависности од количине робе. У складу са оваквом праксом за османске великодостојнике, привилеговане високе личности у Хабзбуршкој монархији нису ослобођене плаћања царине уколико превозе одређену робу за личне, односно кућне потребе из свих страних територија, као што је Османско царство. Једино у случају када се увоз или извоз врши у оквиру царских наследних земаља, онда се не плаћа царина.²⁶⁴

У инструкцијама се захтева од цариника у свакој царинарници да воде записник (Protocoll) у који ће се уносити све појединости које се тичу царинске службе, нарочито добијене наредбе, одлуке и захтеве од стране Главне царинске управе или неке друге више инстанце. На тај начин се наследник на неком од положаја у царинској служби је лако да информише о раду царинарнице и без

²⁶³ FHKA SUS Patente 57.6. (1726).

²⁶⁴ FHKA SUS Patente 65.5. (1733).

одлагања настави посао претходника. За овај записник могли су да знају само цариници и најстроже је чуван.²⁶⁵

Кажњавање цариника по овом правилнику је имало за циљ да одржи њихову будност при раду, као и да им наметне одговорност. Уколико се рецимо царинском потврдом показало да је царина износила 5 или више гулдена, а да на издатом рачуну није унет овај износ, случај би се квалификовао као превара цариника који је састављао документа. Цариник је у том случају био у обавези да уплати у државну касу 500 форинти. За исти прекршај, уколико би у царинској потврди био наведен износ мањи од 5 гулдена, цариник је дужан да плати троструку вредност од царине, с тим што је она морала да износи најмање 4 форинте.²⁶⁶

Када су у питању коњи, униформе и остале потребштине које се преносе за царску војску из једне у другу царску земљу било копном или бродовима, царина се није наплаћивала. Један нижи или виши официр, као заменик команданта за чији се пук набавља униформа, морао је најпре да добије пасош. Затим је било потребно да се правовремено царинарници најави пролазак робе и позове цариник који ће тај поступак несметано да обезбеди. Након тога цариник је морао да наведе пут до царинарнице, да код себе има приложени пасош и у самој царинарници изврши преглед робе. На крају је било потребно да се обавести управа о детаљима спроведеног поступка.²⁶⁷

Царски официри који из хабзбуршких наследних земаља, а нарочито из Османског царства, Пољске и осталих страних земаља увозе или извозе робу преко неке неоаквистичке земље, нису плаћали царину чак иако се радило о роби (нпр. некој врсти тканине) за кућну потребштину. Међутим све што би у оваквом поступку прошло преко царине морало је бити прегледано и записано у посебној књизи од стране царинских службеника. На крају квартала Главној царинској управи се, уз главни извештај о приходима и расходима царинарнице,

---

²⁶⁵ Исто.

²⁶⁶ Исто.

²⁶⁷ Исто.

подносио посебан извештај са подацима о роби која је за официре оцарињена без било какве наплате.

Уколико би ипак царски официр починио неку недозвољену радњу, као што је препродаја или на неки други начин трговина бесплатно увезеном робом или се послужио својим именом и чином како би за потребе домаћег становништва или трговаца увезао одређену робу, онда је дужност цариника била да о томе неодложно обавести Главну царинску управу. Наравно, за тако нешто је цариник најпре морао да буде потпуно сигуран и да има необориве доказе (документа) које би послао заједно са оптужбом.

На основу царске резолуције о уређењу статуса домаће милиције и хајдука из 1717. године, поменуте оружане јединице плаћају само мали део од редовне царинске тарифе. У инструкцијама се не наводи колики проценат укупне царине се наплаћује, али се наглашава да се односи на разну робу и вино. Од цариника се захтева да у потпуности поштују онај део резолуције који се односи на увоз и извоз робе.²⁶⁸

У случају ратног стања процедуре и транспорт намирница су биле другачије у односу на мирнодопски период. За потребе аустријских војника у рату са Османлијама (1737-1739) објављен је патент о слободном транспорту намирница до Краљевства Србије јула 1737. године (*Freie Zufuhr von Lebensmitteln zur Armee in Serbien*). У њему се закључује да је неопходно под најповољнијим условима транспортовати животне намирнице које би биле доступне сваком војнику и да треба направити залихе најосновнијих артикала произведених у наследним земљама као што су брашно, грашак, сочиво, пиринач као и осталих нектварљивих и сувих јестивих производа (*trockenen Ess-Waaren*). Уз пиће, за које није наведена врста, сва роба је транспортована Дунавом до Београда, а одатле даље гарнизонима на југу. При транспорту је била ослобођена свих царина и такси о чему је Дворска комора хитно и у тајности обавестила све царинске службе.²⁶⁹

---

²⁶⁸ Исто.

²⁶⁹ ФНКА SUS Patente 70.15. (26. јул 1737)

Правилан и поштен рад службеника у царинарницама је био веома битан сегмент у институцији царина, како због већег прихода који би се сливао и државну касу, тако и због неопходности да се на првој станици по преласку државне границе покаже сва напредност Хабзбуршке монархије. На тај начин је требало привући што више хришћанског становништва из Османског царства за трајно насељавање на некој од неоаквистичких земаља. Управо се део текста инструкција односио на службенике у царинарницама који поштено раде, да указују на све неправилности у раду осталих колега које лично примете. Наиме, у свакој царинарници су се налазила најмање по два цариника и уколико један од њих примети неке недозвољене радње или малверзације код овог другог, није смео да га опомиње или да на било који начин самостално покушава да пресече ланац којим се малверзације одвијају. Његов први задатак је био да о томе неприметно обавести Главну царинску управу или Администрацију путем писма у коме ће описати случај или више њих и након чега би несавесни цариници били кажњени.²⁷⁰

Цариници су обављали и дужности које нису биле у делокругу њиховог посла у оновременом смислу значења. Као државни чиновници имали су ширу друштвену одговорност, иако се она може посматрати и као потреба за очувањем државне имовине, као што се наводи у овом делу инструкције. Наиме, јасно је одређено да царински службеници сходно личном сазнању обавесте Администрацију или Главну царинску управу уколико је неки коморски службеник, официр или имућан грађанин преминуо, а није оставио наследнике или је његов иметак из неког другог разлога остао без власника. У том случају више инстанце аустријске управе покрећу поступак за пренос добара покојника у државну касу.²⁷¹

Кратким освртом и понављањем најбитнијих делова чланова, на крају ових инструкција аутори се обараћају свим царинским службеницима напомињући да у њима нису описане све ситуације које могу да им се догоде у царинској служби и да ће у многим ситуацијама морати сами да одлучују о

²⁷⁰ FHKA SUS Patente 65.5. (1733).

²⁷¹ Исто.

поступцима како би спречили евентуалне неправилности. Нада се полаже у сваког цариника да ради верно и ревносно, како налаже заклетва коју је положио, а све у функцији користи и добити ерара.²⁷²

Царинске тарифе у Краљевству Србији

Уз већ поменути систем управљања царинском службом при Београдској администрацији, царинске тарифе за Краљевство Србију предочене у књизи представљају још један аспект који дочарава присуство хабзбуршких државних прописа. Оне у свом садржају скоро нимало не одступају од књига тарифа осталих земаља Неоаквистике, што сферу фискалне политике Хабсбуршке монархије чини обједињавајућом и централизованом. То говори не само о стварању јединственог царинског подручја у поменутиим земљама, већ и једног хомогеног граничног царинског система према Османском царству унутар кога не постоје различите царинске тарифе какве познајемо у разним наследним земљама Хабзбуршке монархије. Тај систем подржављивања царина уз помоћ царинских службеника је почео да се развија у време цара Карла VI и Марије Терезије на нивоу читаве монархије све до увођења општег пореза на потрошњу 1829. године.²⁷³

Књига царинских тарифа за Краљевство Србију (слика 10) из 1733. године се чува у фонду финансијског и коморског архива у Бечу (Mauttarife für Serbien)²⁷⁴ засебно у односу на књигу тарифа за Темишварски Банат, Малу Влашку и Славонију који се налазе у истом фонду у фасцикли (Verzeichnis der Mauttarife, Exemplar für die Wallachei, Exemplar für Slavonien)²⁷⁵. Прегледавајући

²⁷² Исто.

²⁷³ Н. Hassinger, *Geschichte des Zollwesens, Handels und Verkehrs in den östlichen Alpenländern vom Spätmittelalter bis in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Bd 1, Stuttgart 1987, 17.

²⁷⁴ ФНКА SUS Patente 65.2. (1733).

²⁷⁵ ФНКА SUS Patente 65.1. (1733).

све четири књиге тарифа уочене су незнатне разлике у вредностима и тарифама за одређене производе, а у неким готово и да их нема. Сигурно је да нема никаквих разлика у табеларном приказу тарифа у Краљевству Србији и Темишварском Банату (Mauttarife für den Temesvarer Banat).²⁷⁶

Тарифе су у књизи презентоване засебно за сваки производ, а ови по абecedном редоследу, док ће у наредној табели (табела 2) бити разврстани по врсти артикла. Нису сви артикли заступљени у табели већ је направљена селекција оних којима су трговци у Краљевству Србији најчешће пословали. Поред тога наведени су и производи чије вредности би било могуће упоредити на тржишту Србије и у осталим деловима Хабзбуршке монархије или неке друге земље, зависно од порекла самог артикла. Зависно од тога да ли је неки производ стратешки важан за трговину и финансије Хабзбуршке монархије или је вредност неке луксузне увозне робе превелика, постотак од вредности производа за његов увоз или извоз варира од 0,2% до 40%.²⁷⁷

У табели ће бити приказане царинске тарифе за производе за које је познато да су били највише заступљени у трговини Краљевства Србије, затим производи који су транзитом кроз Краљевство Србију били предмет трговине Османског царства и Хабзбуршке монархије, као и неки од производа који су се увозили за потребе дворске кухиње „гувернера“ Карла Александра Виртембершког.²⁷⁸ Због недостатка извора, односно непостојања царинских књига-бележница сваке испоставе, не може се тачно одредити који су производи били најзаступљенији у трговини Краљевства Србије, осим неких који су специфични за српско становништво које је живело у браничевским и

²⁷⁶ FHKA SUS Patente 65.4. (1733).

²⁷⁷ FHKA SUS Patente 65.2. (1733).

²⁷⁸ Спецификација производа (зачина) који су набављани за потребе кухиње принца Александра Виртембершког налазе се у једној фолији фасцикле „Serbien: Berichte und Vorschläge zu seiner besseren Verwaltung“. У наслову спецификације која нема тачан датум стоји: „Des Monats in die Kuhl des Prinzens abzureichen habenden Gewürtzes“. Сума која се трошила за набавку производа износила је годишње 2436 форинти, а у једној месечној набавци нашли су се следећи производи: лимунов сок, маслиново уље, јечам пореклом из Улма, пиринач, обичан шећер, канарски шећер, лорберов лист, рузмарин, ораси, цимет, бибер, пармезан, суво грожђе, дамаско грожђе, сарделе, бадеми, харинге, поморанце, лимун, слачица и папир за печење. FHKA ANK HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, fol. 225.

дистриктима Тимочке крајине.²⁷⁹ Подаци о промету царинарница у Радојевцу и Оршави 1724, односно 1729. године показују да су у трговини у Темишварском Банату учествовали и трговци из Краљевства Србије (трговци Никола, Јован и Станко из села Грабовица и Стојан из села Поповац- оба у ресавском дистрикту), а артикли су били вино и моруна.²⁸⁰

Производња у домаћинствима је углавном била за личну потребу, док је за размену, бар у почетку аустријске управе, било мало робе. Међутим, из прихода и расхода царинарница 30-тих година (у даљем тексту) се да закључити да је трговине било, у значајном обиму. У табели се уз сваки производ наводи постотак који ће бити наплаћен од царских поданика за извозну и увозну, а у неким случајевима и за транзитну царину од његове укупне вредности. Уз то, поред неких производа се наводи која количина (дужина, ширина, тежина) тог производа подразумева исказану вредност, на који начин се мери, као и порекло производа. Након тога је колона са исказаном вредношћу производа и она која се односи на османске поданике који плаћају све царине у висини од 3% укупне вредности артикла. Последње три колоне представљају израчунате износе увозних, извозних и транзитних царина које плаћају царски поданици изражених у форинтама и крајцерима.

---

²⁷⁹ Извештај о обављеном трговачком промету у оршавској царинарници и њеној филијали у Радојевцу из 1730. године, а у чијем се подручју и српски живаљ бавио трговином, показује нам врсту робе која је увезена. С. Пецињачки, *Једна спецификација из 1730. године о царинском промету оршавске и радојевачке царинарнице*, Развитак XII/2, Зајечар 1972, 101-103.

²⁸⁰ С. Гавриловић, И. Јакшић, С. Пецињачки, *Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века. Царинарнице и контумаци*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, САНУ, књ.1, Београд 1985. 471, 495, 500, 503.

25. de Ao 1733.

Kayserliche Mauth- TARIFFA

Nach welcher künfftighin in
Ehro Römisch-Kayserlich- und
Königlich-Catholischen Majestät
Königreich S E R V I E N,

Von denen

Türkischen Unterthanen die drey pro Cento,

Von

Ehro Römisch-Kayserlich- und Königlich-Catho-
lischen Majestät Unterthanen und Handels-Leuthen
 aber/ die Consumo-Transito-und Essito-Mauth-Gebühr
 abgefordert/ und eingebracht werden solle.

Nach dem Alphabet eingerichtet wie folget.

	Вредност робе, артикла		3 % царине за османске поданике		Износ царине који плаћају царски поданици					
					увозна		транзитна 1 %		извозна	
	фор.	кр.	Фор.	кр.	Фор.	кр.	Фор.	кр.	Фор.	кр.
Храна-морски плодови	3	15	-	5,85	-	5,85	-	1,95	-	3,9
Риба, свежа. Увозна 3%, извозна 2%. По центи.										
Исто, смрзнута. По центи.	1	30	-	2,7	-	2,7	-	0,9	-	1,8
Исто, димљена. По центи.	4	-	-	7,2	-	7,2	-	2,4	-	4,8
Бакалар. Увозна 3%, извозна 2%. По центи.	18	-	-	32,4	-	32,4	-	10,8	-	21,6
Рибље кости. Увозна 4%, извозна 2%. По центи.	125	-	3	45	5	-	1	15	2	30
Рибље уље. Увозна 3%, извозна 2%. По тони. ²⁸¹	25	-	-	45	-	45	-	15	-	30
Јегуља и остале мариниране скупоцене увозне рибе. Увозна 5%, извозна 2%.	30	-	-	54	1	30	-	18	-	36
Остриге (мање и лошије) из Црног мора. Увозна 10%, извозна 1%. По 100 комада.	1	-	-	1,8	-	6	-	0,6	-	0,6
Исто, из Беча или Трста. По 100 комада.	3	-	-	5,4	-	18	-	1,8	-	1,8
Харинга. 1 тона или 800 комада. Увозна 3%, извозна 1%.	20	-	-	36	-	36	-	12	-	12
Сарделе пореклом из Млетачке републике. Увозна 3%, извозна 2%. По центи.										
Исто, пореклом из Османског царства.										
Воће	2	-	-	3,6	-	12	-	1,2	-	1,2
Јабукe и нар из Османског царства. Увозна 10%, извозна 1%. По 100 плодова. (мањи плодови)										
Исто (већи плодови)	3	30	-	6,3	-	21	-	2,1	-	2,1
Лимун, поморанџе, огрозд. Увозна 10%, извозна 1%. 100 комада (мањи плодови).	2	-	-	2,6	-	12	-	1,2	-	1,2
Исто (већи плодови)	3	30	-	6,3	-	21	-	2,3	-	2,1
Урме. Увозна 6%, извозна 2%. По центи.	12	-		21,6	-	43,2	-	7,2	-	14,4

²⁸¹ По старом систему мера за тежину једна тона износи 10 кг.

Смокве. Увозна 6%, извозна 2%. По центи.	8	-	-	14,4	-	28,8	-	4,8	-	9,6
Сапарина (плодови). Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	80	-	2	24	1	36	-	48	1	36
Зачини	3	-	-	5,4	-	3,6	-	1,8	-	3,6
Алоја, гума, четири врсте. Succitrina 3 форинте, Нератика 1,5 форинти, Saballina и Lucita 1 форинта. Увозна 2%, извозна 2%. За оку.										
Анђелика, зачин. Увозна 2%, извозна 2%. За оку.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Бадиан, зачин (лат. Anisum Stellatum) пореклом из Русије. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	200	-	6	-	4	-	2	-	4	-
Калмус-зачин, осушен. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	12	-	-	21,6	-	14,4	-	7,2	-	14,4
Кора цимета. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	300	-	9	-	6	-	3	-	6	-
Коријандер. Увозна 6%, извозна 2%. По центи.	6	-	-	10,8	-	7,2	-	3,6	-	7,2
Винска киселина. Увозна 2%, извозна 2%. По ајмеру.	3	-	-	5,4	-	3,6	-	1,8	-	3,6
Исто, од пива, воћа и сл. По ајмеру.	1	30	-	2,7	-	1,8	-	0,9	-	1,8
Мирођија, зачин. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	16	-	-	28,8	-	19,2	-	9,6	-	19,2
Галгант-зачин. ²⁸² Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	150	-	4	30	3	-	1	30	3	-
Ђумбир. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	32	-	-	57,6	-	38,4	-	19,2	-	38,4
Пармезан. Увозна 4%, извозна 2%. По центи.	30	-	-	54	1	12	-	18	-	36
Ловорово лишће, Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	6	-	-	10,8	-	7,2	-	3,6	-	7,2
Валонски орах. Увозна 2%, извозна 2%. По акову.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Ловорово уље. Увозна 2%, извозна 1%. За оку.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2

²⁸² Према угарским царинским тарифама једна цента галганта стаје 312 форинти, а овде се обрачунава по 150 форинти за центу.

Терпентиново уље. Увозна 2%, извозна 1%. 1 ока по 6 крајцера или по 1 центи.	4	30	-	8,1	-	5,4	-	2,7	-	5,4
Бибер пореклом из Османског царства. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	45	-	1	21	-	54	-	27	-	54
Суво грожђе (крупна зрна). Увозна 6%, извозна 2%. По центи.	6	-	-	10,8	-	21,6	-	3,6	-	7,2
Исто (ситна зрна).	12	-	-	21,6	-	43,2	-	7,2	-	14,4
Шафран (лек и зачин)- домаћи. Увозна 2%, извозна 1%. По фунти.	30	-	-	54	-	36	-	18	-	18
Исто, пореклом из Уграске.	15	-	-	27	-	18	-	9	-	9
Шафран, пореклом из Османског царства, високо квалитетан. Увозна 4%, извозна 1%. За оку.	15	-	-	27	-	36	-	9	-	9
Исто, средњег квалитета.	10	-	-	18	-	24	-	6	-	6
Исто, лошег квалитета.	5	-	-	9	-	12	-	3	-	3
Сок од лимуна. Увозна 10%, извозна 1%. По центи.	16	-	-	28,8	1	36	-	9,6	-	9,6
Ванила за производњу чоколаде. Увозна 2%, извозна 2%. Од 9 до 12 лота.	12	-	-	21,2	-	14,4	-	7,2	-	14,4
Дамаско грожђе. Увозна 6%, извозна 2%. По центи.	7	-	-	12,6	-	25,2	-	4,2	-	8,4
Маслиново уље из Италије или других царских наследних земаља. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	12	-	-	21,6	-	14,4	-	7,2	-	7,2
Страно или османско маслиново уље. Увозна 12%, извозна 2%. По центи.	12	-	-	21,6	1	26,4	-	7,2	-	14,4
Храна и пића	10	-	-	18	-	12	-	6	4	-
Маст или путер. Увозна 2%, извозна 40%. По центу.										
Сланина. Увозна 2%, извозна 3%. За оку.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	14,4
Какао, за справљење чоколаде. Увозна 5%, извозна 2%. По центу.	150	-	1	30	2	30	-	30	1	-
Кафа. Увозна 5%, извозна 2%. По центу.	100	-	3	-	5	-	1	-	2	-
Алкохолна пића од винове лозе. Увозна 2%, извозна 2%. За 40 ока.	10	-	-	18	-	12	-	6	-	12

Алкохолна пића од житарица, хмеља (пиво), клеке и комине. Увозна 2%, извозна 2%. По једном ајмеру (Eimer/Emer).	6	-	-	10,8	-	7,2	-	3,6	-	7,2
Алкохолно пиће, шљивовица, продавана по 7 и 8 форинти двапут пречишћена и по 3, 4 и 5 форинти обична. По ајмеру. Дат пример за 4 форинте.	4	-	-	7,2	-	4,8	-	2,4	-	4,8
Алкохолна пића (етил-алкохол). Увозна 2%, извозна 2%. По ајмеру.	24	-	-	43,2	-	28,8	-	14,4	-	28,8
Кобасица-Сервалди. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	30	-	-	54	-	36	-	18	-	36
Чоколада. Увозна 10%, извозна 2%. По центи.	150	-	4	30	15	-	1	30	3	-
Јаја. Увозна 2%, извозна 2%. 1000 комада.	3	-	-	5,25	-	3,6	-	1,8	-	3,6
Гриз. Увозна 2%, извозна 2%. По цаку.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	2,4
Алва. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	9,6
Лој (овчија маст). Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	6	-	-	10,8	-	7,2	-	3,6	-	7,2
Исто, говеђе. Увозна 2%, извозна 40%. По центи.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	3	12
Исто, лој животињског порекла за справљење свећа. Увозна 2%, извозна 37,5%. По центи.	10	-	-	18	-	12	-	6	3	45
Исто, јеленски лој. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	40	-	1	12	-	48	-	24	-	48
Сир, низоземски или лимбуршки. Увозна 4%, извозна 2%. По центи.	15	-	-	27	-	36	-	9	-	18
Исто, из наследних земаља, Ердеља, Баната. Увозна 3%, извозна 2%. По центи.	6	30	-	11,7	-	11,7	-	3,9	-	7,8
Пармезан. Увозна 4%, извозна 2%. По центи.	30	-	-	54	1	12	-	18	-	36
Швајцарски сир. Увозна 4%, извозна 2%. По центи.	8	30	-	15,3	-	25,2	-	5,1	-	10,2
Бели лук. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	6	-	-	10,8	-	7,2	-	3,6	-	7,2
Лицидарски колачи. Увозна %, транзитна и извозна 0,5%. По центи.	12	-	-	21,6	-	28,8	-	3,6	-	3,6

Ланено уље и уље конопље. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	7	30	-	13,5	-	9	-	4,5	-	4,5
Маков сок. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	9,6
Маслине пореклом из Османског царства. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	4	30	-	8,1	-	5,4	-	2,7	-	5,4
Пистаћи. Увозна 4%, извозна 2%. За оку.	2	15	-	4,05	-	5,4	-	1,35	-	2,7
Рабарбара. Увозна 2%, извозна 2%. По фунти.	10	-	-	18	-	12	-	6	-	12
Исто, пореклом из Русије. За оку.	15	-	-	27	-	18	-	9	-	18
Пиринач-пловдивски. Увозна 4%, извозна 2%. По центи.	4	-	-	7,2	-	9,6	-	2,4	-	4,8
Нишадор или јерменска со. Увозна 2%, извозна 2%. За оку.	-	45	-	1,35	-	0,9	-	0,45	-	0,9
Шербет, Увозна 2%, извозна 2%. По емеру.	2	-	-	3,6	-	3,6	-	1,2	-	2,4
Кромпир, Увозна 4%, извозна 2%. За оку.	4	-	-	7,2	-	9,6	-	2,4	-	4,8
Биљни чајеви. Увозна 4%, извозна 2%. За оку.	10	-	-	18	-	24	-	6	-	12
Шећер (квалитетан), Увозна 6%, извозна 2%. По центи.	40	-	1	12	2	24	-	24	-	48
Исто, обичан. По центи.	33	-	-	59,4	1	58,8	-	19,8	-	39,6
Исто, пореклом из Османског царства (Месир). По центи.	48	-	1	12	2	42	-	27	-	54
Исто, жути шећер.. По центи.	60	-	1	48	3	36	-	36	1	12
Тканине, коже и крзна (сировине и производи)	2	30	-	4,5	-	9	-	1,5	-	3
Чоја, квалитетна. Увозна 6 %, извозна 2%. По комаду.										
Дуриан чоја, дужине 10, 16 и 18 аршина. Увозна 3%, извозна 1%. По комаду.	1	15	-	2,25	-	2,25	-	0,75	-	0,75
Памук, сировина. Увозна 2%, извозна 2%. По центи или 44 оке.	18	-	-	32,4	-	21,6	-	10,8	-	21,6
Тучени памук. По центи.	36	-	1	4,8	-	43,2	-	21,6	-	43,2
Груб и средње испреден памук. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	25	-	-	45	-	30	-	15	-	30
Црвени или офарбани испредени или тучени памук Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	80	-	2	24	1	36	-	48	1	36

Памучне или извезене чарапе из Османског царства, Увозна 3%, извозна 2%. По свежњу (5 пари чарапа).	2	-	-	3,6	-	3,6	-	1,2	-	2,2
Памучни појасеви из Османског царства, дуги 5,5 аршина и широки 0,5 аршина. Увозна 2%, извозна 2%. По комаду 50 крајцера или по 6 комада	5	-	-	9	-	6	-	3	-	6
Исто, средњег квалитета. 6 ком.	2	30	-	4,2	-	3	-	1,5	-	3
Исто, лоша врста, дужина 3,5 аршина, ширина 0,4 аршина. Комад по 20 крајцера или по 6 ком.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	2,4
Исто, кончани. Комад по 1 форинту и 15 крајцера или по 6 ком.	7	30	-	3,5	-	9	-	4,5	-	9
Памучне тканине, конач и остали готови производи од памука који имају називе или који долазе из других земаља деле се у 3 класе. ²⁸³ За прве две класе увозна 5%, извозна 2%. За трећу класу увозна 12%, извозна 2%. За оку. Прва класа	3	20	-	6	-	10	-	2	-	4
Друга класа	2	15	-	4,05	-	6,75	-	4,35	-	2,7
Трећа класа	9	-	-	16,2	1	4,8	-	5,4	-	10,8
Уколико исти артикли од памука потичу из наследних земаља, у земљама Неоаквистике ће се наплаћивати царинске тарифе: увозна 2%, извозна 0,5%. ²⁸⁴ За оку. Прва класа	3	20	-	6	-	4	-	2	-	1
Друга класа	2	15	-	4,05	-	2,7	-	1,35	-	0,68
Трећа класа	9	-	-	16,2	-	10,8	-	5,4	-	3,7
Покривач за коње-квалитетан из Османског царства (Csutlar) Увозна 5%, извозна 1%. По комаду.	6	-	-	108	-	18	-	3,6	-	3,6

²⁸³ У прву увозну класу убрајају се: румелијско памучно платно, Богасил, Јарбекир и Мусул. У другу: полупамучне тканине (одлично обрађене, пореклом из Низоземске и Енглеске, транспортоване преко Османског царства). У трећу: циц (густо ткан памук).

²⁸⁴ Разлика у увозним (5% и 12%) и извозним (0,5% и 2%) царинама међу класама памучних артикала је направљена да би се заштитила производња истих у наследним земљама Хабзбуршке монархије.

Исто, средњег квалитета. Увозна 3%, извозна 1%. По комаду.	4	-	-	7,2	-	7,2	-	2,4	-	2,4
Исто, обичан-црвене или зелене боје. По комаду.	2	-	-	3,6	-	3,6	-	1,2	-	1,2
Крзно антилопе. Увозна 2%, извозна 1%. По комаду.	9	-	-	16,2	-	10,8	-	5,4	-	10,8
Прерађена кожа уз помоћ стипсе, бела и сива и овчија кожа. Увозна 4%, извозна 1%. 100 ком.	25	-	-	45	1	-	-	15	-	15
Исто, кожа за поставу.	12	-	-	21,6	-	28,8	-	7,2	-	7,2
Козја и јарећа кожа. Увозна 2%, извозна 2%. 100 комада.	75	-	2	15	1	30	-	45	1	30
Исто, необрађена.	50	-	1	30	1	-	-	30	1	-
Крзно твора, индијанског. Увозна 3%, извозна 1%. 1 ком.	3	-	-	3,4	-	5,4	-	1,8	-	1,8
Исто, крзнени репови. 10 ком.	3	-	-	3,4	-	5,4	-	1,8	-	1,8
Исто, обично крзно твора пореклом из наследних земаља.	15	-	-	27	-	27	-	9	-	9
Крзно веверице. Увозна 4%, извозна 1%. 100 комада.	10	-	-	18	-	24	-	6	-	6
Видрино крзно. Увозна 2%, извозна 2%. По комаду.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Обрђено и необрађено лисичије крзно. Увозна 3%, извозна 1%. 100 комада.	112	-	3	21,6	3	21,6	1	7,2	1	7,2
Лисичије крзно-плаво, пореклом из Русије. Увозна 3%, извозна 1%. По комаду.	3	-	-	5,4	-	10,8	-	1,8	-	3,6
Исто, бела боја. По комаду.	10	-	-	18	-	36	-	6	-	12
Кожа дивокозе. Увозна 3%, извозна 1%. По пару.	5	-	-	9	-	9	-	3	-	3
Кожа кртице. Увозна 2%, извозна 2%. 100 комада.	40	-	1	12	-	48	-	24	-	48
Зечије крзно. Пореклом из наследних земаља Увозна 2%, извозна 2%. 100 ком.	2	30	-	4,2	-	3	-	1,5	-	3
Исто, домаће црно или бело краљевско крзно. 100 ком.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	9,6
Исто, енглеско сиво. Увозна 3%, извозна 1%. 100 ком.	36	-	1	4,8	1	4,8	-	21,6	-	21,6
Исто, руско бело крзно. 100 ком.	70	-	2	6	2	6	-	42	-	42
Обрађена јеленска кожа. Увозна 2%, извозна 1%. По комаду.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	2,4
Исто, необрађена.	-	30	-	0,9	-	0,6	-	0,3	-	0,6

Обрађена телећа кожа. Увозна 2%, извозна 2%. 100 комада.	50	-	1	30	1	-	-	30	1	-
Исто, необрађена. 100 ком.	30	-	-	54	-	36	-	18	-	36
Крзно дивље мачке. Увозна 2%, извозна 2%. 100 комада.	25	-	-	45	-	30	-	15	-	30
Исто, сибирска црна са дугим репом и белим грлом. Увозна 3%, извозна 1%. 100 ком.	75	-	2	15	2	15	-	45	-	45
Обрађена јагњећа кожа. Увозна 2%, извозна 1%. 100 ком.	20	-	-	36	-	24	-	12	-	12
Исто, необрађена. 100 ком.	10	-	-	18	-	12	-	6	-	6
Јагњећа постава пореклом из Османског царства Увозна 6%, извозна 2%. По табли.	2	-	-	3,6	-	7,2	-	1,2	-	2,4
Крзно риса. Увозна 4%, извозна 1%. По комаду.	4	-	-	7,2	-	9,6	-	2,4	-	2,4
Крзно леопарда. Увозна 6%, извозна 2%. По комаду.	30	-	-	54	1	48	-	18	-	36
Обрађена кожа срндаћа. Увозна 2%, извозна 2%. 100 ком.	50	-	1	30	1	-	-	30	1	-
Исто, необрађена. 100 ком.	20	-	-	36	-	24	-	12	-	24
Обрађено овчије крзно домаћег порекла, црно и бело. Увозна 2%, извозна 2%. 100 ком.	30	-	-	54	-	36	-	18	-	36
Исто, необрађено. 100 ком.	20	-	-	36	-	24	-	12	-	24
Исто, обрађено, пореклом из Османског царства Увозна 6%, извозна 2%. 100 ком.	30	-	-	54	1	48	-	18	-	36
Исто, необрађено. 100 ком.	20	-	-	36	1	12	-	12	-	24
Овчија постава, грубо обрађена, пореклом из Османског царства. Увозна 6%, извозна 2%. По табли.	1	-	-	1,8	-	3,6	-	0,6	-	1,2
Крзно тигра. Увозна 6%, извозна 2%. По комаду.	25	-	-	45	1	30	-	15	-	30
Вучије крзно. Увозна 2%, извозна 2%. По комаду.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Крзно самура, квалитетно, необрађено, пореклом из Русије. Увозна 10%, извозна 2%. 40 комада.	800	-	24	-	80	-	8	-	16	-
Исто, средње обрађено.	600	-	18	-	60	-	6	-	12	0
Лан, увозни. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	16	-	-	28,8	-	19,2	-	9,6	-	19,2

Исто, домаћи. По центи.	10	-	-	18	-	12	-	6	-	12
Златне траке за украшавање одеће. Увозна 5%, извозна 1%. За оку.	100	-	3	-	5	-	1	-	1	-
Исто, шупљикаве.	120	-	3	36	6	-	1	12	1	12
Појасеви од камиље длаке, пореклом из Османског царства. Увозна 3%, извозна 2%. По комаду 36 крајцера или 5 ком.	3	-	-	5,4	-	5,4	-	1,8	-	3,6
Исто, пољски.	3	-	-	5,4	-	5,4	-	1,8	-	3,6
Исто, обични, По комаду 15 крајцера, или 4 ком.	1	-	-	1,8	-	1,8	-	0,6	-	2,2
Ћебад од пресованих животињских влакана порекол из Осмаског царства. Увозна 5%, извозна 2%. По комаду.	5	-	-	9	-	15	-	3	-	6
Исто, из Јамбола.	3	-	-	5,4	-	9	-	1,8	-	3,6
Исто, трослојни.	-	45	-	1,35	-	2,25	-	0,45	-	0,9
Исто, четворослојни.	1	15	-	1,95	-	3,75	-	0,75	-	1,5
Исто, петослојни.	1	45	-	3,15	-	5,25	-	1,4	-	3,4
Исто, обојени.	2	-	-	3,6	-	6	-	1,2	-	2,4
Исто, пореклом из Ердџа- Брашова, двослојни. Увозна 2%, извозна 2%. По комаду.	1	30	-	2,7	-	1,8	-	0,9	-	1,8
Исто, пореклом из Каранзебеша. Форнти. Увозна 2%, извозна 2%. 1 ком. по 50 крајцера или 6 ком. по 5 форинти.	5	-	-	9	-	6	-	3	-	6
Лан. Ланено платно. 1 шок ²⁸⁵ по 40 до 42 бечких аршина. Увозна 4%, извозна 1%. По шоку.	40	-	1	12	1	36	-	24	-	24
Црвена памучна или ланена тканина пореклом из Османског царства. Увозна 2%, извозна 0,5%. По комаду.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	0,6
Бела ланена или памучна тканина пореклом из Османског царства. Увозна 2%, извозна 0,5%. По комаду.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	0,6
Лан, лошији квалитет или постава. Увозна 2%, извозна 0,5%. По комаду.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	0,3

²⁸⁵ 1 шок (Schock) = 60 комада. Тежина: 1 шок = 6 до 7 фунти или 2,5-3 оке.

Ланена тканина, жута, сива или друге боје. Увозна 3%, извозна 0,5%. По комаду.	10	-	-	18	-	18	-	6	-	3
Ланена простирка. Увозна 3%, извозна 1%. По комаду.	6	-	-	10,8	-	10,8	-	3,6	-	3,6
Ланени покривачи и постељина. Увозна 2%, извозна 0,5%. По комаду од 30 аршина.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	2,4
Глатки огртач од лана (свештеничка мантија). Комад по 30 аршина. Увозна 2%, извозна 0,5%. По комаду.	4	-	-	7,2	-	4,8	-	2,4	-	1,2
Ланени шал. Увозна 4%, извозна 1%. По 9 шалова.	12	-	-	21,6	-	28,8	-	7,2	-	7,2
Ланени пешкири. Увозна 2%, извозна 0,5%. По 2 велика пешкира.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	0,3
Памучна тканина пореклом из Линца. Увозна 3%, извозна 0,5%. По комаду од 30 аршина.	12	-	-	21,6	-	21,6	-	7,2	-	3,6
Исто, моравска или чешка. Увозна 2%, извозна 0,5%. По комаду од 30 аршина.	4	-	-	7,2	-	4,8	-	2,4	-	1,2
Исто, пољска. Увозна 2%, извозна 0,5%. По комаду.	6	-	-	13,8	-	7,2	-	3,6	-	1,8
Исто, српска, бела берберска. Увозна 2%, извозна 0,5%. По комаду 45 крајцера или 4 ком.	3	-	-	5,4	-	3,6	-	1,8	-	0,9
Исто, шлеска екстра квалитета, саксонска, нисоземска, холандска. Увозна 4%, извозна 1%. По комаду.	40	-	1	12	1	36	-	24	-	24
Исто, ерделска најбоља. Увозна 2%, извозна 0,5%. По комаду од 50 аршина.	5	-	-	9	-	6	-	3	-	1,5
Исто, средњег квалитета.	3	-	-	5,4	-	3,6	-	1,8	-	0,9
Исто, груба.										
Исто, Муселин, 24 аршина дуг, око 1,5 широк. Увозна 4%, извозна 1%. По аршину.	1	-	-	1,8	-	2,4	-	0,6	-	0,6
Исто, Мосул. Увозна 2%, извозна 0,5%. Комад = 9 аршина. По аршину.	1	30	-	2,7	-	1,8	-	0,9	-	0,45
Ланене вреће. Увозна 2%, извозна 0,5%. По комаду.	1	30	-	2,7	-	1,8	-	0,9	-	0,45

Ланени ћилими, низоземски и аугсбуршки. Увозна 3%, извозна 1%. 18 аршина дуги и 0.5 широки. По комаду.	10	-	-	18	-	18	-	6	-	6
Ланене салвете. 30 аршина дуге и 0,75 широке. Увозна 2%, извозна 0,5%. По комаду.	5	-	-	9	-	6	-	3	-	1,5
Капути, кратки. Увозна 2%, извозна 1%. По пару.	-	45	-	1,35	-	0,9	-	0,45	-	0,45
Исто, од чоје без поставе.	1	30	-	2,7	-	1,8	-	0,9	-	0,9
Кратки капут од чоје са поставом од овчијег крзна. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	1	30	-	2,7	-	1,8	-	0,9	-	0,9
Влашки сељачки капут (Клуга). Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	-	30	-	0,9	-	0,6	-	0,3	-	0,3
Женски капут од чоје. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	-	54	-	1,35	-	0,9	-	0,45	-	0,45
Капути-дуги. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	0,6
Памучни канап. Увозна 3%, извозна 2%. За оку.	2	-	-	3,6	-	3,6	-	1,2	-	2,4
Свила (тканина). ²⁸⁶ Увозна 4%, извозна 1%. За оку.	30	-	-	54	1	12	-	18	-	18
Полу свилене тканине. Увозна 4%, извозна 2%. За оку.	15	-	-	27	-	36	-	9	-	9
Све врсте свилених тканина протканих златним и сребрним тракама (квалитетна). Увозна 6%, извозна 1%. За оку.	80	-	2	24	4	48	-	48	-	48
Исто (средњег квалитета).	50	-	1	30	3	-	-	30	-	30
Исто (лошег квалитета).	30	-	-	54	1	48	-	18	-	18
Чарапе, памучне или извезене (домаћа производња). Увозна 2%, извозна 2%. 5 пари.	6	-	-	10,8	-	7,2	-	3,6	-	7,2
Исто, памучне пореклом из Ерлангена или Хамбурга. Увозна 2%, извозна 2%. 5 пари.	10	-	-	18	-	12	-	6	-	12
Исто, вунене домаће чарапе. Увозна 2%, извозна 2%. 5 пари.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	2,4
Женске чарапе, штучне, од кадифе. Увозна 3%, извозна 2%. По пару.	2	-	-	3,6	-	3,6	-	1,2	-	2,4

²⁸⁶ Сви свилени производи који су наведени у тарифној књизи, без обзира на порекло, царинени су по центи и за оку.

Исто, плишане. Увозна 2%, извозна 2%. По пару.	-	45	-	1,35	-	0,9	-	0,45	-	0,9
Свилене простирке са извезеним златним цветним декором. Увозна 5%, извозна 1%. По комаду.	80	-	2	24	4	-	-	48	-	48
Столњак, велики у свим бојама (турски или персијски). Увозна 3%, извозна 1%. По комаду.	18	-	-	32,4	-	32,4	-	10,8	-	10,8
Исто средње класе. Увозна 2%, извозна 1%. По комаду.	9	-	-	16,2	-	10,8	-	5,4	-	5,4
Исто, мали, лошијег квалитета. По комаду.	5	-	-	9	-	6	-	3	-	3
Исто, најлошијег квалитета. По комаду.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	1,2
Црвена простирка пореклом из Османског царства. Увозна 4%, извозна 1%. По комаду.	12	-	-	21,1	-	28,8	-	7,2	-	7,2
Исто, мала. По комаду.	4	-	-	7,2	-	9,6	-	2,4	-	2,4
Исто, мала, извезена златним тркама, за кафане. Увозна 6%, извозна 1%. По комаду.	18	-	-	32,4	1	4,8	-	10,8	-	10,8
Крпе за руке (извезене у османском стилу. Увозна 2%, извозна 2%. По центи. 1 ком. 12 крајцера или 5 ком.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Исто, пореклом из Сегешвара. Увозна 2%, извозна 2%. По 10 ком.	1	30	-	2,7	-	1,8	-	0,9	-	1,8
Шалови и мараме пореклом из Османског царства. Увозна 5%, извозна 1%. По комаду.	4	-	-	7,2	-	12	-	2,4	-	2,4
Исто, декорисане златним и сребрним детаљима (висок квалитет). По комаду.	30	-	-	54	1	30	-	18	-	18
Исто (средњег квалитета).	20	-	-	36	1	-	-	12	-	12
Исто, обичне.	10	-	-	18	-	30	-	6	-	6
Исто, пореклом из Влашке. Увозна 2%, извозна 1%. 1 ком. по 9 крајцера или 10 ком.	1	30	-	2,7	-	1,8	-	0,9	-	1,8
Овчија вуна, неиспрана, пореклом из Османског царства. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	5	30	-	9,9	-	6,6	-	3,3	-	3,3
Исто, испрана. Увозна 3%, извозна 1%. По центи.	7	30	-	13,5	-	13,5	-	4,5	-	4,5
Исто, обична, пореклом из	4	-	-	7,2	-	4,8	-	2,4	-	2,4

Влашке. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.										
Исто, обојена, пореклом из Османског царства. Увозна 3%, извозна 1%. За оку.	-	45	-	1,35	-	1,35	-	0,45	-	0,45
Вунена тканина (Варсан) произведена у Линцу. ²⁸⁷ Комад дужине 30 до 35 аршина и 0,75 аршина ширине. Увозна 3%, извозна 1%. По комаду.	12	-	-	21,6	-	21,6	-	7,2	-	7,2
Исто, са дуплим слојем вуне. Дужина од 40 до 42 аршина, ширина од 0,75 до 0,9 аршина са тежином од 12 до 13 фунти. Увозна 3%, извозна 1%. По комаду.	18	-	-	32,4	-	32,4	-	10,8	-	10,8
Вунена тканина (Варсан), квалитетна, произведена у Енглеској, позната и као бриселски камелот. ²⁸⁸ Дужина 44 аршина, ширина 0,75 аршина, тежина 11,5 фунти. Увозна 3%, извозна 1%. По комаду.	40	-	1	12	1	12	-	24	-	24
Иста врста вунене тканине произведена у Герауу. ²⁸⁹ Иста дужина и ширина, тежина од 9 до 10 фунти. По комаду.	30	-	-	54	-	54	-	18	-	18
Полу баркан (лан и вуна). Дужина 30 аршина. По комаду.	6	-	-	10,8	-	10,8	-	3,6	-	3,6
Вунена тканина (Калманг) пореклом из Енглеске и Милана. Дужина 28 до 30 аршина, ширина 0,6 аршина. Увозна 4%, извозна 1%. По комаду.	11	-	-	19,8	-	26,4	-	6,6	-	6,6
Исто, дужина 14 до 15 аршина. По комаду.	5	-	-	9	-	12	-	3	-	3
Креп-тканина, пореколом из Енглеске. Увозна 3%, извозна 1%. По комаду.	17	-	-	30,6	-	30,6	-	10,2	-	10,2

²⁸⁷ Баркан је врста тканине од густо пресоване вуне која се измеђуосталог производи у Немачкој (Герау и Саконија) и у Линцу.

²⁸⁸ „Бриселски камелот“ је специфичан јер се производио од најквалитетније енглеске вуне уз мању количину свиле и са двоструким или троструким пресованим слојем.

²⁸⁹ Ова врста вунене тканине се чува и транспортује обложена папиром, а ако је произведена у боји има нешто мању тежину.

Фланел-тканина. Увозна 3%, извозна 1%. Дужина 42 аршина, ширина 1 до 1,4 аршина. По комаду.	30	-	-	54	-	54	-	18	-	18
Исто, лошијег квалитета.	15	-	-	27	-	27	-	9	-	9
Исто, са цветним детаљима (дужина- 20 аршина). По комаду.	14	-	-	25,2	-	25,2	-	8,4	-	8,4
Свештеничке мантије (језуитске), беле и црне, пореклом из Герауа и Линца. Дужина 14 аршина, ширина 0,6 аршина, тежина 3 фунте. По комаду.	4	-	-	7,2	-	4,8	-	2,4	-	2,4
Сатен, дужина 14,5 аршина, ширина 0,5 аршина, тежина 2,5 фунти. По комаду.	5	-	-	9	-	6	-	3	-	3
Црвени конач пореклом из Османског царства. Увозна 2%, извозна 2%. 3 оке.	5	-	-	9	-	6	-	3	-	6
Исто, бели.	2	30	-	4,5	-	3	-	1,5	-	3
Исто, ланени. По центи.	30	-	-	54	-	36	-	18	-	36
Исто, обућарски. По центи.	50	-	1	30	1	-	-	30	1	-
Коњске узде. Увозна 2%, извозна 2%. По комаду.	-	30	-	0,9	-	0,6	-	0,3	-	0,6
Коњски опасачи. Увозна 2%, извозна 2%. 100 ком.	6	-	-	10,8	-	7,2	-	3,6	-	7,2
Животиње					-	2	-	1	-	3
Овце и козе. (Режим за царске поданике) Увоз из Хабзбуршких земаља у Краљевство Србију, транзит преко Параћина или Црне баре / директан извоз у Османско царство.										
Исто, увоз из Османског царства.					-	3	-	-	-	-
Исто, извоз из Краљевства Србије у остале земље Хабзбуршке монархије.					-	-	-	-	-	2
Куне. Увозна 4%, извозна 1%. По центи или 40 ком.	75	-	2	15	3	-	-	45	-	45
Исто, пореклом из Ердеља или Влашке. Увозна 2%, извозна 1%. По комаду.	1	30	-	2,7	-	1,8	-	0,9	-	0,9
Исто, пореклом из Османског царства. Увозна 4%, извозна 1%. По комаду.	1	15	-	2,25	-	3	-	0,75	-	0,75

Краве. (Режим за царске поданике) Када власници из Краљевства Србије увозе краве из Османског царства у земљу и када их извозе. По комаду.					-	20	-	-	-	20
Исто, тарифе за власнике из Краљевства Србије у трговини са осталим хабзбуршким земљама. По комаду.					-	18	-	12	-	21
Телад. По комаду.					-	6	-	2	-	3
Волови. (Режим за царске поданике) Увозна и извозна тарифа између Краљевства Србије и Османског царства. По комаду.					-	40	-	-	-	40
Исто, увозне и извозне тарифе између Краљевства Србије и осталих царских земаља.					-	36	-	-	-	24
Исто, транзит кроз Краљевство Србију из Османског царства.					-	-	-	30	-	-
Исто, транзит кроз пет дистриката Темишварског Баната (у Крајини) уколико је циљна дестинација Славонија или Угарска.					-	-	-	18	-	-
Коњи. (Режим за царске поданике) Увозна, извозна и транзитна тарифа за коње у лошем стању или запрежне коње који се превозе у или из Османског царства. По грлу.					-	30	-	15	-	30
Исто, за коње средњег стања.					1	-	-	-	1	-
Исто, коњи у добром стању, са великом вредношћу (процена службеника). Увозна 5%, извозна 5%.	60	-	-	-	3	-	-	-	3	-
Исто, увозна, извозна и транзитна тарифа за коње у лошем стању или запрежне коње који се превозе у или из осталих царских земаља (провинција).					-	20	-	15	-	20
Исто, за коње средњег стања.					-	40	-	20	-	40

Исто, коњи у добром стању, са великом вредношћу (процена службеника). Увозна 5%, извозна 5% и транзитна 2%. ²⁹⁰	150	-	-	-	7	30	3	-	7	30
Корњаче. Увозна 4%, извозна 2%. 100 ком.	5	-	-	9	-	12	-	3	-	6
Свиње. ²⁹¹ (Режим за царске поданике) Увозна и транзитна тарифа за свиње из Османског царства у земље Неоаквистике (од Аранђеловдана до Ђурђевдана). По комаду (велике, најбоља класа).					-	30	-	20	-	-
Исто, средње класе и прасад до једне године старости-исти временски период.					-	15	-	10	-	-
Исто, за најбољу класу (од Ђурђевдана до Аранђеловдана).					-	20	-	15	-	-
Исто, за средњу класу-исти временски период.					-	10	-	7,5	-	-
Извозна и транзитна тарифа за свиње из наследних земаља које се превозе преко Краљевства Србије у Османско царство. (од Аранђеловдана до Ђурђевдана). Најбоља класа по комаду.							-	15	-	20
Исто, средња класа-исти временски период.							-	7,5	-	10
Исто, за најбољу класу (од Ђурђевдана до Аранђеловдана).							-	8	-	12
Исто, за средњу класу-исти временски период.							-	4	-	6
Увозна, извозна и транзитна тарифа за превоз свиња из наследних земаља преко Краљевства Србије у неку другу царску земљу ради трговине. (од Аранђеловдана до Ђурђевдана). По комаду (велике, најбоља класа).					-	21	-	9	-	12

²⁹⁰ Транзитна тарифа од 2% се подразумева и за коње пореклом из Османског царства који пролазе царине на границама царских земаља. За ждребад до једне године старости се наплаћује половина свих наведених тарифа за коње. За ждребад од 2 године старости одређује се царинска тарифа у зависности од квалитета.

²⁹¹ Све тарифе које су наведене за превоз свиња односе се и за извоз истих из пет дистриката Темишварског Баната (у Крајини).

Исто, за средњу класу-исти временски период.					-	10,5	-	4,5	-	6
Исто, за најбољу класу (од Ђурђевдана до Аранђеловдана).					-	14	-	6	-	8
Исто, за средњу класу-исти временски период.					-	6	-	2	-	4
Метални производи, драго камење и хемијске супстанце										
Ћилибар, квалитетан, бели и жути. Увозна 2%, извозна 2%. За оку.	3	-	-	5,4	-	3,6	-	1,8	-	3,6
Ћилибар, црни и обичан као мирис. Увозна 2%, извозна 2%. За оку.	1	10	-	2,1	-	1,4	-	0,7	-	1,4
Ћилибар, уље. Увозна 2%, извозна 2%. За оку.	220	-	6	36	4	24	2	12	4	24
Стипса. Увозна 2%, извозна 2%. По центи. ²⁹²	10	-	-	18	-	12	-	6	-	12
Алабастер. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	100	-	3	-	2	-	1	-	2	-
Антимон. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	2	30	-	4,5	-	3	-	1,5	-	3
Арсеник-отров. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	12	-	-	21,6	-	14,4	-	7,2	-	14,4
Пепео, обичан. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Исто. Поташа (калијум-карбонат) и остале врсте пепела које се користе за фарбање.	3	-	-	5,4	-	3,4	-	1,8	-	3,4
Олово-сировина Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	9,6
Исто, олучено или окнасто олово.	20	-	-	36	-	24	-	12	-	24
Исто, котурасто или сачма (зрна).	10	-	-	18	-	12	-	6	-	12
Исто, штампарска слова.	30	-	-	54	-	36	-	18	-	36
Оловно белило. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	12	30	-	22,5	-	15	-	7,5	-	15
Хематит, Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	12	-	-	21,6	-	14,4	-	7,2	-	14,4
Рукохват за мач од јасписа. Увозна 6%, извозна 2%. По комаду.	2	-	-	3,6	-	7,2	-	1,2	-	2,4
Гвожђе-сировина. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	5	-	-	9	-	6	-	3	-	3

²⁹² 1 Centner = 100kg.

Исто, гвоздена потковица, мала и велика. По фунти или 240 комада.	12	-	-	21,6	-	14,4	-	7,2	-	7,2
Исто, гвоздени плуг. По комаду.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	0,6
Гвоздени казан, тигањ, ражањ, ланци, кашике, прстен, чепови, тестере и остали ковачки производи. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	15	-	-	27	-	18	-	9	-	9
Гвоздене браве и остали метални производи којих нема у спецификацији. По центи. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	16	-	-	28,8	-	19,2	-	9,6	-	9,6
Гвоздени олуци. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	10	-	-	18	-	12	-	6	-	6
Камфор. Увозна 2%, извозна 2%. За оку.	6	45	-	12,2	-	8,1	-	4,05	-	8,1
Сагорени гипс. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	2,4
Исто, сирови.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Корали за израду накита. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	15	-	-	27	-	18	-	9	-	18
Звона. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	50	-	1	30	1	-	-	30	1	-
Сировина за изливање звона (бронза). Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	30	-	-	54	-	36	-	18	-	36
Угаљ. Увозна 2%, извозна 2%. По колима.	2	-	-	36	-	2,4	-	1,2	-	2,4
Колоњске креде и домаће. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	5	-	-	9	-	6	-	3	-	6
Бакар-сировина. ²⁹³ Увозна 0,5%, транзитна и извозна 0,1%. По центи.	40	-	-	-	-	12	-	2,4	-	2,4
Бакарно посуђе. Увозна 0,5%, транзитна и извозна 0,1%. По центи.	60	-	-	-	-	18	-	3,6	-	3,6
Стари бакар Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	20	-	-	-	-	24	-	12	-	24
Гвожђе (II)-сулфат. Увозна 24%, транзитна и извозна 2%. По центи.	6	-	-	10,8	-	7,2	-	3,6	-	7,2
Опијум. Увозна 2%, извозна 1%. За оку.	5	-	-	9	-	6	-	3	-	6

²⁹³ Царски и османски трговци бакром били су у истом режиму царињења.

Опобалсам. Увозна 2%, извозна 2%. За оку.	16	-	-	28,8	-	19,2	-	9,6	-	19,2
Жива. Увозна 2%, извозна 2%. По фунти.	2	-	-	3,4	-	2,4	-	1,2	-	2,4
Рубин (драго камење). Увозна 4%, извозна 1%. За оку.	12	30	-	24,3	-	32,4	-	8,1	-	8,1
Сумпор. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	6	-	-	10,8	-	7,2	-	3,6	-	7,2
Челик. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	10	-	-	18	-	12	-	6	-	12
Поцинковани стремен. Увозна 3%, извозна 1%. По пару.	-	45	-	1,35	-	1,35	-	0,45	-	0,45
Калај-сировина. Увозна 4%, извозна 2%. По центи.	40	-	1	12	1	36	-	24	-	48
Исто, изливен. По центи.	60	-	1	48	2	24	-	36	1	12
Цинабарит. Увозна 2%, извозна 2%. За оку.	20	-	-	36	-	24	-	12	-	24
Оружје и алати.										
Пушке пореклом из Граца и остале квалитетне пушке са месинганим деловима. Увозна 3%, извозна 2%. По комаду.	10	-	-	18	-	18	-	6	-	12
Исто, карабин, по комаду.	8	-	-	14,4	-	14,4	-	4,8	-	9,6
Исто, један пар пиштоља	5	-	-	9	-	9	-	3	-	6
Исто, један пар терцерола (мали пиштољ)	3	-	-	5,4	-	5,4	-	1,8	-	3,6
Ферлашке пушке са гвозденим и месинганим деловима од 4, 5 и 6 форинти. Увозна 3%, извозна 2%. По комаду.	5	-	-	9	-	9	-	3	-	6
Исто, карабин од 3 и 5 форинти.	4	-	-	7,2	-	7,2	-	2,4	-	4,2
Исто, пар пиштоља од 2 до 4 форинте	3	-	-	5,4	-	5,4	-	1,8	-	3,6
Исто, пар терцерола од 2 до 3 форинте	2	-	-	3,6	-	3,6	-	1,2	-	2,4
Пушчана цев и пар цеви пиштоља са димискијом. Увозна 6%, извозна 2%.	12	-	-	21,4	-	43,2	-	7,2	-	14,4
Уколико је оружје посребрњено или садржи додатне мале димискије онда се пушчана цев и пар цеви за пиштоље процењују на 20 форинти.	20	-	-	36	1	12	-	12	-	24
Обична пушчана цев и пар цеви за пиштољ. Увозна 3%, извозна 2%.	1	30	-	2,7	-	2,7	-	0,9	-	1,8

Картеч-топовско зрно. Увозна 2%, извозна 2%. 100 комада.	20	-	-	36	-	24	-	12	-	24
Кресиво, месингано или гвоздено. Увозна 2%, извозна 2%. Пар.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Напрстак, од месинга. Увозна 2%, извозна 2%. 6 пари.	1	45	-	3,15	-	2,1	-	1,05	-	2,1
Складиште за боце, веће, за 8 до 12 стаклених белих боца. Увозна 2%, извозна 2%. По комаду. ²⁹⁴	5	-	-	9	-	6	-	3	-	6
Исто, мање, за 4 до 8 боца. По комаду.	3	-	-	5,4	-	3,6	-	1,8	-	3,6
Чутуре за воду обавијене кожом, пореклом из Османско царства. Увозна 2%, извозна 2%. По комаду.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	2,4
Кутија за чување барута. Увозна 2%, извозна 2%. По пару.	10	-	-	18	-	12	-	6	-	12
Разноврстан грнчарски алат, глазиран. Увозна 2%, извозна 2%. По комаду.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	2,4
Исто, простији, неглазиран. По комаду.	-	30	-	0,6	-	0,6	-	0,3	-	0,6
Кучина. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	2	30	-	4,5	-	3	-	1,5	-	3
Мачеви, кратки и дуги. Увозна 2%, извозна 2%. 100 ком.	50	-	1	30	1	-	-	30	1	-
Сечиво ножа или мача. Увозна 2%, извозна 2%. 100 пари.	2	30	-	4,5	-	3	-	1,5	-	3
Чутура, кујунцијски приозвод. Увозна 2%, извозна 2%. 1 ком.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Пушчани меци. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	60	-	1	48	1	12	-	36	1	12
Врећица за ношење метака. Увозна 2%, извозна 2%. По комаду.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Каш о коме виси мач. Увозна 2%, извозна 2%. По пару.	5	-	-	9	-	6	-	3	-	6
Столарски лепак. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	12	-	-	21,6	-	14,4	-	7,2	-	14,4
Птичији лепак. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	9,6

²⁹⁴ Уколико се на царини појави складиште за више боца од предвиђених овим правилником, цариници их морају царинити према реалној вредности за све три врсте царина. ФНКА SUS Patente 65.2. (1733).

Игле за шивење. Увозна 2%, извозна 1%. По свежњу (30 ком.).	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	0,6
Ексери, жути нирнбершки. Увозна 3%, извозна 1%. По 5 свежања (150 ком.)	2	-	-	3,6	-	3,6	-	1,2	-	1,2
Исто, бели пореклом из Брашова. По 4 свежња.	1	-	-	1,8	-	1,8	-	0,6	-	0,6
Исто, за летве. Увозна 2%, извозна 1%. 1000 ком.	3	-	-	5,4	-	3,6	-	1,8	-	1,8
Исто, за дрвене кровове. 1000 ком.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,3	-	0,3
Исто, за поткивање. 1000 ком.	1	30	-	2,7	-	1,8	-	0,9	-	0,9
Барут. Увозна 3%, извозна 2%. За оку.	1	-	-	1,8	-	1,8	-	0,6	-	1,2
Исто, домаћи.	-	45	-	1,95	-	1,95	-	0,45	-	0,45
Гвоздена турпија за дрво. Увозна 2%, извозна 2%. 100 ком.	10	-	-	18	-	12	-	6	-	12
Преслица. Увозна 2%, извозна 2%. 100 ком.	5	-	-	9	-	6	-	3	-	6
Сабља са корицом. Увозна 2%, извозна 2%. За оку.	4	-	-	7,2	-	4,8	-	2,4	-	4,8
Исто, лошија.	3	-	-	5,4	-	3,6	-	1,8	-	3,6
Гвоздене лопате. ²⁹⁵ Увозна 2%, извозна 2%. 100 ком.	20	-	-	36	-	24	-	12	-	24
Бријачи. Увозна 2%, извозна 2%. По пару.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Тоцило (брусни камен). Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Шмиргла. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	40	-	1	12	-	48	-	24	-	48
Шрафови. Увозна 2%, извозна 2%. По пару.	-	30	-	0,9	-	0,6	-	0,3	-	0,6
Коса (пољопривредна алатка). Увозна 2%, извозна 2%. 100 ком.	25	-	-	45	-	30	-	15	-	15
Срп. Увозна 2%, извозна 2%. 100 ком.	6	-	-	10,4	-	7,2	-	3,6	-	7,2
Сребрна мрежа или жица. Увозна 3%, извозна 2%. За оку.	100	-	3	-	3	-	1	-	1	-
Цедаљка. Увозна 2%, извозна 2%. 100 ком.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	9,6
Маст за подмазивање кола-домаћи. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	3	-	-	5,4	-	3,6	-	1,8	-	1,8
Исто, пореклом из Османског царства. Увозна 3%, извозна 1%.	3	-	-	5,4	-	5,4	-	1,8	-	1,8

²⁹⁵ Дрвене лопате се тарифирају према реалној процени вредности.

По центи.										
Остали артикли										
Семе аниса. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	10	-	-	18	-	12	-	6	-	12
Рогач-плодови, пореклом из Османског царства. Увозна 6%, извозна 2%. По центи.	5	-	-	9	-	18	-	3	-	6
Глина, црвена и жута Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Чекиње од свиња. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	9,6
Наочаре са футролом. Увозна 2%, извозна 2%. По комаду.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Књиге, повезане и неповезане. Увозна 2%, извозна 2%. По центу.	60	-	1	48	1	12	-	36	1	12
Шољице за кафу, порцеланске из Османског царства. Увозна 4%, извозна 2%. 100 комада	12	-	-	21,6	-	28,8	-	7,2	-	14,4
Исто, земљане са тацном. 100 комада.	5	-	-	9	-	12	-	3	-	6
Исто, лошије без тацне. 100 комада	2	30	-	4,5	-	6	-	1,5	-	3
Кристал-стакло, необрађено. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	9,6
Пера за писање пореклом из наследних земаља. Увозна 2%, извозна 2%. 1000 комада.	3	-	-	5,4	-	3,6	-	1,8	-	3,6
Исто, инострана, хамбуршка, гушчија. 1000 ком.	9	-	-	16,2	-	10,8	-	5,4	-	10,8
Исто, лабудова пера. 1000 ком.	18	-	-	32,4	-	21,6	-	10,8	-	21,6
Паперје. По центи.	50	-	1	30	1	-	-	30	1	-
Остало перје. По центи.	25	-	-	45	-	30	-	15	-	30
Украсно перје за шешире. Увозна 2%, извозна 1%. По комаду.	3	-	-	5,4	-	3,6	-	1,8	-	3,6
Чутуре за воду обавијене кожом, пореклом из Османско царства. Увозна 2%, извозна 2%. По комаду.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	2,4
Стаклена окна, квалитетна. Увозна 25%, извозна 0,25%. По центи. 1000 ком.	10	-	-	18	2	30	-	6	-	1,5
Исто, обична. 1000 ком.	5	-	-	9	1	15	-	3	-	0,75

Огледало. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	9,6
Позлаћене књиге (1 велика или 12 малих). Увозна 5%, извозна 1%. По књизи.	2	-	-	3,6	-	6	-	1,2	-	1,2
Књиге са једном сребрном и једном златном корицом. Увозна 5%, извозна 1%. По књизи.	1	-	-	1,8	-	3	-	0,6	-	0,6
Карте за игру ²⁹⁶ и табле облепљене позлаћеном фолијом. Увозна 5%, извозна 1%. По центи.	60	-	1	48	3	-	-	36	-	36
Конопља. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	5	-	-	9	-	6	-	3	-	6
Семе конопље. Увозна 2%, извозна 2%. По цаку или 96 ока.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	2,4
Индиго-4 врсте: (лист, Saressau, Quatimalo, Lauro). Увозна 2%, извозна 2%. По фунти или за оку.	4	-	-	7,2	-	4,8	-	2,4	-	4,8
Папир за писање (венецијански). Једно паковање од 30 књига. Увозна 2%, извозна 2%. По паковању.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	9,6
Службени папир са нацртима (табелама). Увозна 2%, извозна 2%. По рису.	1	30	-	2,7	-	1,8	-	0,9	-	1,8
Коверте. 1 рис или 20 комада. Увозна 2%, извозна 2%. По рису.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	2,4
Све врсте папира у боји пореклом из Османског царства. Увозна 3%, извозна 2%. По рису.	4	-	-	7,2	-	7,2	-	2,4	-	4,8
Повеље. Увозна 2%, извозна 2%. По рису.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	9,6
Папир за упијање. Увозна 2%, извозна 2%. По 10 рисова или 1 бала.	6	-	-	10,8	-	7,2	-	3,6	-	7,2
Пергамент од телеће коже. Увозна 3%, извозна 2%. 100 ком.	50	-	1	30	1	30	-	30	1	-
Исто, од јагњеће коже. 100 ком.	20	-	-	36	-	36	-	12	-	24
Бичеви за волове. Увозна 2%, извозна 2%. По свежњу (30 ком.)	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	1,2
Исто, мањи.	-	45	-	1,35	-	0,9	-	0,45	-	0,9

²⁹⁶ Овакве карте за игру садрже од 20 до 28 лота. Лот = 17,5 грама.

Гвоздена пегла. Увозна 4%, извозна 2%. 60 ком.	2	-	-	3,6	-	4,8	-	1,2	-	2,4
Огледала. ²⁹⁷ Увозна 2%, извозна 2%. По пару.	2	-	-	3,6	-	2,4	-	1,2	-	2,4
Месингане оловке, пореклом из Османског царства. Увозна 3%, извозна 1%. По пару.	7	-	-	12,6	-	12,6	-	4,2	-	4,2
Сунђер за купање. Увозна 2%, извозна 2%. За оку.	4	-	-	7,2	-	4,8	-	2,4	-	4,8
Сапун-турски мирис. Увозна 3%, извозна 2%. По центи.	16	-	-	28,8	-	28,8	-	9,6	-	19,2
Исто, обичан.	12	-	-	21,6	-	21,6	-	7,2	-	14,4
Сапун, пореклом из Беча и Дебрецина. Увозна 2%, извозна 1%. По центи.	15	-	-	27	-	18	-	9	-	18
Исто, пореклом из Ердеља.	10	-	-	18	-	12	-	6	-	12
Исто, пореклом из Краљевства Србије.	8	-	-	14,4	-	9,6	-	4,8	-	4,8
Столице (фотеље) пореклом из Пасауа. Увозна 2%, извозна 1%. По пару.	10	-	-	18	-	12	-	6	-	6
Шпанска трска. Увозна 2%, извозна 1%. По пару.	18	-	-	32,4	-	32,4	-	10,8	-	10,8
Чешагија за коње. Увозна 2%, извозна 2%. По 30 ком.	3	-	-	5,4	-	2,6	-	1,8	-	3,6
Листови дувана пореклом из Османског царства. Увозна 4%, извозна 1%. По центи.	17	-	-	30,6	-	40,8	-	10,2	-	10,2
Исто, пореклом из Ханауа. По центи.	20	-	-	36	-	48	-	12	-	12
Исто, обични листови дувана. Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	6	-	-	10,8	-	7,2	-	3,6	-	7,2
Бурмут (ситан дуван) пореклом из Шпаније или из других земаља. Увозна 4%, извозна 1%. За оку.	5	-	-	9	-	12	-	3	-	3
Исто, обичан. За оку.	4	-	-	7,2	-	9,6	-	2,4	-	2,4
Лула за пушење дувана. Најбоља класа (од стиве-, „морске пене“). Увозна 4%, извозна 1%. По пару.	2	30	-	4,5	-	6	-	1,5	-	1,5
Исто, лошија класа. 100 ком.	4	-	-	7,2	-	9,6	-	2,4	-	2,4
Исто, глинене, пореклом из Османског царства. 100 ком.	-	30	-	0,9	-	1,2	-	0,3	-	0,3

²⁹⁷ Ове тарифе се односе само на мала огледала, док су велика и остале врсте огледала царинена према реалној процени вредности службеника.

Тера сигилата (керамика). Увозна 2%, извозна 2%. По центи.	40	-	1	12	-	48	-	24	-	48
Дрвени ковчези са резом (мали). Увозна 2%, извозна 1%. По комаду.	-	30	-	0,9	-	0,6	-	0,3	-	0,3.
Исто, (средње величине). По комаду.	1	-	-	1,8	-	1,2	-	0,6	-	0,6
Исто, (велики). По комаду.	1	30	-	2,7	-	1,8	-	0,9	-	0,9
Месингани пешчани сат. Увозна 2%, извозна 2%. По комаду.	-	30	-	0,9	-	0,6	-	0,3	-	0,6
Кишобран. Увозна 2%, извозна 2%. По комаду.	-	45	-	1,35	-	0,9	-	0,45	-	0,9
Восак, бели. Увозна 3%, извозна 3%. По центи.	60	-	1	48	1	48	-	36	1	48
Исто, жути. По центи.	35	-	1	3	1	3	-	21	1	3
Беле воштане свеће. Увозна 4%, извозна 1%. За оку.	2	-	-	3,6	-	4,8	-	1,2	-	1,2
Исто, жуте. За оку.	1	-	-	1,8	-	2,4	-	0,6	-	0,6
Црвени восак. Увозна 1%, извозна 1%. По центи.	2	-	-	3,6	-	1,2	-	1,2	-	1,2
Исто, пореклом из Шпаније. Увозна 4%, извозна 2%. За оку.	4	-	-	7,2	-	9,6	-	2,4	-	4,8
Исто, лошијег квалитета. Увозна 3%, извозна 2%. За оку.	2	-	-	3,6	-	3,6	-	1,2	-	2,4
Восак за печатење. Увозна 2%, извозна 2%. За оку.	3	-	-	5,4	-	3,6	-	1,8	-	3,6

Табела 2.

Према царинским тарифама приложеним у табели може се закључити да је за османске трговце било повољније да тргују са земљама Хабзбуршке монархије него за царске трговце у Краљевству Србији. Иако су за многе производе царски трговци плаћали мању тарифу (углавном 1% или 2%), за њих је то била само једна од царина коју су морали да плате уколико робу одвозе нпр. на годишњи сајам ван Краљевства Србије. Ситуација се за њих мало поправила декретом Дворске коморе у Бечу 12. фебруара 1731. године којим се уводи јединствена царинска стопа од 6% за све угарске и наеоаквистичке царинарнице, било да се роба увози у Монархију или извози у Османско

царство.²⁹⁸ Овај вид олакшица користили су углавном трговци из наследних земаља који су имали трговинске везе са османским трговцима, као и они трговци из Краљевства Србије који „турску робу“ продају у наследним земљама.²⁹⁹ Свака следећа царина за њих је доносила нов издатак, док је прва плаћена царина за османског трговца била и последња у Хабзбуршкој монархији. Међутим, за производе са увозном тарифом мањом од 3% било је јефтиније царском трговцу да увози из Османског царства у Краљевство Србију.

Уколико се царинским службеницима учини да су неке од приказаних тарифа превисоке или прениске, били су у обавези да уз исцрпно образложење и примере обавесте главну царинску управу и сачекају на њен одговор о даљем поступању у вези са тим производима. Постојала је могућност да се у приложеним тарифама не налазе сви производи који су могли да стигну на царинење. У том случају су се они царинили као производи који имају сличне особине и налазили су се у књизи тарифа. О сваком оваквом случају службеник је био у обавези да у царинској потврди наведе своје мишљење и ралоге због којих је одређену врсту робе на одређен начин проценио. Након тога се за тако процењену робу одређивала увозна и извозна тарифа од два посто и транзитна од један посто.

Превентивне мере аустријских власти од епидемије куге у Краљевству Србији

Током владавине Јозефа I (1705-1713) и Карла VI (1713-1740) у Хабзбуршкој Монархији било је предузето низ превентивних мера за сузбијање опасности од заразних болести по угледу на Млетачку Републику и Француску.

²⁹⁸ J. Langer, *Serbien*, 214. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 92.

²⁹⁹ Углавном су то били османски трговци из разних крајева царства: из Москопоља, Цариграда, Ниша, из Македоније (aus Macedonien), али било је и аустријских трговаца из Тирола. В. Гавриловић, *Фрагменти прометног протокола*, 75-79.

Групи прописа, од којих су се најважније односиле на успостављање санитарног кордона на граници са Османским царством, претходио је *Pest-Ordnung* цара Јозефа I од октобра 1710. године, који је поставио основе политици борбе против заразних болести и који је допуњаван све до 1728. године.³⁰⁰ Османско царство је услед сопствене друштвене заосталости, нарочито исказане у области здравствене културе, било генератор мањих и већих епидемија куге које су захватале широка подручја Балканског полуострва. Његови поданици су били жртве исламског фаталистичког погледа на живот и свет, јер су их чинили немоћним и равнодушним пред животном појавом каква је болест, а која је представљала судбину и коју је требало схватити као вољу Алаха. Становништво Краљевства Србије, као и оно у српским земљама под османском влашћу било је из много разлога највише изложено свим епидемијама заразних болести. Општеприхваћени став је да су хигијенске прилике у 18. веку биле неповољне, нарочито када је у питању село, што је било погодно тло за појављивање епидемије куге.³⁰¹ Као погранично подручје, Краљевство Србија је било станиште масе војника, трговаца и путника из свих делова обеју царевина, а у највећем броју људи из Цариграда, који је вековима био жариште готово свих епидемија куге у Османском царству и у коме је она постала ендемска. Због непознавања превентивних мера, као што је одвајање животног простора за здраве и болесне, куга је на Балкану била присутна готово непрестано у већим или мањим размерама и односила на хиљаде људских живота. Могућа ендемична подручја куге су била још и област северне Албаније, као и шире подручје Сарајева и Мостара, али свакако да куга на Балкану није истовремено захватала сва ова подручја.³⁰² О епидемији куге из 1719. године која је захватила Краљевство Србију до сада је у објављеним изворима и литератури

³⁰⁰ Ј. Пешаљ, *Надзор и контрола*, 179. Е. Zöllner, *Geschichte Österreichs von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien 1984, 276.

³⁰¹ М. Матић, Схватања хигијене у традиционалној руралној култури, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 67-68, Београд 2004, 34.

³⁰² Пример епидемије куге на Балкану из 1719. године показује да се у Краљевству Србији и Бугарској она веома лако уочавала, а да у исто време у Босни није било знакова заразе. Према изјави херцеговачког кнеза Иве Прцовића од 1. децембра 1719. године „куга и даље пустоши у Цариграду, Нишу, Видину и свуда до у самом Београду, у суседним местима и у неким селима Бугарске“. Г. Станојевић, *Епидемија куге у Србији 1719. године и превентивне мјере у Венецији*, Српски архив за целокупно лекарство, 11-12, Београд 1973, 939. Ј. Пешаљ, *Између врача и лекара*, 490-491.

веома мало написано. Штавише, ни у летописним белешкама, у којим се скоро редовно региструју појаве епидемија, нема помена о куги у Краљевству Србији 1719. године. Највише података о овој епидемији потиче из млетачких извора, тачније прогласа санитарних органа Венеције од 28. јула 1719. године³⁰³, затим из аустријских извора, махом протокола у првој књизи санитарне комисије од 1719. до 1737. године, која се налази у Ратном архиву у Бечу³⁰⁴, као и дубровачких архива за период треће деценије XVIII века.³⁰⁵

Венеција је имала организовану здравствену службу (*Proveditori alla sanità*), која је пратила појаве заразних болести на читавом Медитерану, а нарочито у Османском царству. С обзиром на то да се граничила са Османским царством у Далмацији и Боки Которској, Венеција је одржавала живе трговачке везе са свим земљама под османском влашћу на Балкану и самим тим је међу осталим италијанским државама-градовима и другим великим европским државама, важила за веома доброг познаваоца прилика у Османском царству. Млетачки амбасадор Карло Руцини је приликом доласка у Цариград извештавао о куги која је месецима пре његовог доласка направила прави помор у Цариграду.³⁰⁶ Тешко би било на основу доступних података о овој епидемији утврдити њен епицентар, јер се истовремено, а можда и раније, појавила у Београду, где је покосила велики број аустријских војника. О томе је, на саслушању 22. августа 1719. године известио Винћенцо Антонијо Педро, вероватно један од чланова млетачке санитарне службе који је нешто раније боравио у Београду.³⁰⁷ Ванредне мере у виду прекида сваке трговине и саобраћаја које су санитарни органи Венеције увели на својој граници према Османском царству, односиле су се и на поједине хабзбуршке територије, Краљевство Србију, царску Влашку и Ердељ, у којима, како се наводи, постоји шездесет места захваћених кобном заразом. Санитарни органи су помињали да од аустријских власти имају обећања да ће затворити пролазе према Угарској и

³⁰³ Г. Станојевић, н.р, 937-942.

³⁰⁴ KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1.

³⁰⁵ Видети: Б. Храбак, *Пословање људи из Косовске Митровице у XVIII веку*, Баштина (13), Косовска Митровица, 2003, 205-213.

³⁰⁶ Извештај је написан 23. септембра 1719. године. Г. Станојевић, н.р, 939.

³⁰⁷ „Када сам кренуо отуда било је добро, али прошле зиме умрло је много људи од заразе, више Немаца него Шпанаца. Има већ четири месеца да је зараза престала.“ Исто.

сачувати је од заразе, тако да се ове мере нису односиле на све територије Хабзбуршке монархије.³⁰⁸ Становништво из места уз границу је са превоженом робом и стоком било обавезно да у једном, од само три контумаца који су у оваквим приликама имали санитарну службу, издржавају карантин у трајању од 40 дана.³⁰⁹ Доношење одлука о забрани трговине са поменутим земљама донеле су затим и Фиренца (28. августа 1719.), Лука (16. септембра 1719.) и остали италијански градови. Санитарне службе су током времена стишавања епидемије куге или њеног потпуног престанка попуштале превентивне санитарне мере смањивањем временског трајања контумаца за поједине области, најпре на 28, а затим на 14 дана. Било је примера да су тзв. контумације некада трајале и краће.³¹⁰ Краљевство Србија, као и остале Хабзбуршке земље су овакве мере млетачких санитарних органа дочекале 4. марта 1720. године. У млетачким изворима не постоји више помена о сличним мерама санитарних органа Венеције према Краљевству Србији.³¹¹

Практичан одговор аустријских власти на представке млетачке санитарне комисије или на накнадне информације које су стизале од стране администрација у неоаквистичким земљама о епидемији заразних болести у тим областима, био је брзо видљив. О поступцима аустријске дворске санитарне комисије ради спречавања епидемије куге у Краљевству Србији из 1719. године, као и мере које су се спроводиле током целокупне аустријске управе, постоје многобројни подаци у првој књизи протокола чији се временски оквир протеже од 1719. до 1737. године.³¹² С обзиром на нову спољашњу границу Хабзбуршке

³⁰⁸ Ванредне мере су се односиле још и на Босну и суседну граничну област, на Дубровник и његову околину и обале Ријеке, Бакра, Бакарца и Сења. Исто, 940.

³⁰⁹ Остали италијански градови су трајање карантина за људе, стоку и робу из осталих хабзбуршких земаља, Далмације и Дубровника ограничили на 21 дан. Исто.

³¹⁰ Храбак наводи пример од јула 1723. године када је Иван Богић из ваљева ишао у Дубровник преко Фоче и притом не носећи никакву робу са собом осим личног пртљага провео у контумацу 11 дана. Б. Храбак, *Ваљевци у доба турске власти*, Међуопштински историјски архив Ваљево, Гласник бр. 23, Ваљево 1988, 16.

³¹¹ Санитарни органи Венеције региструју почетком новембра 1722. године заразу у Таковици и Призрену, али се у наредном извештају констатује опадање заразе у поменутим местима. Исто, 941.

³¹² Куга као најсмртоноснија болест није била једина која је у време аустријске управе односила животе домаћег становништва. Такође су и велике богиње биле присутне, нарочито у ваљевском дистрикту 1734. године. У попису имовине цркава и манастира околине Београда записано је да су се у селу Гукоше у ваљевској епархији догодили смртни случајеви од проузроковани великим

монархије у овом периоду, протоколи се у многоме односе на територију Краљевства Србије и друге неоаквистичке земље, а они битнији ће бити представљени у раду.³¹³

Аустријске власти су најпре издале наређење гувернеру Горње Аустрије да се предузму мере ради спречавања ширења „опаких болести“ које долазе из Влашке, Ердеља, Србије и Ријеке. Затим је наређено да се на граници према Османском царству уведе блокада и поставе санитарне службе. Ова блокада се није односила једино на одређене делове границе где су се налазили контумаци са санитарном службом, било да је реч о воденој или копненој граници са Османским царством. Такође, ако би се зараза пренела и у неку од неоаквистичких земаља, захтевало се њено потпуно изоловање од остатка Монархије увођењем блокаде границе према њима. Између Ердеља, Угарске, Темишварског Баната и царске Влашке је затражено затварање граница, као и прекид свих комуникација Монархије са Османским царством на Дунаву, Тимоку, Морави, Дрини, на Сави према Босни и у свим царским лукама на Јадрану.³¹⁴ Такође је дворским декретом, новембра 1719. године затражено да санитарни органи нарочито у Ердељу, Темишварском Банату, Краљевству Србији, али и у осталим провинцијама које се граниче са Османским царством, достављају све потребне информације о стању епидемије заразних болести.³¹⁵

Резолуција коју је, по препоруци дворске комисије за санитарна питања, донео ратни савет 8. јула 1723. године, била је састављена на основу информација о здравственом стању становништва у Османском царству, пре свега у Цариграду. Наиме, у резолуцији се напомиње да је тамо прошла епидемија куге, али да због тога људи, привремено послати од стране дворске санитарне комисије, не напуштају контумациме на граници Краљевства

богињама, Д. Дивљановић, *Прилог грађи за историју Ваљево и околине у доба аустријске окупације Србије од 1718-1739. године*, Међуопштински историјски архив Ваљево, Гласник бр. 2-3, Ваљево 1967, 16.

³¹³ KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1. Protocoll: ab 1719. bis 1737.

³¹⁴ KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1. (25. септембар 1719).

³¹⁵ Исто, (новембар 1719).

Србије.³¹⁶ Граница је у међувремену била поново отворена за све легалне преласке, једино је захтеван висок ниво опреза и обавезан преглед робе, пре свега тканина које се увозе из Османског царства.³¹⁷ Међутим, из извештаја дворске санитарне комисије се види да је већ у децембру 1723. године забележен још један случај заразе куге у Параћину и Брашову (Kronstadt) у Ердељу и то приликом прегледа стоке.³¹⁸

Могућност преноса заразе куге из Османског царства преко границе је свакако био основни разлог постављања дежурних лекара³¹⁹ на граничним прелазима.³²⁰ Према извештају дворске санитарне комисије од 26. октобра 1726. године, у контумацима у Параћину³²¹ и Царској Влашкој су били постављени по један лекар и два хирурга.³²² Они су имали задатак да до наредних упутстава задрже сву робу која се преноси из Османског царства, било да она тренутно издржава карантин или ће тек пристићи.³²³ Може се рећи да је резултат овакве одлуке био потпуни прекид трговине између две царевине, као и да је од овог периода безбедност на граници подигнута на виши ниво, јер је комисија захтевала да се у систем државне политике о здравственим приликама укључи и

³¹⁶ Један од извештаја о здравственом стању у хабзбуршким провинцијама које је санитарна комисија слала говорио је о епидемији куге у самом Параћину. Исто, (19. децембар 1723).

³¹⁷ Исто, (8. јул 1723).

³¹⁸ Исто, (19. децембар 1723).

³¹⁹ Школованих лекара - физика је у ово време било мало, школовани су на универзитетима и били су специјалисти за унутрашње болести. Ј. Пешаљ, *Између врача и лекара*, 478-481.

³²⁰ Лекари и лекарски помоћници имали су у Србији и друге послове које су по представкама грађана морали да обављају. Један чланак историчара Пурковића говори о извештају сачињеном 7. јануара 1732. године од стране аустријске комисије састављене од официра и лекарских помоћника. Они су у селу Медвеђа, у ресавском дистрикту, откопавали гробове како би испитали тела мртвака и пронашли узрок смрти великог броја људи у том месту. Велика смртност је становништво наводило на помисао о постојању вампира, због чега је комисија морала да прегледа десетак тела умрлих. Састављени акт о телима на крају је послат у Беч. Више у: *Глас канадских Срба*, Миодраг Ал. Пурковић, О једном давнашњем обичају. Ископавање мртваца, Торонто (31. март – 7. април) 1966, 5-6.

³²¹ У Параћин су послати хирурзи Хиер Швендиман (Hyer Schwendimann) и Карл Оберлојтнер (Karl Oberleutner). KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1, (8. новембар 1726).

³²² О здрављу у војсци старали су се углавном лекари, хирурзи и војни ранари-флечери који су се углавном носили са повредама нанесеним ватреним оружјем. Такође су то могли бити и бербери, који би у недостатку лекара били на располагању ради преваљења мелема, пуштања крви, вађења зуба или вршења ампутација и других сложенијих захвата и неретко се у берберницама умирало. Ј. Пешаљ, *Између врача и лекара*, 478. М. Тимотијевић, *Индивидуална приватност*, у: А. Фотић, *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, Београд, 2005, 729.

³²³ Већ марта 1727. године је у књизи протокола забележен извештај аустријског команданта у Јагодини Шнепера (Schnepper) да је куга харала Приштином („...wo hingegen dem vernemmen nach zu Bristina die Pest grassiren solte...“). М. Митровић, *Подаци о Србији*, 127-128.

војска. Наиме, команданти и официри граничних гарнизона аустријске војске од тада успостављају сталну комуникацију са особљем контумаца и то преко два тзв. пост-официра.³²⁴ Они су били задужени за пренос писама и примали су плату од 50 форинти месечно уз плаћање додатних трошкова из коморских прихода. Ови официри су такође имали пуну команду у одлучивању о мерама здравствене политике на граници без претходног консултовања са Дворским ратним саветом и командом пограничног гарнизона.³²⁵

У извештају четири дана касније наводи се да су у Параћин упућени комесари за информације о заразним болестима Буркхард Колер (Burkhard Koller) и Франц Ројхард (Franz Reuhard). Сваки од њих је поред редовне плате добијао по 200 форинти за путне и остале трошкове од Царског новчаног завода.³²⁶ Војска је имала задатак и да врши прегледе самих контумаца. У једном извештају из 1731. године који је сачинио Маркес Бота Адорно (Marchese Botta d'Adorno) наведено је да је контумац у Параћину неуредан и да је све у њему дотрајало.³²⁷ С обзиром да је контумац у Параћину подигнут још 1720. године под патронажом грофа Одвајера, овакво стање је било сасвим очекивано.³²⁸ Међутим, наредне године је донета одлука да се сви контумаци на граници са Османским царством, под надзором једног команданта, најбрже могуће репарирају, али да се сви трошкови исплате из коморске касе.³²⁹ Према извештају контролне службе финансијских рачуна при Администрацији Београд (Kaufl. Königl. Hof Buchhalterey), репарација контумаца у Параћину је завршена тек 1736. године.³³⁰

Патент, којим је режим рада контумаца на границама Хабзбуршке монархије детаљније уређен, донет је од стране санитарне комисије 3. октобра

³²⁴ У контумацима у Параћину и Чачку су била постављена два службеника (Kontumatz Maister) од стране Главне коморске управе са месечном платом од 24 форинти. С. Пецињачки, *Неколико података*, 102.

³²⁵ KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1. (26. октобар 1726).

³²⁶ Исто, (30. октобар 1726).

³²⁷ Исто, (31. децембар 1731).

³²⁸ "...das zu Parakin in Servien einige Contumaz Häuser für Leuth[en] und Waahren aufzurichten seye; communicando hierüber von dem Odwyer im geschickhtes Projekt, und Überschlag deren daraufgehenden beylaüffigen Unkhosten." Дворска комора, марта 1720. године. М. Митровић, *Подаци о Србији*, 56.

³²⁹ KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1. (27. август 1732).

³³⁰ Исто, (17. октобар 1736).

1731. године (Kontumaz und Reinigungsordnung für die östliche Reichsgrenzw (Quarantäne))³³¹, а потписао га је у Бечу Балтазар фон Семилерн (Semilern). Овакав потез је био логичан и због могућих информација о стању у вези са епидемијом куге на подручју Скопља, Метохије и Косова која се с јесени 1730. године проширила из Албаније. Октобра 1730. године куга је владала Косовом што је регистровала санитарна служба Венеције, уз напомену да се епидемија проширила на територију Новог Пазара, Крушевца и Ужица.³³² Извештај из контумаца на Тимоку из 1733. године говори о строгом режиму рада, где се захтева позивање и кажњавање трговаца који су претходно заједно са робом издржали контумац само 21 дан, а не 42. То доказује да је трајање ванредног стања било дуго и да су нови прописи били неопходни.³³³ Често је долазило до жалби на задржавања у контумацима, нарочито Албанаца који су стоку гонили на испашу у Краљевство Србију.³³⁴

Пропис аустријске санитарне комисије из 1731. године се састоји од десет чланова који говоре о поступцима запослених према одређеној врти робе која стигне до контумаца. Најпре се наређује одвајање просторија у контумацима за пристигле људе и стоку, а уколико то није могуће да се што је пре могуће саграде. Строго забрањено било је задржавање заражених људи у контумацу о чему су водили рачуна најмање један лекар или хирург. Ако су били у питању заражени из Османског царства одмах их је требало вратити назад, а робу одузети, а ако је у питању персонал контумаца, одвожени су хитно у болнице и на њихово место довођени нови људи. О томе су се одмах обавештавале више инстанце и чекала њихова наређења, нарочито ако непостоји претња да ће се зараза брзо проширити. Служитељи и чистачи робе,

³³¹ FHKA SUS Patente 63.7. (1731).

³³² Б. Храбак, *Пословање*, 207.

³³³ Ова протоколска забелешка међу актима Банатске администрације односила се на трговце који у Банат долазе преко Тимока и Калафата (Мала Влашка). С. Пецињачки, *Ситни прилози за историју североисточне Србије под аустријском владавином 1718-1739. године*, Развитак 10/4-5, Зајечар 1970, 87.

³³⁴ М. Митровић, *Подаци о Србији*, 268.

посебно ангажовани на тим пословима, нису смели да имају било какав контакт са особама које нису биле у саставу персонала контумаца.³³⁵

Персонал задужен за прегледе писама и докумената добио је овим декретом нове смернице за рад. Дотадашњи начин „спољашњег чишћења“ провлачењем докумената кроз сирћетну киселину није давао резултате јер су се клице заразе задржавале на њима. Цела површина документа морала је најпре да се провуче кроз добро угрејану киселину и затим задржи у њој како би испаравањем клице заразе биле уништене. Након тога документа је требало одложити на постављену чисту тканину.³³⁶

Робу која је била мање подложна инфекцијама као што су воће, кафа, пиринач и махунасто воће требало је избацити из корпе или вреће, оставити на ваздуху три недеље уз прање (чишћење), али тако да буде покривена ради заштите од кише како неби испуштала мирисе. Вреће у којима је транспортована ова роба морала су бити опране водом неколико пута, а оне које није било могуће опрати, спаљиване су. Након три недеље свеже воће (поморанце и лимун) је паковано у опране вреће или гајбе. За разлику од ових производа, грубе вунене тканине, кончане тканине, памук, свила, ланене тканине, муселин и тканине од животињских длака морале су стоје на отвореном шест недеља распаковане. Процењено је да је само за најскупљу свилу било довољно да стоји три недеље на отвореном.³³⁷

Сирова животињска кожа, кожна постава, обрађена или необрађена кожа и кожна гардероба стајала је у контумацима шест недеља, при чему је прана она кожа којој вода не би умањила квалитет.³³⁸ Оно што је представљало велику опасност од преноса заразе било је додиривање чврстих предмета. То се нарочито односило на новац, који је иначе пролазио кроз много руку и који је

³³⁵ ФНКА SUS Patente 63.7. (1731).

³³⁶ Исто.

³³⁷ Исто.

³³⁸ Значајан центар у трговини кожом и вуном у европском делу Османског царства био је Ниш. Извесни трговац Лоренцо Будмани је тамо купио 110 комада штављених бивољих кожа, шест свитака воска, три јелење коже и 13 комада мосул тканине, да би при доласку у Дубровник издржавао контумац од 23 дана. Такође се у доба аустријске управе у Србији помињу трговци из призрена који су у Београд довозили квалитетну шарпланинску вуну, обрађену кожу (кардован, обрађене јареће кожице) и восак. Б. Храбак, *Пословање*, 208, 212.

садржавао примесе зноја од заражених руку. Због тога се новац прао сољу или сапуном и након чега је могао да буде унесен у Монархију. Међутим, метали као што су бакар, олово, месинг и цинк није улазио у контумац, једино се сено, с којим је метал упакован, спаљивало. И коначно течности, као што су уља и балсами обавезно су препакивани при преласку границе.³³⁹

У којој мери је војска била укључена у систем одбране државе од заразних болести показује и дворски декрет из 1732. године у време епидемије куге у Босни. Главни циљ декрета који су објавила оба већа у Бечу, као и угарске, чешке и ердељске Дворске канцеларије, био је заштита становништва хабзбуршких наследних земаља од ширења заразе, а земље као што су Славонија, Ердељ, царска Влашка и Краљевство Србија су биле укључене у спровођење мера заштите. Дворски ратни савет је донео наредбу да се граница Монархије у Хрватској и Славонији према Босни затвори, а да се на граници Краљевства Србије и царске Влашке у контумацима издржава максимални временски карантин у трајању од 42 дана, уз забрану увоза хране и крзна. Мере опреза су ишле дотле да се и животне намирнице за особље контумаца који су се налазили уз неку реку допремале бродовима који не би пристајали уз обалу, већ се на сигурној удаљености обављала предаја робе.³⁴⁰

Услед повлачења аустријске војске ка Београду 1737. године у току аустро-турског рата уследило је измештање Параћинског контумаца са целокупним особљем у Јагодину.³⁴¹ То је био уједно и последњи извештај послат санитарној комисији који је говорио о контумаци у Параћину. Те године се поново појавила куга која је харала на великом пространству са српским живљем са епицентром у Банату³⁴² и Краљевству Србији. Контумац је до августа 1738. године постављен у Панчеву, а након појаве заразе и у њему, због

³³⁹ FHKA SUS Patente 63.7. (1731).

³⁴⁰ KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1. (27. август 1732).

³⁴¹ Исто, (21. март 1738).

³⁴² Банат је доживео инвазију Османлија када су се током рата 1738. године пробили до Бегеја, што је вероватно разбуктало епидемију куге, која је почетком те године приспела из Ердеља. Том приликом су многа насеља страдала средњег и северозападног Баната. О куги у Банату 1738. године видети у: С. Пецињачки, *Подаци о куги 1738. године у Бечкерек, Дески и Ђали*, Зборник МС за историју, св. 11, Нови Сад 1975, 111-117.

сигурности је измештен.³⁴³ Нарочито разорна епидемија избила је октобра 1738. године у Београду. Аустријски гарнизон у граду је био десеткован, а они који су умирали од куге бивали су спаљивани заједно са стварима. Дубровачки конзул из Цариграда Лука Кирико је у новембру 1738. године извештавао о куги у већини балканских земаља, а 2. априла 1739. године о пустоши коју је куга начинила у Београду.³⁴⁴

Међутим, поред цивилног становништва и војника умирали су у великом броју и свештеници, било православни или католички који су службовали у Краљевству Србији. Нарочито је велики број војних свештеника, припадника разних монашких редова, пре свих језуита³⁴⁵, и световног свештенства умирао од куге, јер су долазили у непосредан контакт са војницима, болесним или умирућим, којима су свештеници давали сакрамент последњег помазања. Због природе војничке професије, која је подразумевала свакодневно суочавање са смрћу, нарочито у рату, али и у мирнодопско време услед изложености разним ризицима, у првом реду заразним болестима, свештеници су морали да обезбеде довољно времемна за исповест, причест и обилажење болесних и умирућих војника.³⁴⁶

Приходи и расходи царинских служби у Краљевству Србији

Најбољи увид у приходе и расходе и уопште пословање свих царинских испостава у Краљевству Србији пружају објављени извори Срете Пецињачког „Царински приходи и расходи аустријске Краљевине Србије у 1730-1732. години“

³⁴³ KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1. (30. август 1738). Панчево је у аустро-турском рату спаљено, а аустријска војска је Београдским миром морала да поруши сва утврђења на Дунаву, међу којима је било и Панчево. М. Томандл, *Панчево: насеље и становништво од почетка XVIII века*, Историјски часопис, бр.5, Београд 1954-1955, 345.

³⁴⁴ Д. Поповић, *Србија и Београд*, 386-387. Б. Храбак, *Јевреји у северној Србији*, 86.

³⁴⁵ Године 1718., на предлог Дворског Коморског већа, цар је наредио да се у Краљевство Србију пошаљу мисионари “у славу Божју и за утеху и спасење душа“. Језуити су били задужени за вршење парохијске службе, коју су обављали све до 1735. године, када је прешла у руке световног свештенства, али су као војни свештеници имали првенство. А. Милошевић, *Светачке медаљице из Смедеревске тврђаве: прилог проучавању визуелне културе католика у време аустријске владавине Србијом 1718-1739*, Смедеревски зборник 3, Смедерево 2012, 66.

³⁴⁶ Исто, 67.

из Мађарског државног архива у Будимпешти (Magyar orszagos leveltar Budapest). Недостатак царинских књига (осим неких фрагмената за царинску испоставу у Параћину³⁴⁷) и извора о царинским приходима за читаво време аустријске управе у Србији представља проблем за утврђивање укупне суме добијене од царина, као и интензитет трговине који је засигурно варирао због епидемија куге и превентивних мера аустријских власти на граници са Османским царством. Међутим, подаци о царинским приходима и расходима за период од три године 1730-1732 пружају увид у појединости када је у питању организација царинске управе, нарочито када се посматрају подаци о расходима.³⁴⁸

Приходи. Од свих царинарница у Краљевству Србији највеће приходе је имала она у Београду.³⁴⁹ То је и разумљиво ако се има у виду да је Београд био главна тачка одакле се управљало осталим царинским испоставама и будући да је био директно повезан са земљама Хабзбуршке монархије. Приходи су се састојали од редовних царинских наплата или такси (Mauth-Geföhlen) које су чиниле највећи део прихода, затим од пореза на увезено вино (Wein Aufschlag), скеларина и мостарина (Bryck Mauth und Überfuhr Geföhlen), путарина (Steeg Recht) и контрабанд (Contraband). Сваки од ових царинских прихода су увек исказивани посебно и њих су царинарнице Главној царинској управи достављале углавном тромесечно.³⁵⁰

Свакако да је од свих приходних ставки царинских испостава у Краљевству Србији најупечатљивија била она која се односила на порез о увезеном вину (Wein Aufschlag), за коју нису дате царинске тарифе у приложеној табели. Вино као један од „стратешких производа“ је третирано у складу са државном политиком. Овај део Србије због својих климатских карактеристика представљао је веома погодно подручје за узгој винове лозе. Беч је то обилато користио подстичући производњу, због чега је вино и сврстано у ред стратешких производа који је доносио значајне приходе. Још 1721. године је

³⁴⁷ Видети у: В. Гавриловић, *Фрагменти прометног протокола*, 73-80.

³⁴⁸ С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 73-133.

³⁴⁹ У 1731. години је приход од царина износио око 31000 форинти. За 1730. и 1732. годину су наведени подаци само за три годишња квартала у укупном износу око 19000 форинти (видети табелу бр.1). Исто, 79-83.

³⁵⁰ Наплата казне за кријумчарење животиња и робе. Исто. 81.

принц Александар Виртембершки предлагао Дворском Коморском и Ратном већу у Бечу да се повећа царина на увозна вина на 1 форинту и 30 крајцера по акову чиме би, према његовој процени, приходи од царина били 5500 форинти. Касније због дефицита вина на тржишту и његове високе цене, одлучено је да се оно опорезује посебно у царинским испоставама, због чега је и сам приход од вина имао највећи удео у укупним приходима царина.³⁵¹

У Краљевству Србији је било доста винограда, међутим, производња вина није била таквог обима да се оно могло извозити у великим количинама, па чак ни задовољити домаће потребе, већ се посезало за увозом мање квалитетног вина, нарочито из суседних крајева, Срема и Угарске.³⁵² Године 1721. забележена површина винограда из којих се могло производити вино различитог квалитета.³⁵³

- вино најбољег квалитета.....	8883,5 мотика
- вино средњег квалитета.....	2358,5 мотика
- вино лошег квалитета.....	3577 мотика
- вино из новододељених винограда.....	3105 мотика
- вино из „турских“ најбољих винограда.....	465 мотика
- вино из „турских“ средњих винограда.....	49,5 мотика
- вино из „турских“ новододељених винограда.....	48,5 мотика.

Приложена табела нам пружа увид у то да је квалитетно вино претежно потицало са винограда из београдског, пожаревачког и грочанског дистрикта. Вино лошег квалитета је потицало из пожаревачког дистрикта, а средњег квалитета из осталих дистриката у Краљевству Србији.³⁵⁴

³⁵¹ Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 51-52.

³⁵² Мас будимског вина коштао је 15 крајцера, најбоље аустријско 21 кр., хрватско и српско 10 кр, а обично мађарско 12 кр. Д.Поповић, *Србија и Београд*, 98.

³⁵³ Исто, 88.

³⁵⁴ Исто.

ПРИХОДИ ЦАРСКЕ ЦАРИНСКЕ СЛУЖБЕ БЕОГРАД ³⁵⁵	Приход од царинских такси		Порез на вино		Мостарина и скеларина		Путарина		Контрабанд		Укупна сума	
	форинги	новаца ³⁵⁶	форинги	новаца	форинги	новаца	форинги	новаца	форинги	новаца	форинги	новаца
(1730) На основу обрачуна и две потврде за период од 1. априла до последњег дана јуна, царински службеници Јохан Лоренц Фифајгерт (Vifeigert) и Јохан Кристијан Клекер (Klöcker) испоручују аренду царској Администрацији у Краљевству Србији:	2750	3,33	3429	50	617	78,33	15	-	132	40	6945	85,83
На основу шест потврда од 1. јула до последњег дана септембра поменути царински службеници уз помоћ царинског контролора Франца Антона Захера (Sacher) и новог сакупљача мостарине Јохана Алберта Зајта (Seith) испоручују царској Администрацији у Краљевству Србији:	3361	20, 2	1301	50	573	55	19	25	134	36,66	5389	86, 87
На основу потврде од 1. октобра до последњег дана децембра поменути Сајт и сакупљач мостарине су испоручили:	3112	11,08	3037	25	591	57,66	26	-	63	67,33	6830	61,08
(1731) ³⁵⁷ На основу 2 потврде од 1. јануара до последњег дана марта испоручено је:	2562	99,75	980	-	430	78,33	13	75	-	-	3987	53,08
На основу потврде од првог априла до последњег дана јуна, контролор Захер и сакупљач мостарине Зајдел (Seydel) су испоручили:	3968	42,75	6066	50	549	16,16	42	25	152	40,66	10778	74,08
На основу 2 потврде од 1. јула до последњег дана септембра поменути царински службеници су испоручили:	3154	64,07	3535	25	529	23,66	21	75	431	-	7674	87,37
На основу 2 потврде од 1. октобра до последњег дана децембра службеници београдске царинарнице су испоручили:	2931	16,79	4963	18,75	439	38,16	31	-	276	9,16	8640	82,87

³⁵⁵ С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 79-83.

³⁵⁶ „Новац је била најнижа јединица у време аустријске управе у Краљевству Србији и 100 новаца је вредело 1 форинту, односно 5 новаца 1 грош. Д. Поповић, *Србија и Београд*. 96.

³⁵⁷ Исте године у једном кварталу је приходовано додатних 10 форинти на име депозита османских трговаца стоком. С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 105.

(1732)													
На основу 2 потврде од 1. јануара до последњег дана марта, заједно са приходом од мостарине (савски мост) испоручено је:	2069	5,41	839	12	194	74,33	11	-	88	83,33	3202	75,5	
На основу 2 потврде од првог априла до последњег дана јуна, испоручено је:	3740	19,79	3661	94,25	432	23,5	34	50	146	54,16	8015	41,7	
На основу 2 потврде од 1. јула до последњег дана септембра, приходовано је:	2221	13,56	1655	-	-	-	16	75	8	94,16	-	-	

Табела 1.

Уколико се упореде подаци о приходима београдске царинарнице из 1721. године, који су износили укупно 21198 форинти³⁵⁸ и подаци из табеле 1, може се закључити да је привредна активност османских и домаћих трговаца у 30-тим годинама 18. века повећана за трећину.

Расходи у виду плата за службенике београдске царинарнице, за које је новац издвајала Главна царинска управа, износили су 1269,61 форинти за последња три квартала 1730. године, односно 1869,57 форинти за целу 1731. годину. Зависно од броја нових службеника који су радили у царинарници за плате је издвајано по кварталима од 390 до 544 форинти. Нова имена најпре се могу наћи код царинских службеника-прегледача ствари и иберрајтера. Сви су они били аустријанци осим једног српског³⁵⁹ који је имао годишњу плату од 140 форинти.³⁶⁰

Као посебан издатак Главне царинске управе наводе се плате цариника мостација на савском мосту у Београду.³⁶¹ У периоду 1730-1731. на име плата за ове положаје у царинској служби исплаћивано је Кристијану Глекеру (Glökher) и Јохану Алберту Зајделу (Seydel) 265 форинти годишње.³⁶²

Царинарница, која је била једна од најфреквентнијих испостава у Краљевству Србији, па самим тим и са већим приходима од осталих испостава,

³⁵⁸ J. Langer, *Serbien*, 237.

³⁵⁹ "Ein neuer raizischer Aufschauer Thomas", С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 112.

³⁶⁰ Исто, 109-112.

³⁶¹ Мисли се на понтонски мост између Земунa и Београда.

³⁶² С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 112-113.

изузев београдске, била је она у Параћину.³⁶³ Најранији податак о раду и промету у овој испостави је спецификација промета људи, стоке и робе од 28. новембра до 4. децембра 1723. године када је забележен прелазак 151 особе, 119 товара робе, 112 коња, 21.100 комада оваца и 476 грла телади.³⁶⁴ Такође, у параћинској испостави се налазио и већи број царинских службеника: управник, контролор, прегледач, два иберрајтера³⁶⁵ и скелеција. Подаци о њеним приходима ипак носе са собом чудну ноту, а то је велика разлика у приходима у другом кварталу 1730. године у односу на исти период 1731. и 1732. године. Наиме, тамошњи управник царинарнице Јохан Валтер (Walter) је за други квартал 1730. године послао 348 форинти и 57,08 новаца (мостарина 206 форинти и 63,33 новаца), што је било много мање од свих следећих кварталних испорука Главној царинској управи у наредне две године. Периоди епидемије куге вероватно су један од главних разлога смањеног интензитета трговине у периоду пре трећег квартала 1730. године³⁶⁶, а као последица одлагања сигурносних мера од стране санитарне комисије Хабзбуршке монархије види се касније знатно већи промет роба у овој царинарници. У трећем кварталу је нови контролор Франц Иванич (Ivanitsch) у виду две потврде послао 1008 форинти и 92,83 новаца (скеларина 238 форинти и 56 новаца и контрабанд 80 форинти и 50 новаца). Последњи квартал 1730. године доносио је 2055 форинти и 66,75 новаца (скеларина 233 форинте и 59 новаца).³⁶⁷

За последња три квартала исте године Главна царинска управа је послала на име плата царинских службеника и скелеција укупно 454 форинте и 75 новаца.³⁶⁸

Жива трговинска размена преко параћинске царинарнице видљива је нарочито у току 1731. године када је у Београд на име прихода по кварталима послато: у првом кварталу 2746 форинти и 32,5 новаца (скеларина 109 форинти

³⁶³ О значају Параћинског дистрикта и царинарнице видети: М. Ђорђевић, *Administration of Belgrade (1720-1738)*, у: G. Barth-Scalmani, J. Bürgschwentner, M. König, C. Steppan, *Forschungswerkstatt: Die Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert*, Bochum 2012, 185-193.

³⁶⁴ В. Гавриловић, *Фрагменти прометног протокола*, 75-76.

³⁶⁵ Иберрајтери: Фердинанд Зајф (Seif) и Јохан Георг Андреј (Andrey). С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 120.

³⁶⁶ Видети поднаслов „Превентивне мере аустријских власти од епидемије куге у Краљевству Србији“.

³⁶⁷ С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 92-93.

³⁶⁸ Исто, 120.

и 61 новца и контрабанд 6 форинти и 66,25 новаца), у другом кварталу 2722 форинте и 87 новаца (скеларина 417 форинти и 84 новаца), у трећем кварталу 1350 форинти и 8,33 новаца, а заједно са четвртим кварталом³⁶⁹ додата је заостала сума из протеклог квартала и укупно износи 6362 форинте и 26,5 новаца (скеларина 442 форинте и 55 новаца).³⁷⁰ Према потврдама и рачунима Главне царинске управе, на име додатних прихода за период другог квартала 1731. године остало је у параћинској царинарници 368 форинти и 97 новаца. У ове приходе спадају депозити које су османски трговци стоком плаћали царинарници у Параћину.³⁷¹

Што се тиче расходне стране у параћинској испостави у прва три квартала 1731. године за плате службеника и скелеција послато је 684 форинте, односно 228 форинти по кварталу.³⁷²

Наредна година је према оствареним приходима била слична. Суме које су послате Главној царинској управи из царинарнице у Параћину изгледају овако по кварталима: први квартал 1113 форинти и 74,25 новаца (скеларина 88 форинти и 80 новаца), други квартал 5927 форинти и 14,5 новаца (скеларина 296 форинти и 31 новца, контрабанд 51 форинта) и трећи квартал 1076 форинти и 46 новаца (скеларина 109 форинти и 40 новаца).³⁷³

Параћинска царинска испостава је највероватније и у каснијем периоду све до почетка аустро-турског рата 1737. године одржавала висок ниво фреквентности. Како је представљала „гљвна врата“ османским трговцима за пласман робе на запад, тако је истовремено била аустријским на исток. Према запису управника контумаца у Параћину³⁷⁴ Паула Цимермана (Zimmermann), од 8. до 21. августа 1733. године прешло је укупно осамнаесторо људи, 1 коњ и 73,5 тавара робе.³⁷⁵

³⁶⁹ Једини податак о преласку границе у Параћину у четвртм кварталу 1731. године је према спецификацији сачињеној од 8. до 14. децембра у којој су забележени прелази осморо особа са укупно превезеном робом од 28,5 тавара и једним коњем. В. Гавриловић, *Фрагменти прометног протокола*, 77.

³⁷⁰ С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 92-95.

³⁷¹ Исто, 104.

³⁷² Исто, 120-121.

³⁷³ Исто, 94-95.

³⁷⁴ Видети у прилогу мапу Параћина и положај контумаца.

³⁷⁵ В. Гавриловић, *Фрагменти прометног протокола*, 78.

Приходи царске царинарнице у Чачку су у временском периоду 1730-1732. били веома мали, уз напомену да је једина ставка ове царинарнице била царинска такса и наплаћени контрабанд у последњем кварталу. Највећи забележени приходи ове царинарнице били су 1730. године и то уз недостатак података за први квартал. У другом кварталу је на основу потписаног рачуна управника царинарнице у Чачку Паула Цимермана (Zimmerman) од 1. априла до последњег дана јуна приходовано и испоручено Администрацији 71 форинта и 10 новаца. Чиновници из Чачка су из неког разлога послали други извештај и рачун само за месец јул са приходом од 106 форинти и 33,33 новаца. На основу потврде новог управника Форстера (Forster) и контролора Антона Рокиса (Rocis) од 1. августа до последњег дана децембра испоручено је 599 форинти и 99,5 новаца (од чега је 7 форинти наплаћеног контрабанда).³⁷⁶

За први квартал 1731. године није наплаћено ништа према потврди коју су поднели нови управник Јозеф Крумпинар и контролор Рокис. У другом кварталу су предали 11 форинти и 52 новаца, затим у трећем 2 форинте и 90 новаца и у последњем само 95 новаца. На име додатних прихода од депозита наплаћено је 9 форинти и 67,5 новаца у једном кварталу 1731. године.³⁷⁷

Ни у 1732. години не бележи се боља наплата, с тим што недостају подаци за последњи квартал. Први квартал 8 форинти и 25 новаца, други квартал 88 новаца и трећи квартал 2 форинте и 26,5 новаца.³⁷⁸

Расходи царинарнице у Чачку су били већи од прихода које је остваривала у периоду 1730-1731. Наиме, плате цариника су биле исте као и у другим испоставама, тако да је Главна царинска управа у Чачак слала 87,5 форинти по кварталу, с обзиром да су постојала само два службеника.³⁷⁹

Царинарница Црна бара је такође сав приход у периоду 1730-1732. остваривала само од редовних царинских такси и контрабанда. Као и у случају царинарнице у Чачку, ни овде подаци нису потпуни јер недостају први квартал из 1730. године и последњи квартал из 1732. године. Царински управник који је слао потврду и новац Главној царинској управи за други квартал 1730. године

³⁷⁶ С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 82-83.

³⁷⁷ Исто, 82-85, 105.

³⁷⁸ Исто, 84-85.

³⁷⁹ Исто, 113-114.

био је Фердинанд Краус и то 232 форинте и 25,83 новаца. За трећи квартал потврде и новац су слали Антон Биришић (Birischicz) и Јохан Баптист Гут (Gutt) у укупном износу од 250 форинти и 20 новаца. Исти чиновници су послали и новац за последњи квартал од 1480 форинти и 5,5 новаца.³⁸⁰

У току 1731. године су потврде и новац редовно стизали у Администрацију и то: за први квартал 542 форинте и 84 новаца, други 811 форинти и 27 новаца, трећи 1144 форинте и 84,25 новаца и четврти 507 форинти и 75, 25 новаца.³⁸¹ Уз то на име додатних прихода је исте године остварено укупно 27 форинти и 15 новаца.³⁸²

За прва три квартала у 1732. години наведени су и приходи од контрабанда који заједно са царинским таксама дају укупну суму и то: у првом кварталу 278 форинти и 26 новаца, у другом кварталу 117 форинти и 77, 66 новаца и у трећем кварталу 213 форинти и 52,83 новаца.³⁸³

У овој испостави су поред наведених радили још и следећи службеници: иберрајтери Елиас Лаковић (Lakovicz) и Јохан Мартинез (Martinez) и контролор Фердинанд Рихтер (Richter). За њихове плате издвајано је 500 форинти годишње, односно 125 форинти по кварталу.³⁸⁴

Приходи царинске испоставе у Великом Градишту за период 1730-1732 представљени су као и за Црну бару, без података о првом кварталу 1730. године и последњем кварталу 1732. године. Од укупне суме која је приходована у овој царинарници, отприлике 1/3 се односила на наплаћену скеларину, а од интензитета наплате по годинама уочава се константност у трговини за разлику од царинарнице у Чачку. Управник царинарнице у ово време је био Франц Фрумвалд (Frumbwald), а за други квартал 1730. године исплаћено је Главној царинској управи 36 форинти и 36,66 новаца (од скеларине 16 форинти и 76,66 новаца). За трећи квартал исплаћено је 62 форинте и 25,83 новаца (од скеларине

---

³⁸⁰ Исто.

³⁸¹ Исто.

³⁸² Исто, 105.

³⁸³ Исто, 84-87.

³⁸⁴ Исто, 114-115.

23 форинте и 46,66 новаца) и за четврти квартал је исплаћено 199 форинти и 81,25 новаца (од скеларине 34 форинти и 55 новаца).³⁸⁵

Остварени приходи царинске испоставе у Великом Градишту у току 1731. године изгледали су по кварталима: у првом 46 форинти и 59 новаца (од скеларине 14 форинти и 70 новаца), у другом кварталу 137 форинти (од скеларине 33 форинти и 95 новаца), у трећем 76 форинти и 92,5 новаца (од скеларине 25 форинти и 10 новаца) и у четвртом кварталу 166 форинти и 51,25 новаца (од скеларине 34 форинти и 85 новаца).³⁸⁶ На име додатних прихода (депозита) за период другог квартала 1731. године остало је у овој царинарници 24 форинте и 97,5 новаца.³⁸⁷

У три квартала 1732. године приходовано је: први квартал 71 форинта и 16,25 новаца (од скеларине 13 форинти), други 128 форинти и 10 новаца (32 форинте и 81 новца) и трећи 77 форинти и 60 новаца (од скеларине 23 форинте и 5 новаца).³⁸⁸

За плате управника и тројицу скелеција у овој царинарници Главна царинска управа издвајала је 258 форинти годишње, односно 64,5 форинти по кварталу.³⁸⁹

Приходе царинарнице у Гроцкој у периоду од априла 1730. до последњег дана септембра 1732. године сакупљао је контролор Карло Хуго Голденаст (Goldenast) и Јохан Адолф (Adolph) и уз одговарајуће потврде слао у касу Главне царинске управе. У Гроцкој је такође наплаћивана скеларина чији износ није значајно повећавао укупну суму царинских прихода. У другом кварталу 1730. године наплаћено је 174 форинте и 19,16 новаца (од скеларине 2 форинте и 25 новаца). За трећи квартал постоје две потврде о приходима, а укупна сума износи 195 форинти и 59,16 новаца (од скеларине 4 форинте и 65,83 новаца). У четвртом кварталу је сакупљено 730 форинти и 39,25 новаца (од скеларине 116 форинти и 83,75 новаца).³⁹⁰

---

³⁸⁵ Исто, 86-87.

³⁸⁶ Исто.

³⁸⁷ Исто, 105.

³⁸⁸ Исто.

³⁸⁹ Један од скелеција у Великом Градишту звао се Радосав Лаус (Laus). Исто, 116.

³⁹⁰ Исто, 86-89.

Грочанска царинарница је у току 1731. године на основу увида у потврде остварила укупан приход по кварталима: први квартал 203 форинти и 87,5 новаца (скеларина 7,5 новаца), други квартал 388 форинти и 68,25 новаца (скеларина 6 форинти и 38 новаца и контрабанд 13 форинти и 87,5 новаца), трећи квартал 189 форинти 91,75 новаца (скеларина 3 форинти и 87,5 новаца) и четврти квартал 836 форинти и 74,87 новаца (скеларина 105 форинти и 79,75 новаца).³⁹¹

У 1732. години царинарница у Гроцкој је приходовала у прва три квартала следеће суме: први квартал 208 форинти и 23,75 новаца (скеларина 2 форинти и 44 новаца), други квартал 476 форинти и 56 новаца (скеларина 1 форинта и 67,5 новаца и контрабанд 10 форинти и 80 новаца), трећи квартал 504 форинти и 96,16 новаца (скеларина 34 форинти и 22,5 новаца и контрабанд 42 форинти и 66,66 новаца).³⁹²

Расходну страну за службенике грочанске царинарнице чиниле су плате поменутих службеника, затим иберрајтера Шифка Јанчиа (Jantschy) и Питера Кауца (Kaucz), као и локалних скелеција. Годишње је у те сврхе издвајано 388 форинти, односно 97 форинти по кварталу.³⁹³

У царинској служби у Палежу фигурира позајмица коју је служба узела у ранијем периоду од „царинске касе“ у износу од 300 форинти. На основу тог дуга, априла 1730. године враћена је рата у износу од 25 форинти.³⁹⁴ На основу прорачуна и потврде од првог маја до последњег дана јуна 1730. године, ишпан палешког провизора и управник палешке царинарнице Адам Ердељи (Erdely) испоручио је 128 форинти и 72,91 новаца (скеларина 101 форинта и 9,41 новаца). Две посебне потврде (од 1. јула до 14. августа и од 15. августа до последњег септембар) послате су са укупном сумом од 157 форинти и 87,5 новаца (скеларина 104 форинти и 32,5 новаца) прикупљеном у трећем кварталу. Новопостављени царински управник Краус (Kraus) и контролор Јохан Георг

---

³⁹¹ Исто, 88-89.

³⁹² Исто.

³⁹³ Исто, 117-118.

³⁹⁴ Овај вид рефундирања средстава Главној царинској управи од стране царинских службеника објашњен је у 18. члану инструкција.

Ајнер (Einer) су према рачунима и потврдама за четврти квартал послали укупно 143 форинте и 54,66 новаца (скеларина 38 форинти и 66,66 новаца).³⁹⁵

Према подацима за трећи и четврти квартал 1730. године укупно је за плате поменутих службеника (уз једног иберрајтера Игнаца Кројцберга (Creüzberg) и двојицу скелеција) исплаћено 174,66 форинти.³⁹⁶

Контролор Ајнер је и током 1731. године слао приходе палешке царинске службе и то по кварталима: у првом 87 форинти и 34,5 новаца (скеларина 41 форинта и 97 новаца и контрабанд 8 форинти и 76,66 новаца), у другом 347 форинти и 67 новаца (скеларина 219 форинти и 24,5 новаца и контрабанд 19 форинти и 50 новаца), у трећем 265 форинти и 88,25 новаца (скеларина 133 форинти и 69,5 новаца и контрабанд 6 форинти и 50 новаца) и четврти квартал 272 форинте и 96,5 новаца (скеларина 93 форинте и 18 новаца).³⁹⁷ У једном од квартала 1731. године на име депозита трговаца стоком остварен је приход од 41 форинте.³⁹⁸

За плате у 1731. години било је потребно издвојити 371 форинту, с тим што је било више корисника буџета него годину дана раније. Платни списак чинили су овога пута тројица иберрајтера и нове скелеције, Штефан Кометер (Cometer), Карл Хилбрант (Hillbrandt) и Шиван Јовановић (Jovanovicz).³⁹⁹

Нови управник палешке царинарнице у 1732. години био је Ернст Хекел (Hekhel) који је заједно са контролором Ајнером у прва три квартала послао следеће суме: у првом кварталу 293 форинте и 45,87 новаца (скеларина 92 форинте и 29 новаца), у другом 112 форинти и 15,5 новаца (скеларина 43 форинти и 64 новаца) и у трећем кварталу 96 форинти и 83,12 новаца (скеларина 44 форинти и 45 новаца).⁴⁰⁰

Приходи пожаревачке царинарнице такође су били на истом нивоу прихода као и претходне 1731. године стим што је у трећем кварталу наплаћен и порез на вино. Управник ове испоставе Карл Јозеф Шребел (Schräbbel) је Главној царинској управи слао следеће суме у последња три квартала у 1730.

³⁹⁵ С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 90-91.

³⁹⁶ Исто, 118.

³⁹⁷ Исто.

³⁹⁸ Исто, 105.

³⁹⁹ Исто, 119.

⁴⁰⁰ Исто, 92-93.

години: други квартал 199 форинти и 65,41 новаца (мостарина 89 форинти и 45 новаца), трећи квартал 111 форинти и 5,5 новаца (порез на вино 56 форинти и 98,83 новаца) и четврти квартал 148 форинти и 92 новца (мостарина 76 форинти и 52 новца).⁴⁰¹

Исте године је службеницима исплаћена зарада у износу од 181,50 форинти. Ту спадају поред управника Шребела и тројица скелеција, као и иберрајтер Јохан Ернст Герт (Gerth).⁴⁰²

Први квартал у 1731. години доносио је царинској служби 157 форинти и 10,25 новаца (мостарина 61 форинта и 48,25 новаца), док је за други квартал наведено да тамошњи Иберрајтер није поднео приход Главној царинској управи, али се не наводи разлог. Ни расходна страна није евидентирана за овај квартал. У трећем кварталу је остварен приход 126 форинти и 75 новаца (мостарина 67 форинти и 74 новаца) и у четвртом кварталу 271 форинта и 20,5 новаца (мостарина 66 форинти и 20 новаца).⁴⁰³

Издаци за плате 1731. године (осим за други квартал) за исти број службеника као и годину дана раније износили су 264 форинте.⁴⁰⁴

За прва три квартала 1732. године у царинарници у Пожаревцу приходовано је: први квартал 145 форинти и 67 новаца (мостарина 96 форинти и 48 новаца), други квартал 278 форинти и 46,75 новаца (мостарина 54 форинти и 19 новаца) и трећи квартал 132 форинте и 39,25 новаца (мостарина 36 форинти и 16 новаца).⁴⁰⁵

Управник царинарнице у Руднику је био Георг Галенкамф (Gallenkampf) који према послатој одлуци управи није приходовао никакву суму за други квартал 1730. године, што се рефлектовало и на плате службеника. Иначе, осим редовне царинске таксе, ниједна од осталих могућих ставки приходне стране у рудничкој царинарници није наплаћена. За трећи

---

⁴⁰¹ Исто, 94-95.

⁴⁰² Исто, 121-122.

⁴⁰³ Исто, 94-97.

⁴⁰⁴ Исто, 122.

⁴⁰⁵ Исто, 96-97.

квартал 1730. године инкасирано је 29 форинти и 27,25 новаца, а за четврти свега 23 форинте и 73,75 новаца.⁴⁰⁶

С обзиром да се ради о непуном трећем кварталу, плате управника Галенкамфа и једног иберрајтера Марка Вујисића (Vuichich) износиле су укупно 18,75 форинти. У наредном периоду су плате биле редовно исплаћиване у износу од 150 форинти на годишњем нивоу.⁴⁰⁷

За 1731. годину у првом кварталу је инкасирано 13 форинти и 94,5 новаца, у другом 32 форинте и 73,75 новаца, у трећем 7 форинти и 20 новаца и у четвртом кварталу 5 форинти и 37,5 новаца.⁴⁰⁸

Најмањи приход свих царинарница у Краљевству Србији у овом периоду је био у рудничкој испостави 1732. године. Први кварта 15 форинти и 60 новаца, у другом није било прихода и у трећем кварталу свега 1 форинта и 45 новаца.⁴⁰⁹

Царинарница у Шапцу је по висини оствареног прихода у периоду 1730-1732. године била на нивоу осталих испостава, стим што је скеларина имала велики значај за трговину у том крају, нарочито у трећем кварталу године што се види из приложених цифара. Управник царине Јакоб Шорер (Schorger) слао је потврде и рачуне 1730. године: за други квартал 151 форинти и 36,66 новаца (скеларина 50 форинти и 83,33 новаца), за трећи 188 форинти и 8,41 новаца (скеларина 120 форинти и 25,58 новаца и контрабанд 3 форинте и 33,33 новаца) и за четврти квартал 175 форинти и 37,62 новаца (скеларина 47 форинти и 87,75 новаца и контрабанд 52 новаца).⁴¹⁰

Приходи шабачке царинарнице у 1731. години за сва четири квартала изосили су: у првом 103 форинти и 5 новаца (скеларина 28 форинти и 20 новаца), у другом кварталу 280 форинти и 43,37 новаца (скеларина 94 форинти и 58 новаца, контрабанд 4 форинте), у трећем кварталу 305 форинти и 40,16 новаца (скеларина 136 форинти и 91,5 новаца и контрабанд 66,66 новаца) и у четвртом кварталу 303 форинте и 48,12 новаца (скеларина 46 форинти и 51,5

---

⁴⁰⁶ Исто.

⁴⁰⁷ Исто, 122-123.

⁴⁰⁸ Исто.

⁴⁰⁹ Исто, 98-99.

⁴¹⁰ Исто.

новаца).⁴¹¹ Додатни приход исте године је био сакупљени депозит од трговаца стоком и то 20 форинти.⁴¹²

У 1732. години су царински приходи у прва три квартала износили: у првом кварталу 292 форинте и 8,62 новаца (скеларина 23 форинте и 25 новаца), у другом 182 форинте и 79,75 новаца (скеларина 40 форинти и 13 новаца) и у трећем кварталу 283 форинте и 6,12 новаца (скеларина 82 форинте и 58,5 новаца).⁴¹³

Укупно је за годишње плате службеника у овој испостави Главна царинска управа слала 244 форинти, од чега је за скелације издвајано 144 форинте.⁴¹⁴

Управник смедеревске царинарнице Јохан Готлиб Нојбаур (Neubaur) је на основу рачуна и потврда у току 1730. године у последња три квартала послао: у другом кварталу 97 форинти и 57,16 новаца, у трећем 85 форинти и 20 новаца и у четвртном кварталу 201 форинта и 8,33 новаца (скеларина 4 форинте и 85 новаца).⁴¹⁵

Ова царинарница је у 1731. години приходовала више него годину дана пре и после. То је због чињенице што имамо потпуне податке за сва четири квартала, као и зато што је наплаћивана скеларина. У првом кварталу приходи су износили 94 форинте и 90,83 новаца (скеларина 19 форинти и 39,16 новаца), у другом 180 форинти и 22,75 новаца (скеларина 28 форинти и 97,5 новаца и контрабанд 9 форинти и 56,5 новаца), у трећем 127 форинти и 19 новаца (скеларина 10 форинти и 57 новаца) и у четвртном кварталу 488 форинти и 88 новаца (скеларина 22 форинте и 34,5 новаца).⁴¹⁶

Подаци говоре да је у прва три квартала 1732. године остварен приход по кварталима: у првом 84 форинти и 15 новаца, у другом 240 форинти и 34,5 новаца и у трећем 165 форинти и 26,5 новаца.⁴¹⁷

---

⁴¹¹ Исто.

⁴¹² Исто, 105.

⁴¹³ Исто.

⁴¹⁴ Исто, 123-124.

⁴¹⁵ Исто, 100-101.

⁴¹⁶ Исто.

⁴¹⁷ Исто.

Расходна страна буџета издвајана за смедервску испоставу није била стална, односно, било је потребно, зависно од околности, ангажовати иберрајтере, па су у неким кварталима плаћани, а у неким нису. У трећем и четвртом кварталу 1730. године плаћани су једино управник Нојбауер и иберрајтер Јохан Цибулка (Zibulka) у укупном износу од 81,25 форинти, док је 1731. године уз ангажовање двојице скелеција укупно издвојено 272 форинте.⁴¹⁸

Ваљевском царинарницом је управљао Антон Кратиш (Kratisch) који је према приказима признаница и потврда Главној царинској управи у току 1730. године уплатио следеће суме: у првом кварталу 42 форинте и 13,33 новаца, затим у трећем кварталу 61 форинта и 76 новаца и у четвртом кварталу 93 форинте и 62,25 новаца).⁴¹⁹

Слаба трговина на овом подручју одразила се и на приходе, па је 1731. године по кварталима исплаћено: у првом 106 форинти и 17,5 новаца (контрабанд 7 форинти и 73,66 новаца), у другом 111 форинти и 96,75 новаца, у трећем 115 форинти и 77 новаца и у четвртом кварталу 92 форинте и 33,75 новаца.⁴²⁰

Ни 1732. година није била боља када су у питању приходи: у првом кварталу 64 форинте и 81,5 новаца (контрабанд 9 форинти), у другом 105 форинти и 9,75 новаца (контрабанд 10 форинти и 40 новаца) и у трећем кварталу 182 форинте и 88,25 новаца.⁴²¹

И поред смањеног обима трговине у овој испостави плате су редовно исплаћиване службеницима којих је поред управника Кратиша било још двојица, Контролор Фриц Хекел (Hekhel) и иберрајтер Елијас Бранковић (Brankovicz). Годишња сума исплаћена свим службеницима износила је 300 форинти.⁴²²

Царинска испостава у Витановцу остваривала је најмањи приход од свих у Краљевству Србији. Њен управник Франц Антон Рихтер (Richter) и једини

---

⁴¹⁸ Исто, 125.

⁴¹⁹ Исто, 102-103.

⁴²⁰ Исто.

⁴²¹ Исто.

⁴²² Исто, 126.

запослени са платом од 100 форинти,⁴²³ у другом кварталу 1730. године није послао никакав приход Главној царинској управи, у трећем свега 18 форинти и у четвртом 32 форинте и 80 новаца.⁴²⁴

У првом кварталу 1731. године послато је свга 2 форинте и 57 новаца, у другом 2 форинте и 67,25 новаца у трећем 27 форинти и 85,5 новаца и у четвртом 133 форинте и 50,25 новаца.⁴²⁵

Наредне године је у прва три квартала исплаћено: у првом 24 форинти и 66,33 новаца, у другом 52 форинте и 30,75 новаца и у трећем кварталу 13 форинти и 57,5 новаца.⁴²⁶

Расходи. Када су у питању издаци царинарница, о њима је водила рачуна Главна царинска управа у Београду. Издаци који су спадали у одржавање процеса рада царинарница односили су се на куповину скела и других пловних објеката, на откуп кола, ванредне издатке за плате, извесне додатне трошкове (Unkosten) и друге ситне издатке, као и на редовне плате цариника и скелција, станарину, поправку и градњу царинских објеката, набавку канцеларијског материјала и путовања, с тим што су се неке од дневница односиле и на људе који нису имали никакве везе са царинском службом.⁴²⁷

Највећи издатак Главне царинске управе био је плаћање аренде Београдској администрацији чији је износ на годишњем нивоу био 28900 форинти, односно 7225 форинти по кварталу. Потврду о пријему новца издавао је управник благајне у Краљевству Србији Бенедикт Нефцер (Neffzer).⁴²⁸

За плате у Главној царинској управи за период од 1730. до 1732. године издвајена је сума од 1310 форинти годишње.⁴²⁹ Зараде службеника по кварталу износиле су: инспектор Кропфил Каглер (Cagler) 175 форинти, затим контролор Матијас Пауман (Paumann) 37,5 форинти, књиговођа Јохан Адам Рајш (Reisch) 65 форинти и службеник Јозеф Крумпирнер (Krumpürner), којег је у првом

⁴²³ Исто, 126-127.

⁴²⁴ Исто, 104.

⁴²⁵ Исто.

⁴²⁶ Исто.

⁴²⁷ Исто, 81.

⁴²⁸ Исто, 105-106.

⁴²⁹ За плате у Главној царинској управи и београдској царинској испостави 1721. године, вероватно у складу са привредном активношћу и самим тим, висини прихода, издвајано је укупно 2600 форинти, што је мање од преиода 1730-1732. године. J. Langer, *Serbien*, 237.

кварталу 1731. године заменио Јозеф Тир (Tyr), 50 форинти.⁴³⁰ Плате царинских службеника по испоставама у Краљевству Србији су наведене у ранијем тексту.

Трошкови Главне царинске управе који су се односили на куповину речних пловила, њихове поправке и додатну опрему приказани су за период од 4. маја 1730. до 3. априла 1731. године и укупно износе 672 форинте и 37 новаца. У ту суму спадају куповине чамаца који су коштали и до 86 форинти и 16,66 новаца (за већи чамац који је био намењен параћинској испостави), затим накнада за превоз од Београда до Гроцке 1,5 форинти, до Палежа 2,40 форинти, до Шапца 5 форинти, а до Великог Градишта 8 форинти и 58,33 новаца. Ужад за скеле стајала је 8,50 форинти, за превоз оштећеног бродског тупа из Параћина у Београд, његове репарације и повратка у Параћин издвојено је 22 форинте, а за куповину истог за царинарницу у Шапцу 87 форинти и 95 новаца. Поправка кућице за мостацију у Београду коштало је 11 форинти, а метална пећ за грејање у њој 7,25 форинти. Ситне потребштине су такође представљале једну од ставки расходне стране, као што су прозорска окна (3,20 форинти), свеће (1,5 форинти) и алати (по 1,5 форити). Било је примера плаћања додатног особља који се бринуо о пловилима услед временских непогода, као и рефундирање других нередовних трошкова уз принос одговарајућих потврда Главној царинској управи од стране царинских службеника у њеним испоставама широм Краљевства Србије.⁴³¹

Различити налози за исплату доспевали су у Главну царинску управу у току 1730. године. Међу тим налозима спадају и они за куповину великих кола за превоз робе у укупном износу од 76,5 форинти, затим ванредни издаци за плате 134,75 форинти, трошкови канцеларијског материјала 10,75 форинти као и издатак који се односи на једну дознаку пристиглу из Беча по којој је требало привилегованој Оријенталној компанији вратити суму приходовану од царињења белог памука по тарифи од 4,5 % (4 форинте и 5 новаца)⁴³².

⁴³⁰ С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 108-109.

⁴³¹ Исто, 77-79.

⁴³² Исто, 106-107.

Рефундирање трошкова закупа привремених или сталних преноћишта за службенике, изградња, оправка и опремање (нпр. пећима за грејање) истих, као и плаћање оцачара за чишћење димњака су ставке расходне стране буџета које је Главна царинска управа такође преузела на себе. Укупна сума свих ових ставки у периоду 1730-1731. износи 1261 форинти и 82 новаца. Закуп годишњег преноћишта за службенике који у ту сврху нису користили „државне објекте“ као што је био случај у Београду, Параћину⁴³³ и Ваљеву коштао је 500 форинти, а исплаћивао се двапут годишње. Захтеви службеника за изградњу или поправку преноћишта, у спецификацији из 1730. и 1731. године, односе се на царинске испоставе у Црној Бари, Руднику, Палежу и Ваљеву.⁴³⁴

Канцеларијски материјал је морао бити редовно допреман царинским испоставама ради нормалног функционисања система царина, као што се између осталог наводи и у инструкцијама (члан XIX). Сваки недостатак папира, печата или воска могао је да изазове обуставу рада царинарница, што би проузроковало директну материјалну штету по касу Главне царинске управе. Због тога се новац у те сврхе посебно наводио у расходним извештајима (без навођења количине материјала који се поручује), а испоставе су га користиле за куповину материјала чим би, по процени управника, залихе биле при крају. Шпански восак за печатирање робе коштао је 12 форинти и 40 новаца, прибор од метала 5 форинти и 6,66 новаца, а папир коришћен у различите сврхе 50 форинти и 20 новаца. Рачуноводствена књига је коштала 4 форинте и 15 новаца, поштарина 4 форинте, а платно од којег је направљена врећа за новац, мастило и три табака папира укупно је плаћено 2 форинте и 98,33 новаца. Печати су стајали по 5 форинти, чекићи по 85 новаца, а коришћење књиговезачких услуга наплаћивано је од 1 форинте и 65 новаца до 2 форинте и 90 новаца. Црнобарска испостава је поседовала и металну касу (20 форинти), а дрва за огрев нису била бесплатна као за остале државне службенике, па су цариници испоставили рачун управи од 11 форинти и 33,33 новаца за 40 хвати. Укупан износ канцеларијског материјала према спецификацији из 1730-1731. године (671 форинта и 41 новца) био би знатно мањи да Главна царинска управа није морала

⁴³³ Видети у приложеним скицама контумаца у Параћину.

⁴³⁴ С. Пецињачки, *Царински приходи и расходи*, 127-129.

да плаћа представника Дворске коморе Хајцера (Heizer) у износу од 50 форинти годишње, а чија је плата представљала део годишњег обрачуна. Њега је на то место поставио фон Ребентиш из Администрације према декрету од 25. октобра 1730. године.⁴³⁵

Службена путовања свих виших царинских службеника, као и чланова коморског савета при Администрацији који су били одговорни за нормално функционисање система царина ишла су на терет буџета Главне царинске управе. Шта више, и царинским службеницима који су неким поводом долазили из других земаља монархије у Краљевство Србију били су рефундирани трошкови пута. Иако овај извештај о путним трошковима 1730-1732. године није дат у целости (недостају последње странице документа), он нам поред укупне суме издвојене у те сврхе (1163,92 форинти), пружа и увид у делатности виших инстанци у организацији система царина. Тако су тадашњи чланови Администрације барон фон Ребентиш и Нефцер за 28, односно 29 дана службеног пута на име дневница инкасирали 336 форинти (12 форинти по дану), односно 348 форинти. Пренос суме новца од оствареног прихода из испостава широм Србије у Београд, као и обилазак тих испостава био је најчешћи разлог путовања царинских службеника и рефундирања трошкова. Притом су службеници кратко боравили у испоставама и вршећи визитацију доносили оцене о стању у њима. У извештају се не наводи због чега је високи службеник из Братиславе Јозеф Вирцленер (Würzlehner) боравио у Београду 65 дана, али је за пут до Београда и назад добио 56,75 форинти. Такође су службеници из Београда путовали пословно ван Краљевства Србије, као што су књиговођа Адам Рајш у Земун, Јозеф Тир у Панчево, Каглер у Осјек и Темишвар.⁴³⁶

---

⁴³⁵ Исто, 129-130.

⁴³⁶ Исто, 131-133.

„Царска привилегована оријентална компанија“

Привредна повезаност хабзбуршких земаља са Левантом датира још из средњег века, а трговина се одвијала и у каснијем периоду између наследних земаља и Истока при чему је Дунав играо битнију улогу. У XVII веку владало је мишљење да би држава требало да подстиче и штити мануфактурну производњу и трговину. Један од начина да се то постигне је сарадња између државе и појединаца који добијају привилегије и монополски положај. Наиме, још у касном средњем веку су трговци и корпоративна удружења почели да се обраћају владару да им се одобри привилегија – повластица на основу које би у одређеном периоду обављали неку нову делатност. Поред тога, привилегија је кориснику поред искључивог права на производњу, обезбеђивала и искључиво право промета предмета израђених на исти начин. Ове привилегије су се формално додељивале у облику јавних исправа, тзв. „отворених писама“⁴³⁷ и признаване су појединцима и колективитетима који су уводили нове производе, занате, и друге новине које су имале позитиван ефекат на развој привреде.⁴³⁸

Повећање државних прихода као циљ изискује унапређење пољопривреде и саобраћаја, подстицање мануфактурне производње и стицање нових тржишта. Притом је, како у свом делу „Политичке расправе“ (Politische Discurs) 1668. године износи аустријски индустријалац Јохан Јоаким Бехер, запошљавање и одржавање броја становника значајније од количине злата коју држава оствари као суфицит у некој трговинској размени. Јер снага државе је већа ако народ живи у благостању и редовно плаћа порезе.⁴³⁹

Монархија је ипак, за разлику од овог камералистичког става у коме фискализам има централно место, одлучила да након ратова 1683-1699. и 1716-

⁴³⁷ Lat.-literae patentes. Реч *патент* потиче од латинске речи *patere*, што значи отворен. Овај термин је од стране правника почео да се користи у средњем веку као део назива за владарске привилегије које су биле додељиване у облику незапечаћених, отворених писама.

⁴³⁸ С. Марковић, *Патентно право*, Београд 1997, 13. В. Бесаровић, *Интелектуална својина*, Београд 2011, 34-40. А. Верона, *Право индустријског власништва*, Загреб 1978. 11.

⁴³⁹ Н. Tschugguel, *Österreichische Handelskompagnien im 18. Jahrhundert und die Gründung der Orientalischen Akademie als ein Beitrag zur Belegung des Handels mit dem Orient* (необјављена докторска дисертација), Wien 1996, 8. Више о Јохану Бехеру видети: Н. Hassinger, *Johann Joachim Becher, 1635-1682: Beitrag zur Geschichte des Merkantilismus*, Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte, Bd. 38, Wien 1951. Д. Живојиновић, *Успон Европе (1450-1789)*, Београд 2000, 152-153.

1718. и стабилизације унутрашњег тржишта основним потребама, оствари и комерцијални продор на Исток. Када је реч о присуству западних земаља у укупној трговини у Османском царству требало би имати у виду постојање трговинских споразума, *капитулација*⁴⁴⁰. Компаније основане уз подршку државе и крупни трговци уживали су заштиту амбасадора и конзула у Цариграду и другим градовима Османског царства јер су капитулације играле значајну улогу у османској спољној трговини. Хабзбуршка монархија је 1725. године добила право да отвори конзулате у Тунису и Триполију, а 1727. године у Алжиру, који су на основу трговачког споразума из Пожаревца (1718) могли да штите послове Оријенталне компаније до почетка аустро-турског рата 1737-1739. године.⁴⁴¹ Готови производи из Монархије су спадали углавном у категорију луксузних као стакло, чешко платно и угарско вино и требало је поспешити пласман на источно тржиште са којег је требало увозити робу популарну код царских поданика као што су свилене тканине, зачини, пиринач и чајеви. Продор робе у Османско царство и чак Персију требало је извршити копненим путем преко Угарске и Краљевства Србије уз придржавање меркантилног начина пословања и остваривања активног трговинског биланса.⁴⁴²

Зачеци хабзбуршке меркантилистичке политике јављају се са оснивањем првих трговачких компанија у XVII веку. Најпре је основана „Компанија поседника“ (Landsverleger Kompagnia)⁴⁴³ 1622-1624, а затим и „Прва бечка оријентална трговачка компанија“ (Erste Wiener orientalischen Handelskompagnie)⁴⁴⁴ 1667-1683.⁴⁴⁵ Настављајући праксу својих претходника

⁴⁴⁰ Капитулације (тур. *ахднаме*) представљају споразуме о трговини које је султан у виду докумената издавао страним трговачким партнерима. Најбитније одредбе садржане у њему односиле су се на слободан проток робе, безбедност људи и добара, враћање добара легитимним наследницима и потраживања робе нестале на путу и на услове плаћања царина и других дажбина. Прве „капитулације“ договорене су између Османског царства и Француске 1536. године, али нису ратификоване. Међутим, споразум је ступио на снагу 1596. године. Овакве споразуме са Османским царством склапале су и остале европске државе. Р. Мантран, *Историја Османског царства*, Београд 2002, 265-266, 340.

⁴⁴¹ Исто, 340-341.

⁴⁴² Н. Tschuguel, н.р, 40-41.

⁴⁴³ „Компанија поседника“ је припадала друштву који је имао монопол на трговину стоком и кожом у наследним земљама Хабзбуршке монархије.

⁴⁴⁴ „Прва бечка оријентална трговачка компанија“ је имала монопол над трговином тканинама и металима и металним производима.

цар Карло VI је желео да трговину са Истоком врати у живот оснивајући друштво за трговину са Левантом тако што је патентом од 27. маја 1719. године (Gründungspatent einer Orientalischen Handelsgesellschaft auf Grund des Friedens von Passarowitz)⁴⁴⁶ основао „Царску привилеговану оријенталну компанију“. Она је за време свог постојања (1719-1741) статутима и допунским одредбама била обасута привилегијама у трговини.

Једно од најважнијих је било право на извоз свих дозвољених артикала у Османско царство и друге суседне земље водом или копном без наплате царина, као и подизање магацина и складишта у Бечу и Београду и другим местима према потреби.⁴⁴⁷ Осим тога, компанији је било дозвољено да отвара нове фабрике чији би производи били заштићени тако што би се забранио увоз истих или сличних из других земаља све дотле док количине домаћих производа задовољавају потребе тржишта. Тек уколико би, из било ког разлога дошло до несташнице домаћих производа, уз сагласност компаније одобравао би се увоз.⁴⁴⁸ Овај вид привилегија се превасходно односио на наследне земље и није могао у великој мери да погађа становништво Краљевства Србије јер тамо није било фабрика (најближе су биле у Темишварском Банату), а и роба коју су Срби најчешће куповали, као што је чоја, није се могла наћи другде осим у Османском царству.⁴⁴⁹ Приликом увоза турске робе, компанија је плаћала царину од 3% од вредности робе и 1% транзитну царину за робу која се преко Беча транспортовала у остале делове царства. Сировине увезене из Османског царства за потребе производње у фабрикама компаније увозиле су се без

⁴⁴⁵ Више о првим компанијама у Хабзбуршкој монархији видети у: С. von Peez, *Die Landsverleger-Compagnia zu Wienn. Die erste Kriegsversorgungs-Gesellschaft 1622-1624*, Altösterreichs Handelskompagnien, Bd.1, Wien 1918.

⁴⁴⁶ ФНКА SUS Patente 50.21. (27. мај 1719).

⁴⁴⁷ N. Elibol, A. M. Küçükcalay, *Implementation of the Commercial Treaty of Passarowitz and the Austrian Merchants, 1720-1750*. У: С. Ingraо, N. Samardžić, J. Pešalj, *The Peace of Passarowitz, 1718.*, Perdue University Press, Indiana 2011, 163.

⁴⁴⁸ F. M. Mayer, *Die Anfänge des Handels und der Industrie in Österreich und die orientalische Kompagnie*, Innsbruck 1882, 39.

⁴⁴⁹ Ужице је 20-тих година 18. века представљало кожарско-сукнарски производни центар одакле је разноврсна роба извожена у новоосвојене земље Хабзбуршке монархије и чак Венецију за чије тржиште су посебно израђиване „склавине“ (прекривачи-плаштови). Б. Храбак, *Довозници пољопривредних производа из Ужица и западне Србије у Срем (1719-1723. године)*, Ужички зборник, бр 23, Ужице 1994, 36-37.

наплате царина.⁴⁵⁰ Такође, у случају ратног стања између Хабзбуршке монархије и Османског царства трговински уговор би аутоматски био неважећи. Међутим, компанија би се у том случају подстицала да настави слободну трговину са Османлијама уз плаћање 5% увозне и транзитне царине.⁴⁵¹

Царска привилегована оријентална компанија и њени акционари су били подређени меничном праву. Све државне службе су у случају причињене штете компанији били у обавези да јој пруже правну и сваку другу помоћ. Иначе су се акционари компаније осећали заштићено од цара кога су сматрали за „Supremus Protector“. У децембру 1719. године је донет патент (Neufassung der Statuten der Orientalischen Handelsgesellschaft)⁴⁵² чиме је установљен статут компаније од стране цара Карла VI. Овим патентом су најпре утврђен грб и печат компаније на којима се налази црни царски двоглави орао на чијим грудима је аустријско срце са шеширом надвојводе. Уз то се налазе још и позлаћени царски иницијали „C VI“ (Карло VI) са потписом „*Sigillum Caesareae privilegiatae Societatis Commerciorum Orientalium MDCCXIX*“.⁴⁵³

Пословање ове компаније није било могуће и без државног капитала. Иако нерадо, градска банка Беча је по наредби цара уложила у компанију суму од 100.000 форинти која је уз новчана средства приватних лица и класне лутрије требало да помогну развој компаније. Седиште компаније (Oberdirection) налазило се у Бечу, док су у Цариграду и Београду били саграђени највећи магацини за робу, а у Риједи, Трсту и Месини основана представништва. Вођење компаније је поверено колегијуму од петнаест чланова, с тим што је цар имао врховна овлашћења. Већ 1720. године компанија је поседовала четири трговачка брода и добила још једну привилегију 29. априла 1721. године којом се дозвољава градња бродова дужине 60 стопа у Риједи, Трсту и Бакру. Детаљи

---

⁴⁵⁰ Сличан систем царинења стране робе-сировине био је примењен и у Дубровачкој републици, где је посебним одредбама стимулисана њихова прерада, настојећи да се роба извози као производ што већег степена обраде. Е. Х. Аристиду, *Прилог изучавању царинског система дубровачке републике у XVIII веку*, Историјски часопис, бр. 25-26, Београд 1978/1979, 263.

⁴⁵¹ Исто. Н. Tschuguel, н.р, 50-51.

⁴⁵² ФНКА SUS Patente 50.30. (29. децембар 1719).

⁴⁵³ Исто.

о изградњи ових бродова изнети су у патенту од 20. маја 1722. године (Patent zur Intensivierung des Schiffbaus und damit der Orientalischen Kompagnie)⁴⁵⁴

Најбољи показатељ значајног утицаја који је оријентална компанија имала у Краљевству Србији види се по монополу који је држала у трговини медом и воском, одређујући откупну цену овим артиклима.⁴⁵⁵ Још крајем 17. века било је познато да Срби продају мед и восак на територији Венеције, па је монопол на ове производе имао видљиве последице по производњу.⁴⁵⁶ То је одвраћало становништво од бављења пчеларством, јер је оно као једно од најразвијенијих грана привреде омогућавало развој и остваривање значајних прихода.⁴⁵⁷ Оваква политика међутим није одговарала пре свих представницима војних власти у Краљевству Србији, јер су последице монопола који је компанија имала угрожавале велики део потенцијалних прихода од контрибуције.⁴⁵⁸ Пре доношења ових мера, приход од пореза на производе од пчеларства износио око 1/3 контрибуције. Распрострањеност узгоја пчела најбоље показује податак из 1721. године ада је у Краљевству Србији било укупно 48243 кошнице. У београдском дистрикту је број кошница у домаћинствима показивао константан раста до 1725. године. Доласком аустријске управе број кошница је износио око 2000, док је раст забележен 1721. године (10257), затим 1722. године (10228) и 1724. године (15811). Међутим од 1725. године бележи се драстичан пад. У односу на претходну 1724. годину, број кошница је више него двоструко смањен (на свега 6303). У и параћинском

⁴⁵⁴ У патенту се регулишу набавке дрвне грађе потребне за изградњу бродова. Такође је наглашена неопходност изградње постројења за производњу свих делова потребних за пловидбу као што су једра, заставе, ужад, сидра, ланци, као и отварање ливница топова. Чак су отворене и фабрике за прераду шећерне репе која је увожена, затим фабрике за обраду и паковање руда метала пореклом из наследних земаља које се извозило у Енглеску и Низоземску, као и фабрике за прераду текстила. Међутим, за многе послове које се тичу бродоградње компанија је ипак морала да ангажује стране мајсторе, махом са апенинског полуострва. FHKA SUS Patente 52.14. (20. мај 1722). G. Otruba, *Verwaltung, Finanzen, Manufakturen, Gewerbe, Handel und Verkehr, technisch-gewerbliche Bildung und Bevölkerungsentwicklung, Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Wien 1983, 112.

⁴⁵⁵ Према Поповићу монопол над трговином меда и воска уведен је 1725. године, да би се следеће године предложило његово укидање. Највероватније да је трговина воском либерализована, чија је цена за оку износила 2 форинте (бели восак), односно 1 форинту (жути), док је мед и даље остао под монополом компаније с обзиром да као артикл није наведен у књизи царинских тарифа. Д. Поповић, *Србија у Београд*, 87-88. FHKA SUS Patente 65.2. (1733).

⁴⁵⁶ H. Hassinger, *Geschichte des Zollwesens*, 186.

⁴⁵⁷ FHKA AHK HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99, 233.

⁴⁵⁸ Protocollum Neoaquisticus. FHKA AHK HF Ungarn VUG 31, 418-419. (13. септембар 1724.).

и ресавском дистрикту бележи се смањење броја кошница од преко 3000 у 1721. години на мање од 2000 1735. године.⁴⁵⁹ Да се воском трговало и након свих оптерећења показује нам пример Кузмана Мих. Лучића трговаца из Требиња који се 1735. године вратио из Ваљева са купљених 4000 кг воска, који је касније продао Дубровчанима.⁴⁶⁰

Иако су неки послови оријенталне компаније у почетку доносили добит, временом су губици били све већи па се све више почело постављати питање целисходности њеног даљег постојања. Много унутрашњих и спољашњих фактора је утицало на лоше пословање компаније, упркос томе што је један од њених акционара била „Бечка градска банка“ (Wiener Stadtbanco), којој је било поверено управљање царинском службом у монархији. Унутрашња супарништва трговаца као акционара, којих је временом било све више, затим акумулација разноврсних монопола у корист јединог трговачког друштва у монархији, као и отворено исказано незадовољство осталих трговаца, били су главни узроци њене пропасти 1741. године.⁴⁶¹ Несумњиво да је постојало много погрешних одлука по питању политике развоја компаније. Ако се томе дода погрешна процена у вези са најразвијенијом граном привреде у Краљевству Србији, негативне последице по државну касу однеле су превагу над приходима које је компанија могла остваривати у трговини. Ова теза је симетрична у односу на закључак који износи Јозеф Дулингер:

*„Царска привилегована оријентална компанија је имала премали фонд да би се укључила у толики број послова. Уместо тога, требало је концентрисати све ресурсе на мањи број делатности.“*⁴⁶²

Такође, представник државног савета фон Гаја (von Gaya) је тридесет година након гашења оријенталне компаније изнео закључак о могућим

⁴⁵⁹ Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 22.

⁴⁶⁰ Б. Храбак, *Ваљевци у доба турске власти*, 17.

⁴⁶¹ В. Bowman, *Das Mautwesen im 18. Jahrhundert im heutigen Niederösterreich*, Wien 1950, 31.

⁴⁶² J. Dullinger, *Die Handelskompagnien Österreichs nach dem Oriente und Ostindien in der ersten Hälfte des 18. Jahrhundert*, Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Berlin 1900, 73.

узроцима, базирајући своје мишљење на различитим карактерним особинама трговаца у Османском царству и Хабзбуршкој монархији:

„Турци и турски поданици, припадници различитих народа, својом умереношћу и штедљивочћу, брину о својим трговачким пословима нарочито у почетној фази свог рада. За разлику од њих, трговци на мало и велико, власници фабрика и мануфактурних радњи пореклом из наследних земаља, већ на почетку свог пословања стварају себи велике и непотребне трошкове које се чак и не односе на саму делатност. Уз то се касније подразумевало држање у маниру племића првог и другог ранга.“⁴⁶³

Иако је постојао почетни елан када је у питању трговина са Левантом која је била поверена оријенталној компанији, убрзо се показало да њен рад производи губитке, чије су последице биле многоструке. Банкрот компаније, пропаст фабрика које су радиле за њу и напуштање магацина у Османском царству биле су катастрофалне, а највећа штета је можда уследила при потписивању Београдског мира 1739. године када Аустријанци нису успели да постигну боље услове трговинског споразума из Пожаревца.⁴⁶⁴ Међутим трговина са Левантом је настављена и у току владавине Марије Терезије а подстицај су јој давали и њени државници.

---

⁴⁶³ Сличне погледе на карактерне особине српских трговаца има и Богумил Храбак упоређујући их са јеврејским, што је по његовом мишљењу условило то да се богати Јевреји у Београду определе за другу врсту пословања, пре свега откупом монопола на печење ракије и кување пива. Б. Храбак, *Јевреји у северној Србији*, 74-75. Н. Tschuguel, н.р, 57. М. Goluebeva, *The Habsburgs and Central Europe, 1683-1723*. Преузето са сајта: www.oup.co.uk/pdf/0-19-928144-0.pdf.

⁴⁶⁴ М. von Herzfeld, *Zur Orienthandelspolitik unter Maria Theresia in der Zeit von 1740-1771*, Wien 1919. 4-5.

РУДНИЦИ И ДРУШТВА ЗА ЕКСПЛОАТАЦИЈУ РУДЕ

Да би се покренули привредни токови у Краљевству Србији, пре свега, било је потребно, упознати у великој мери опустелу земљу, одредити потенцијале за њену свеобухватну обнову и ставити у функцију системе који би експлоатисали богатства тла. То би према плановима Дворског Ратног већа и Коморског већа суштински решило финансирање њене управе јер је Хабзбуршка монархија након ратова против Османског царства (1683-1699) и (1716-1718) потпуно исцрпела сопствене ресурсе. Освојена територија јужно од Саве и Дунава Аустријанцима је донела и неколико значајних рудних лежишта чије експлоатисање датира још из античких времена.⁴⁶⁵ Начини покретања рудника на Руднику и рудишта на Авали ће у овом раду бити посебно обрађени, као и у Мајданпеку и Кучајни који су аустријским освајањем стављени под управу Банатске администрације. У Краљевству Србији је у незнатном обиму запажено и испирање злата из Велике Мораве и њених притока. Иако је овај поступак очигледно био само покушај неколицине стручњака, мала количина испраног злата (Waschgold) је била послата у царску ковницу у Беч.⁴⁶⁶

Као што су аустријски историографи 17. и 18. века за рачун државне политике истицали порекло становништва на Балкану које ће хабзбуршки цар ослободити од Османлија, такође су проучавали тло балканског полуострва и израђивали карте. Још у току Великог бечког рата аустријске трупе су, предвођене генералом Пиколоминијем, имале прилике да се увере у остатке некадашњих рударских радова на Руднику, Авали, Трепчи, Јањеви, Новом Брду и Кратову. Та искуства су непуне три деценије касније искористили како би подигли производњу у рудницима који су се нашли у саставу Хабзбуршке монархије након пожаревачког мира. Авала, Космај и Рудник у Краљевству Србији и Мајданпек, Црнајка и Кучајна у Темишварском Банату били су

⁴⁶⁵ О античком рударству у овим крајевима видети: С. Душанић, *Организација римског рударства у Норичу, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији*, ИГ 1-2, Београд 1980, 7-55. Исти, *Просопографске белешке о рударству у горњој Мезији: породице имућних досељеника на рудничком тлу*, Старица Београд 2006, 85-102.

⁴⁶⁶ ФНКА АНК HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol, 304-313. Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 31. В. Симић, *Историјски развој нашег рударства, Београд*, 1951, 359.

одређени за експлоатацију, иако су и у подринској области вршене припреме за покретање производње.⁴⁶⁷

Много тога што је у домаћој и страниј историографији обележило средњевековно српско рударство а рударство у границама Османског царства било је препознатљиво и на тлу Краљевства Србије под управом Аустријанаца. С обзиром да је доласком немачких рудара Саса, средином 13. века, отпочела рударска производња у средњевековној Србији, стари рударски термини пореклом из немачког језика поново се јављају, овог пута у документима из архива Дворске коморе у Бечу. Међу најважније се могу убрајати: Цехови (Zeche-цео систем рудничких објеката), Орт (Ort-место где се копа руда), Шпат (Spat-ломљив камен), Штолна (Stollen-хоризонтални ходник), Муллох (Mülloch-почетак окна), Штонорт (Stohnorth-крај окна), Шајбна или Летлох (Scheiben/Letloch- вертикална окна за вентилацију или транспорт руде), Хагунат (Hägende- горња површина окна или ходника), Лигунат (Liegende- доња површина окна или ходника), Шол (Schole/Sohle- дно окна), Цимрови (Zimmerung-потпорне греде у окнима), Шурф (Schurf-истражени ров), Брант (Brandt-поступак разбијања стена загревањем ватром па наглим хлађењем водом), Топионица (Hütte), Шафар (Schaffer-помоћни радник који обезбеђује материјал, надзорник), Фурник/Фурман (Fuhrmann-помоћни радник за транспорт), Хунтар (Hunter-онај који превози руду колицима), Хутман (Hütenmann-надзорник), Урбуар (Urbarer-чиновник у руднику), Валтурк (Waltworchte- топионичар, власник топионице), Шмиочар (Schmölzer-топионичар), Lehenheuer-радник који добија проценат од руде коју извади.

За опште појмове, алате и помоћна средства коришћени су термини: Гварк (Gewerk - члан власничког друштва), Gewerkschaft- власничко друштво, Швад (Schwad-отровна испарења у окнима рудника), Хорн или Хашпула (Horn-витла за извлачење руде), Хунт (Hunt-колица за транспорт руде из окна), Крам (Kram-кућица која се налази код главног улаза у окно у којој се чува алат), и т.д.

⁴⁶⁷ Симић у свом делу наводи да је основан тзв. „Крупањски рударски дистрикт“ и да су рудници у околини Крупања издати под закуп 1736. године, али да је убрзо отпочео рат због чега није било времена за озбиљније радове. В. Симић, *Историјски развој*, 60.

Период османске као и аустријске власти обележиле су сличности у систему организације рада у рудницама и развоју рударства уопште у српским земљама. Оне су се огледале у начину контроле оствариваних прихода, ограничавању слободног промета метала, односно трговине ван државних граница. То је и разумљиво ако се узме у обзир чињеница да су владари обеју царевина били поседници рудника. Међутим, то је у Османском царству проузроковало веома раширену појаву кријумчарења племенитих метала, пада производње, па чак игашење неких рудника. Директна последица овакве политике била је што су становници напуштали рударска насеља окрећући се другим гранама привреде.⁴⁶⁸ И поред тога многи рудници на тлу Смедеревског санџака су опстали, а политика давања у закуп приватним лицима била је спровођена и пре аустријске управе у Краљевству Србији, што ће у наставку текста бити поткрепљено примерима.

Рудник

За развој рудничког рудника у средњовековној српској држави најзаслужнији су били Саси, који су, следећи трагове античког рударства, почели да експлоатишу рудно благо.⁴⁶⁹ У Руднику су се добијали племенити и обојени метали. Сребро је било главни производ, док се у процесу топљења руде добијала велика количина олова. На појединим рударским локалитетима у руди је било и бакра, који је у средњем веку преко Котора и Дубровника испоручиван млетачким трговцима.⁴⁷⁰ Посао у трговини бакром из Рудника је у средњем веку био поверен босанским трговцима и настављен је и у трећој деценији XVI века због велике потражње тог метала у Дубровнику. Међутим

⁴⁶⁸ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак 1476-1560. Земља-насеља-становништво*, Београд 2004, 107-108.

⁴⁶⁹ С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ђук, *Старо српско рударство*, Београд 2002, 27, 34.

⁴⁷⁰ Исто, 75-76, 119.

већ у првој половини XVII века нема више података о трговини бавром из овог рудника.⁴⁷¹

Рудник се први пут помиње у дубровачким изворима још 1293. године, што значи да је настао и развијао се током последње две деценије XIII века. Као један од најзначајнијих тргова и рудника био је узрок честих борби између српских краљева Драгутина и Милутина и њихових наследника Владислава II и Стефана Дечанског. Те борбе су, уз нестабилну северозападну границу српске државе зауставиле почетни успешни напредак у развоју експлоатације рудника. Током XIV века Рудник су на краће или дуже време запоседале многе војске све до 1372. године када је припао кнезу Лазару. Од тада је за Рудник наступило мирно раздобље у доба Деспотовине Стефана Лазаревића (1389-1427), у коме се уз сребро експлоатишу још бакар и олово, што је све до првог пада Десотовине 1439. године, условило његов највећи успон. У то време бележи се и развој рудника Авала (рудишта око Авале) који је отворен око 1420. године. Осим тога у Руднику је радила и ковница новца српских владара, обласних господара и деспота.⁴⁷²

Рудник је у Османском царству убрајан међу најважније руднике у њеном европском делу, иако годишња производња сребра није могла достићи највеће руднике као што су били Ново Брдо, Кратово или Сребрница. У складу са тимарским системом у Османском царству, Турци су рударска места укључили у султанов хас. Као комплекс добара чији су приходи коришћени за различите државне потребе, хасови су у свом саставу имали и руднике који су били под надлежношћу санџак-бегова и кадија, као и посебних управника (емина) са задатком да надгледају убирање прихода који припадају држави. Међутим, томе треба додати и закупнике појединих објеката рудника или султанових прихода, међу којима су били и Срби.⁴⁷³ Услед недостатка

⁴⁷¹ За разлику од осталих трговаца, босанске трговце је примамљивала јефтина цена бакра из Рудника. Однос сребра и бакра је 1427. године износио 1:200, а цена миљара бакра 1518. године свега 7 дуката и 5 гроша и то уз транспорт до Дубровника. Б. Храбак, *Босански и банатски бакар у трговачком промету XVI-XVIII века*, Истраживања, књ. 20, Нови Сад, 2009, 280. С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ђук, *Старо српско рударство*, 75-76, 119.

⁴⁷² С. Катић, *Рудник под османском влашћу у XV и XVI веку*, ИЧ, књ. 55, Београд, 2007, 134. М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, II, Београд 1962, 4-6.

⁴⁷³ Има података о закупу објеката као што су плакаонице, рафинерије сребра и окна, а закупници султанових прихода имали су, са својим апаратом, надлежности у управљању

годишњих обрачуна о рудничком басену, подаци о експлоатацији руде у периоду османске владавине добијени су анализом посредних османских извора. Након 1476. године када је изливено свега 90 килограма чистог сребра, у наредним деценијама бележи се константно већа продуктивност, али и поновни падови у експлоатацији који су условљени епидемијама куге двадестетих и тридесетих година XVI века, гладним годинама и економским кризама у Османском царству. Османски пописи пружају значајне податке о експлоатацији руде сребра у Руднику који су се хронолошки кретали: 813,7 кг (1497/98. године), 743 кг (1516. године), затим 756,5 кг (1521/23. године) и 40-60 кг (1530. године). Међутим, и поред реформи у рударском законодавству и организацији пословања у време султана Сулејмана Законодавца, најбољи резултати у производњи сребра нису поновљени ни 1560. године када је изливено 446 килограма.⁴⁷⁴

У другој половини XVI века пре свих су Рудник и Кучајна били рудници у којима се експлоатисало олово и где се производила пушчана муниција и кугле за малокалибарске топове – зарбезане. Током XVII века Рудник је у Османском царству по количини производње спадао у средње, да би у време Великог бечког рата током борби османске и аустријске војске већи део становништва страдао или се трајно раселило чиме је престала свака производња у њему.⁴⁷⁵

У Хабзбуршкој монархији се знало да постоји неколико рудника у новоосвојеним земљама у које би требало послати стручњаке како би испитали њихов потенцијал. Још пре оснивања Београдске администрације Дворско Ратно Веће је затражило од генерала Јозефа Одвајера да отпочне истраживање рудних богатстава земље. С обзиром на то да се у Србији није могао наћи добар стручњак који би анализирао праву слику о могућностима експлоатације руда,

---

закупљеним објектом (муката). Од Срба закупаца, чији закуп није донео жељене приходе, спомињу се 1522. године Тодор син Драгише на три године за 459.150 качи, наредне три године Димитриј син Николе за 344.448 акчи, а 1528. године је Петар син златара преузео шестогодишњи закуп за 344540 акчи. С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 151-152. С. Кагић, *Рудник*, 142-143.

⁴⁷⁴ С. Кагић, *Рудник*, 138-140, 142.

⁴⁷⁵ Исто, 146. О насељима и становништву рудничког дистрикта у Краљевству Србији видети: С. Пецињачки, *Различити подаци из 1732-1733. године о коморским насељима рудничког дистрикта*, Зборник радова Народног музеја, бр. 6, Чачак 1976, 31-84.

обратио се председнику банатске Администрације грофу Мерсију. Послат је Карло Кропф који се одмах упутио ка Руднику одакле је известио Одвајера да овде постоји мања количина сребра и доста бакра.⁴⁷⁶ Извештај који је Одвајер о овим истраживањима сачинио 1718. године даје прилично оптимистичну слику о могућностима за експлоатацију руда у Краљевству Србији, пре свега у Руднику.⁴⁷⁷ Обилазећи предео Рудника запажен је велики број ископина, одакле је ископавана руда сребра, али су већина поткопа Турци затрпали. Посебно је истакао чврстоћу руде, која по његовом мишљењу захтева посебан алат за ископавање, али такође је приметан и сјај који „руду чини светлуцавом као да је измешана кристалима или чешким дијамантима“.⁴⁷⁸ Такође се наводи предање становника Рудника (не наводи се тачно које насеље у рудничком дистрикту) старијих од 80 година који тврде да се за њиховог живота нико није бавио експлоатацијом руде. По предању које су слушали од старијих, у Руднику су још Хуни и „Хришћани са Косова“ (Christen in Cosova) ископавали руду сребра на два сата од њиховог насеља где се у том тренутку могло наићи и на остатке старих зграда, за које Одвајер мисли да су припадале старим Словенима.⁴⁷⁹

Ипак, после првих истраживања терена и првих извештаја, није урађено ништа да се покрене експлоатација у Руднику. Са почетком рада београдске Администрације (од 1720. године) није било неког помака, вероватно се чекало на додатна испитивања терена око Рудника. Према извештају Алтера током 1724. године су вршене шестомесечне пробе и вађена руда, за коју су стручњаци тврдили да садржи и гвожђе. Ипак, крајем године је у Администрацији одлучено да се крене са првим озбиљнијим радовима на експлоатацији без претходног одобрења Дворске коморе у Бечу.⁴⁸⁰

Резултати првих ископавања били су скромни. Свега 3000 центи руде ископано је захваљујући тринаесторици рудара на чији је рад и остале трошкове

⁴⁷⁶ Поред извештаја о могућству експлоатације сребра и бакра, Павловић наводи да је на један сат од Рудника, Карло Кропф наишао на горски кристал, због чега је генералу Одвајеру препоручио да се на том месту отвори фабрика стакла. Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 25.

⁴⁷⁷ „Relation welche wir Generalfeldwachtmeistern Grafen von Oduyer von der Beschaffenheit dass ohnweit Rudnik befindlichen Bergwercks ist abgestattet worden.“ ФНКА АНК НФ Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol. 101-104.

⁴⁷⁸ „...und es scheint auch nicht anderst, als ob inen mit Cristallin oder Boehmischen diamanten vermischet waeren...“ Исто, 101.

⁴⁷⁹ Исто, 101-103.

⁴⁸⁰ Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 25-26.

из контрибуције рудничког дистрикта утрошено 1692 форинте. Од продаје гвожђа и сребра остварен је приход од 24000 форинти, што је касније искоришћено за подизање нивоа експлоатације у Руднику набавком бољег алата и справа, грађењем топионица итд.⁴⁸¹

Комплетан организациони систем експлоатације на Руднику од 1724. до 1726. године чинили су виши и нижи службеници, рудари и радници разних професија који су пописани, а некима је и одређена плата.⁴⁸²

На положаје виших службеника постављени су:

- Штефан Гриндл (Stephan Gründl), рударски службеник (Bergmeister) постављен на тај положај 23. фебруара 1725. године без одређивања плате.

- Карл Франц Зимер (Karl Franz Sümmer), пописник ствари у руднику, постављен 5. октобра 1724. године, коме није одређена висина плате.

- Јохан Георг Херцог (Johann Georg Hertzog), шумарски управник, постављен 5. октобра 1724. године без одређене плате и који је од 1. новембра 1723. године пружао техничку помоћ руднику.

- Отац Петер Југлиц (Peter Jugliz), католички исповедник и руднички пастор, обављао је дужност у руднику без надокнаде.

На положаје нижих службеника постављени су:

- Франц Дител (Franz Dytl), први контролор обора запрежне стоке, уз месечну плату од 12 форинти.

- Венцел Холман (Wenzl Hollmann), други контролор обора запрежне стоке, уз месечну плату од 12 форинти.

- Кристијан Фишер (Christian Fischer), шумарски записничар, постављен 28. маја 1725. године, без одређене плате.⁴⁸³

Индивидуалност поткопа, у ужем смислу, долазила је до изражаја у посебном имену које је добијало. У Руднику су постојали поткопи који су

⁴⁸¹ Исто, 26.

⁴⁸² „Sistema wie das Kayl. Rudniker Bergwerkh sowohl respectu deren ober- und unter officianten, daß auch heuern und auch arbeitshleuthen bey den Berg dermahlen situirt ist, und was künftighin sowohl von dergleichen officianten, heuern, und auch arbeitshleuthen anzustellen erforderlich wäre.“ ФНКА АНК HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol. 195-201.

⁴⁸³ Исто, 195-196.

називе добијали по личним именима краљева и принцеца: поткоп Елизабета (Elisabeth Stollen), поткоп Карољ (Caroli Stollen), поткоп Розина (Rosine stollen), поткоп Свете Тројице (Dreifältigkeit Schacht), поткоп Светог Александра (St. Alexander Stollen), поткоп Светог Леополда (St. Leopoldi Stollen), поткоп Светог Јозефа (St. Joseph), цех Светог Павла (St. Pauli Zöche).⁴⁸⁴

Рудар који је радио на ископавањима у поткопу Елизабета:

- Георг Мосер (Georg Moser).

Рудари који су радили на ископавањима руде у поткопу Карољ:

- Аднреас Сабин (Andreas Sabin)
- Хансгеорг Холлманн (Hansgeorg Hollmann)
- Михаел Шредл (Michael Schrödl)
- Вобан Штајнер (Woban Steiner)
- Николас Видалау (Nicolaus Vidalau)
- Јоханас Себастиан (Johannas Sebastian)
- Томас Милекер (Thomas Millecker)
- Георг Небас (Georg Nebas)
- Ханс Георг Хофман (Hans Georg Hoffmann)

Рудари који су радили на ископавањима и на обезбеђивању шахтова у поткопу Розина:

- Кристијан Хус (Christian Hüss)
- Јоханас Ердтман (Johannas Erdtmann)

Рудари у шахтовима руде гвожђа:

- Михаил Крисмаузес (Michail Chrißmauses)
- Матијас Мајез (Mathias Mayes)

---

⁴⁸⁴ Познато је више имена рудничких поткопа у Србији, чији су делови још у средњем веку добијали различита имена имена по пореклу и основном значењу и није могуће свести их на одређене типове. На неке називе су утицали локални топоними и појединости са терена, затим су имена давана по људима и јављали су се у облику присвојног придева, као и по металима који се ваде и по њиховим особеностима итд. С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 53-54. ФНКА АНК HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol. 314-319.

- Георг Шрос (Georg Schroß)
- Ханс Христоф Холман (Hanns Christoph Hollmann)
- Готфрид Холман (Gottfridt Hollmann)
- Захаријус (Sacharius Unbekanth- непознато презиме)
- Венцел Браун (Wentzl Braun).

Сваки рудар је за рад у једној смени која је трајала осам часова у рудничком руднику добијао по 20 крајцера. Службеници у руднику су забележили и да је један копач по имену Тома Петер (Thoma Peter) радио у поткопу Карољ како би научио рударски занат. Таквих је било и у шахтовима руде гвожђа: Андрас Куксер (Andras Kukser), Ханс Цетелмајер (Hanns Zettelmaier), Волф Мозер (Wolf Moser). Њих четворица су добијали 15 крајцера по једној смени од осам сати рада.⁴⁸⁵

Многобројне копаче руде су опслуживали помоћни радници са специјалним задацима. Они који су правили цимрове⁴⁸⁶ добијали месечну плату: у Елизаветином поткопу 12 форинти, у поткопу Розина 10 форинти и рудари обезбеђивању окнова 12 форинти.

Помоћни радници који су из рударских јама избацивали остатке ископина били су такође распоређени по поткопима.

У поткопу Елизабет су били:

- Јозеф Пелишид (Joseph Pellischidt) и
- Николаус Саломон (Nicolaus Salomon).

У поткопу Карољ:

- Рудовица (Rudoviza),
- Симон Дакас (Simon Dackas) и
- Михаел Шнајд (Michael Schneid).

У поткопу Ризина:

---

⁴⁸⁵ ФНКА АНК HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol. 196.

⁴⁸⁶ Вретикални и хоризонтални ископи су морали бити осигуравани од обрушавања оплатама или потпорним гредама које су општим именом немачког порекла називане цимрови.

- Јакоб Вебер (Jacob Weber).

У шахтовима руде гвожђа:

-Криштоф Немет (Christoph Nemeth),

- Јоханес Зигл (Johannes Sigl),

- Андреас Хофман (Andreas Hofmann),

- Матијас Конази (Mathias Connasi),

- Андреас Јудл (Andreas Judl),

- Хајнрих Кистнер (Heinrich Kistner).

Њима је за смену која је трајала 8 сати исплаћивано по 12 крајцера.⁴⁸⁷

Младићи који су чували складишта: Јакоб Пишоф (Јакоб Писцхоф), Јоханес Преза (Johannes Presa), Јакоб Фрајтаг (Jacob Freytag), Георг Франц (Georg Franz), Филип Шрајд (Phillip Schreid) и Лацку Зигл (Lazku Sigl), добијали су за једнодневни рад 9 крајцера.⁴⁸⁸

Радник задужен за разбијање руде Андреас Герих (Andreas Gerich) и уситњавање Адам Штајдл (Adam Steidl) примали су по 12 форинти месечно.

Радници у топионици су били главни шмиочар и раздвајач сребра Јоханес Моле (Johannes Molle) чији су месечни приходи износили по 16 форинти и други шмиочар Кристоф Моле (Christoph Molle).

Радници који су одвајали руду од јаловине били су Георг Штајнер (Georg Steiner) и Јоханес Мајерхофер (Johannes Mayerhofer) чија је месечна плата износила 8 форинти. Топионичар је био Јозеф Накембахер (Joseph Nakembacher) и његова плата је износила 6 форинти.

У руднику су радила и четворица ковача: Матијас Кајноф (Mathias Keinof), Матијас Дајер (Mathias Deyer), Матијас Палзар (Mathias Palzar) и Јоханес Медер (Johannes Meder). Међутим, плате су се разликовале, двојица су примала по 12 форинти месечно, а друга двојица по 9 форинти. То се вероватно одређивало у зависности од тога ко је био старији и искуснији ковач.

Колар Андреас Рот (Andreas Roth) је примао 12 форинти месечно. Зидар Јоханес Бандхофер (Johannes Bandhofer) примао је 18 форинти месечно.

⁴⁸⁷ ФНКА АНК НФ Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol. 196-197.

⁴⁸⁸ Исто, 197.

Дрвосеча за потребе топioniце Матијас Пфалцер (Mathias Pfalzer) добијао је месечну плату од 12 форинти месечно, а људи задужени за бригу о запрежним воловима по 6 форинти и 30 крајцера.⁴⁸⁹

Поред постојећих рудара и осталих радника на Руднику, постојао је такође захтев за проширењем листе запослених како би експлоатација могла бити ефикаснија. За потребе рудника тражени су и виши чиновници: један искусни стручњак који би радио као чиновник и други који би водио трговину изливеним металима. Међу нижим чиновницима био је потребан неко ко ће водити рачуна о свим превозним средствима. Осим једног шумара, остали радници углавном су ангажовани као рудари за рад у поткопу Карољ. С обзиром на присуство велике количине руда вишим инстанцама је предочено да је потребан већи број нових рудара у овом поткопу чиме би се сразмерно увећали приходи од продаје метала. Слично је било и са шахтом руде гвожђа у коју је било потребно довести још 4 рудара и 2 помоћна радника за транспорт. Захтевано је да се у постројењу за припремање и обраду руде, као и плакаоницама за испирање руде доведу чекићари, али и радници других струка (укупно 24 радника) који би допринели стварању постројења каква су постојала у Хемницу (Немачка).⁴⁹⁰

Када је крајем 1724. године започела експлоатација руда на Руднику, није било могуће обезбедити све што је потребно како би радови текли несметано. И следеће 1725. године није постигнут жељени ниво иако су трошкови по приложеној спецификацији били велики.⁴⁹¹

---

⁴⁸⁹ Исто, 197-198.

⁴⁹⁰ Исто, 199.

⁴⁹¹ Исто, 200-201.

Сумарни приказ запослених у рудничком руднику са укупним месечним примањима и трошковима			
Број запослених		форинти	крајцера
2	Сточари по 12 форинти месечно	24	
19	Рудари по 8 форинти месечно	152	
4	Шегрти рудари по 7 форинти месечно	28	
2	Помоћни радници на цимровима у поткопима по 12 форинти месечно	24	
1	Помоћни радник на цимровима у шахтовима -10 форинти месечно	10	
12	Помоћни радници за избацивање ископина из јама по 5 форинти месечно	60	
7	Чувари складишта по 4 форинте и 12 крајцера месечно	29	24
1	Радник задужен за разбијање руде-месечно	12	
1	Радник задужен за прочишћавање руде-месечно	12	
1	Главни шмиочар-месечно	16	
1	Други шмиочар	12	
2	Радници који су одвајали руду од јаловине по 8 форинти месечно	16	
1	Топионичар-месечно	6	
2	Ковачи по 12 форинти месечно	24	
2	Ковачи по 9 форинти месечно	18	
1	Колар-месечно	12	
1	Зидар-месечно	18	
1	Дрвосеча-месечно	12	
9	Људи задужени за бригу о запрежним воловима по 6 форинти и 30 крајцера	58	30
Износ укупне суме одвајане на плате запослених у руднику (месечно)		543	54
Додатни трошкови којима се обезбеђује експлоатација рудника: угаљ, дрвна грађа потребна за ограђивање у јамама и за грејање, хартија за вођење евиденције чиновништва итд. (за годину дана)		4000	
Износ укупне годишње суме потребне за експлоатацију руда на Руднику		10.516	54

Након што је Дворска комора добила многобројна мишљења стручњака о исплативости или неисплативости инвестиције у искоришћавање рудних ресурса у Руднику, и услед процене годишњих извештаја о трошковима производње, који би у односу на почетних 10.516 форинти били из године у годину све већи, одлучила је да ипак понуди концесију Друштву за експлоатацију рудника. Разлози за такву одлуку наведени у извештају „*Notitia Status Servia*“ били су усмерени на велике трошкове производње, али је указано и на могуће ратно подручје у рудничком дистрикту, с обзиром да је у питању погранична област. У том случају постојала би опасност да се целокупна државна опрема у руднику нађе у рукама непријатеља.⁴⁹²

Сви трошкови око експлоатације на Руднику представљени су на начин да привуку приватне улагаче како би се започети посао наставио, а да се истовремено избегне даље негативно пословање рудника које је финансирано од стране државе. Не улазећи у крајње намере или недовољне анализе коморског службеника и стручњака за рударство фон Бајера, његов извештај предочава управо такав однос трошкова и евентуалних будућих прихода од продаје метала у сразмери: 18.523 форинте за трошкове, наспрам 67.593 форинте прихода. Међутим, да би акционарско друштво могло да се боље упозна са потенцијалима у руднику, упутио је тамо своје стручњаке за рударство како би се на лицу места упознали са ситуацијом.⁴⁹³

Исцрпан извештај о рудничком руднику написали су неименовани стручњак за рударство и испитивач руде и коморски чиновник фон Бајер 1727. године који говоре о начину и повећаном обиму експлоатације. С обзиром да овај извештај најопширнији и једини из фасцикле о рудницима у Краљевству Србији из коморског архива у Бечу који даје исцрпне податке о систему функционисања рудника, представљен је посебно у овом поглављу.⁴⁹⁴

Он говори најпре о положају Рудника, наводећи да се налази на 20 дана од Београда у једној долини иза старе тврђаве и клисуре зване Рудник.⁴⁹⁵ На

⁴⁹² ФНКА АНК HF Ungarn Sieb.Kaalvhd. Fasz. 99, fol. 58.

⁴⁹³ Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 26-27.

⁴⁹⁴ ФНКА АНК HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol, 314-320.

⁴⁹⁵ „...ligt 20 Tag Reiß von Belgrad in einen Thall hinter einen alten Schloß und Pahs Rudnik genant...“ Исто, 314.

путу се виде напуштена рударска места окружена шумама и у којима су извршена истраживања, ради поновног покретања производње метала. Њихове топионице су једним делом биле смештене близу рудничких рупа, а делом на брду, одакле се препознају и остаци насеља која су некада постојала. Недалеко одатле се налази новоназвано поткоп Свети Карољ (St. Caroli) са неколико зграда око њега и поткоп Свете Тројице (Dreifältigkeit Schacht), од којих је један наслеђен из ранијег периода. Дужина и размак између њихових крајева досеже један сат хода. У поткопу Св. Карољ није могуће вршити ископине у жељеном правцу при чему је тај ходник завршен, а ископине се настављају из направљених спратова. У овим ходницима поткопа Св. Карољ откривена је велика количина олова и сребра, одакле стижу велике рудаче које радници преко дана разбијају маљевима. Након тога руда се превози до воде где се вршила припрема руде за топљење, пре свега дробљење и уситњавање, вршеног такође помоћу великих чекића. Велика чврстина руде неретко је била узрок неискоришћавању ископане руде. Поред поткопа Св. Карољ слична ситуација је примећена и у поткопу Свети Јозеф (St. Joseph), где је напуштена велика количина руде.⁴⁹⁶

Услед ових мањкавости у производњи, један од начина да се истраживања унапреде и самим тим експлоатација подигне на виши ниво, био је да се отворе дубоки стари поткопи, да се у близини њих ископају нова те да се на тај начин из некадашњих великих цехова избаци вода. Након тога би се видело шта је у њиховој дубини остало након очигледних ископавања у прошлости, јер се претпостављало да је у дубини племенитост метала и њихов проценат у руди већи. Такви поступци су већ дали резултате у поткопима Свете Елизабете (St. Elisabeth) где се копањем дошло до цеха Светог Павла (St. Pauli Zöche). Избацивање воде из неких старих цехова није био нимало лак посао, јер су неки били преплављени огромном количином, па су у том поступку рудари користили и пумпе. Руда, која би се појавила након пражњења воде из цехова била је беле боје. За разбијање такве руде стари рудари су трошили пуно времена, а неретко су тим поводом организована и међусобна такмичења.⁴⁹⁷

---

⁴⁹⁶ Исто, 314-315.

⁴⁹⁷ Исто, 315.

Под цехом названим Свети Николаус (St. Niklaus Zöche), који је био пун воде, налазило се поткоп Розина (Rosine Stollen). Оно није било дубоко због тврдих стена које нису могле бити пробијене. На истом месту се налазило и поткоп Свети Александер (St. Alexander Stollen), названом по прицну и гувернеру Краљевства Србије Александру Витембершком. На њему у почетку нису вршени озбиљни рударски радови, јер се чекало са резултатима истраживања на поткопу Елизабета. Ни у каснијем периоду нема података да је из овог поткопа заиста вађена одређена количина руде.⁴⁹⁸

Најзначајније од свих поткопа и окнова било је поткоп Свете Тројице из кога је вађена руда бакра жуте боје, пронађена у близини ходника са рудом олова, јединствен пример за многе рударе на Руднику. На овом шахту су даље вршена ископавања, при чему је добио назив поткоп Светог Леополда (St. Leopoldi Stollen). Међутим, у исто време је било неопходно да се поткоп ограда, за шта је прибављено 100 хвати дрвне грађе, јер је из неког другог шахта отакала вода.⁴⁹⁹

Због недостатка средстава за улагање у процес експлоатације, многе планове за реализацију на Руднику није било могуће довршити. У поткопу Свете Тројице из више разлога се одустало од зацртаних планова. У једном од њих је приликом копања откривена велика количина руде, која је према сведочењу висила око рудара. Међутим, због закочења даље копање у било ком правцу изискивало је много напора, већи број рудара и самим тим више финансијских средстава. Из разлога што је било неопходно да се уз велики напор изграде цимрови за избацивање остатака ископина, нада у исплативост оваквог подухвата није била велика.⁵⁰⁰

Права слика о исплативости куповине акција у Друштву за експлоатацију руде створена је упоређивањем процената метала у руди на различитим местима која је након уситњавања доносила незнатну количину сребра или олова. Због тога је велики самоков за дробљење руде допремљен на Рудник из Оравице (рудника у Банату), одакле је стигао и један рударски службеник, чији је

---

⁴⁹⁸ Исто.

⁴⁹⁹ Исто, 316.

⁵⁰⁰ Исто.

допринос у процесу добијања и прераде метала био велики. Израчунат је проценат концентрисаног метала у руди у поткопу Св. Карољ након дробљења и испирања у води. За 100 центи руде (66 центи из горњих слојева и 34 центи из доњих), која након прања и дробљења садржи 9,5 центи концентрисане руде метала, добијало се 1,25 лота сребра и 32 фунте олова. Истовремено је у поткопу Свете Тројице на ископаних 100 центи руде (узете лошије и боље руде према пропорцији) добијано свега 205 фунти концентрисане руде метала, а од тога 5 лота сребра и 31 фунта олова. Ово је за акционаре Друштва била веома мала количина.⁵⁰¹

Према начину на који описују рударе, називајући их олошем (Gesindel), стиче се утисак да су службеници у руднику имали проблема с појединцима, а нарочито због тога што процес експлоатације за Друштво није био позитиван у мери у којој је оно очекивало. Увидом у списак запослених у руднику, без радника у преради руде (разбијача и топионичара), било је преко 70 рудара. Они су према сведочењу, радили и након завршетка њихове смене, за коју су добијали по 20 крајцера. То се дешавало углавном услед недостатка барута за потребе ископавања, због чега се прелазило на ручно копање. За додатни посао добијали су по 6 крајцера.⁵⁰²

Након што су увидели све недостатке у процесу експлоатације, у коме је истопљена руда метала доносила пре свега мало чистог сребра, Друштво је размотрило опцију да поред постојећег, уведу још два погона на воду за дробљење руде помоћу чекића и да се из концентрисане руде метала испусти олово бољом обрадом пржене руде и на тај начин добије више сребра. Тиме би вероватноћа позитивног пословања и исплативости уложеног новца била већа. Према проценама за поткоп Свети Карољ овај поступак би допринео да се из центе руде уместо 1 лота сребра и 35 фунти олова добије само 20 фунти олова, али и 6 до 7 лоти сребра. Када је у питању поткоп Свете Тројице, уместо дотадашњих 4 лота сребра и 11 фунти олова, из једне центе концентрисане руде добијало би се 7 до 8 фунти олова и чак 38 до 42 лота сребра. Такође, било је

---

⁵⁰¹ Исто.

⁵⁰² „... So wohl Heuer alß bergfirderer und anderer Gesindel das nach inhalt des Lohnzahl ohne das Pucher, Schlemmer, Schmelzter über 70 seyn, arbeitet allhier nach der Schicht...“. Исто.

неопходно поставити мехове, а мањак олова у руди поткопа Св. Тројице надокнадило би се додавањем руде Св. Кароља приликом топљења. Овакав начин топљења руде већ је са успехом примењиван у Хабзбуршкој монархији, а као позитиван пример помињу се топионичари из Тирола (Tyroler Schmelzter).⁵⁰³

Поред основних металних производа, Друштво је рачунало на зараду и од угља. На Руднику га је било у великим количинама, међутим с обзиром да је предео богат шумама, није било потребно да се користи као гориво за загревање топионичких пећи. У Оравичким топионицама угаљ се ипак користио као гориво уз велику буку услед мањих детонација и пуно прашине, због чега се препоручивало да се уз надокнаду тамо транспортује.⁵⁰⁴

Након свих процена и проба око процеса топљења руде у поткопу Св. Карољ, дошло се до коначне процене око количине сребра и олова која би се експлоатацијом могла добити у наредном периоду. Са новим постројењима и прерађеном количином руде од отприлике 30.000 центи, добило би се из концентрисане руде метала од 3500 до 3600 лота сребра и 800 до 900 центи олова, које би се након пржења спустило на 500 до 600 центи. Када је у питању поткоп Св. Тројице процењено је да се од 5700 центи извађене руде може добити 100 центи прерађене руде, а одатле око 500 лота сребра и 20 центи олова, односно уз отклањање концентрата олова могло би да се постигне 1000 лота сребра и 40 до 50 центи олова.⁵⁰⁵

Као модерно акционарско друштво, оно је желело да има унапред све прорачуне, како оне везане за производњу сребра и олова, тако и за постојеће и будуће издатке за даља улагања, али највише око евентуалне коначне зараде. Након ових прорачуна, дошло се до закључка да се из два поткопа на Руднику експлоатацијом руде може извући око 4500 лота сребра и око 500 центи олова. Потребна сума за овакав подухват износила би 10.000 форинти уз додатних најмање 3000 форинти за прераду и топљење руде као и за трошкове превоза. Од почетка рада рудника до краја маја 1727. године за посао експлоатације рудника, укључујући дневни рад радника и свакодневне трошкове, према

---

⁵⁰³ Исто, 317.

⁵⁰⁴ Исто.

⁵⁰⁵ Исто, 317-318.

прорачуну потрошена је сума од 46795 форинти и 26 крајцера. У ту суму нису укључени трошкови за фортификацију Београда за коју је пословодство рудника плаћало као државно предузеће, затим трошкови набавке барута, као и трошкови набавке различитих алата.⁵⁰⁶

Један списак радника у руднику сачињен од стране фон Бајера од априла 1727. године са неопходним одвајањима за њихове месечне плате даје тачан увид у овај сегмент расхода.

- У поткопу Св. Карољ ради 8 рудара (по 2 форинте), укупно 16 форинти и тројица чувара (по 1,5 форинти), укупно 4 форинти и 6 крајцера.
- У поткопу Св. Тројице ради 9 рудара, укупно 18 форинти, један шегрт 1 форинта и 30 крајцера и 7 чувара укупно 8 форинти и 24 крајцера.
- У поткопу Розина ради 4 рудара, укупно 8 форинти и 2 чувара, укупно 2 форинте и 36 крајцера.
- У поткопу Леополд ради 4 рудара, укупно 8 форинти и 2 чувара, укупно 2 форинте и 36 крајцера.
- У поткопу Елизабета ради 4 рудара, укупно 8 форинти и 2 чувара, укупно 2 форинте и 36 крајцера.
- У плавим окнима ради 4 рудара, укупно 8 форинти, 2 чувара, укупно 2 форинте и 36 крајцера, 6 тесара (по 2 форинте), укупно 12 форинти, 1 стручњак за испитивање руда 6 форинти, 1 помоћник испитивача руда 2 форинте, 1 видар (лекар) 2 форинте, 4 ковача (2 у ковачници у месту Краснојеvence (Krassofzer Tahl), а 2 у Царевој долини), укупно 12 форинти, 1 колар 3 форинте, 1 дрвосеча 2 форинте и 12 чувара стоке укупно 19 форинти.
- Радници при постројењу за разбијање руде: 3 уситњивача руде (по 3 форинте), укупно 9 форинти, 7 њихових помоћника укупно 7 форинти и 2 разбијача руде (по 3 форинте и 18 крајцера) укупно 6 форинти и 36 крајцера.
- На место шмиочара у топионици посебном наредбом Администрације постављен је Јеврејин Абрахам Хузел (Abraham Husel) са месечном

---

⁵⁰⁶ Исто, 318.

платом од 5 форинти и његов помоћник по имену Моле (Molle) 4 форинте.

- Додатни трошкови у постројењу за разбијање руде, месечно 22 форинте и 36 крајцера и у топионици 9 форинти.

Када се све укалкулише, укупни месечни издаци у руднику за плате и додатне трошкове за април 1727. године износили су 720 форинти. Међутим, оно што није наведено у овом месечном прорачуну су додатни издаци за транспорт и одређену количину алата за копање који је тог месеца набављен.⁵⁰⁷

Такође, један завршни извод из истог периода говори о приходима и расходима у које спадају и већ поменути додатни трошкови које је руднички рудник имао од 1. до 22. априла 1727. године. Што се тиче исплата оне су се састојали из два дела, а обе извршене од стране главне благајне при Београдској администрацији у укупном износу од 1939 форинти и 33,5 крајцера. Први се односио на заостала дуговања из претходног месеца у износу од 565 форинти и 54 крајцера, а други део, пристигао 21. априла, односио се на ранија дуговања за плате и износио је 1375 форинти и 39 крајцера.⁵⁰⁸

Расходна страна је била много дужа и разноврсна. Међу првим издацима 6. априла исте године је за 280 меца жита⁵⁰⁹ издвојено 140 форинти (мец жита је плаћан по 30 крајцера). У два наврата висина плате за обичне раднике (не наводи се колико их је било), укупно 79 форинти и 16,5 крајцера. Бравар Матијас Пацар (Mathias Patzar) који је 7. априла направио једну браву на вратима добио је 1 форинту и 15 крајцера. Плаћено је и постављање месинганог сита за 5 форинти и 30 крајцера док за алате за испитивање руда разних врста, укупно 50 форинти, као и за различите врсте каишева из Београда 23 форинте и 51 крајцера. За потребе рудника је радила и једна жена удовица Сузана Бухлерин (Susanna Büchlerin) у млину и њој је на име претходних дуговања исплаћено 40 форинти. Један од издатака била је и набавка опека за градњу у износу од 117 форинти и 39 крајцера. Последњи у низу наведени трошкови

⁵⁰⁷ Исто, 322-323.

⁵⁰⁸ Исто, 375.

⁵⁰⁹ Мец (Metze) је била мера за количину жита. Постоје различите мере за један мец у многим немачким и аустријским земљама. У Хабзбуршкој монархији се узимало да један мец жита има 61,487 кг.

фактурисани 22. априла 1727. године у укупном износу од 1375 форинти и 39,5 крајцера односили су се на заостале плате чиновника у руднику. Тако је главни надзорник Штефан Гриндл наплатио суму од 560 фоинти, затим шумарски чиновник Херцог 377 форинти и 30 крајцера, иберрајтер по имену Јозеф Лицец (Joseph Litzeck) 37 форинти и 30 крајцера и рачунајући остале службенике у укупном износу од 400 форинти и 39,5 крајцера.⁵¹⁰

По коначном обрачуну за месец април 1727. године појавио се вишак од 116 форинти и 22 крајцера, које су враћене главној каси администрације у Београду. На основу ових података не може се говорити о исплативости дотадашњег пословања у руднику, јер у прорачуну нису наведени ранији трошкови. Овакав извештај ипак није приказао реалну слику производње метала у самом руднику, јер судећи по извештају стручњака који је дуже време боравио у руднику утисак је био неповољан.

О редовном исплаћивању плата рударима на Руднику у наредном периоду, речито говори извештај сачињен за месец јул 1727. године, као и подаци о томе колико су рада утрошили у току једног месеца. Сви су имали од 23 до чак 28 смена и зависно од тога примали од 7 до 9 форинти месечно. Да би се исплатиле плате рударима, као и двојици надзорника по 12 форинти, било је потребно да се издвоји 1348 форинти и 42 ½ крајцера, а када се израчунају и остали трошкови (Unkosten) сума је износила 1411 форинти и 12 ½ крајцера.⁵¹¹

Истовремено су направљене и калкулације о висини додатних трошкова неопходних за даљу експлоатацију које свакако нису биле повољне. Израчунато је да улагање од око 17.000 форинти није ни приближно могла да покрије евентуална продаја произведеног метала процењена на суму од 6630 форинти. И поред повољних услова продаје метала понуђених од стране Београдске администрације, са оваквом оценом су се сложили и састављач извештаја, фон Бајер и главни надзорник Оравице.⁵¹²

⁵¹⁰ ФНКА АНК HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol. 375-376.

⁵¹¹ По именима се може претпоставити да су у питању Саси: Михаел Шредл, Урбан Бајнер, Матијас Милиан, Георг Вебер (са највећим бројем смена-28 и зарађених 9форинти и 20 крајцера у месецу јулу 1727. године) итд. Исто, fol. 359-360.

⁵¹² Исто, 319.

Међутим, с обзиром да је Администрација понудила овако добре услове за Друштво, може се закључити да је њен циљ био ефикаснија организација експлоатације и уопште боље функционисање начина рада у руднику. Неспособност да се подробније позабави овим обимним послом, није спречавало Администрацију да га понуди неком другом, поводећи се за примерима давања у закуп одређених пореза и монополе у разним привредним делатностима.

Фон Бајер је посматрајући свакодневни посао могао да уочи неекономично пословање и предложи мере уштеде. Наводио је прављење великих трошкова при одређивању висине плата уз оцену да се у том сегменту може доста боље пословати. Рударски службеници, којих узгред има превише за обим посла који обављају, примају високе надокнаде сваке недеље што представља непотребне трошкове за Друштво. Осим тога сматрао је да приликом ангажовања рудара треба вршити погодбу и на основу количине ископане руде одређивати им надокнаду за сваки дан рада. На тај начин би рудари били мотивисани да више раде у току своје смене и сами утичу на висину своје зараде. На тај начин би и остали радници у преради руде више радили чиме би се смањили трошкови приликом топљења руде. Набавку алата потребно је вршити самостално, а не преко посредника, чиме би се смањила њихова цена.⁵¹³

Осим што је писац извештаја фон Бајер током свог боравка 1727. године набавио нов алат за рад, ништа од планираног није реализовано. У извештају наводи како је уочио појаву која је директно утицала на негативно пословање рудника. Наиме, сваке недеље се из најбољих нивоа поткопа Св. Тројице допремао део концентроване руде метала на испитивање. За то су директно били задужени радници на припреми руде који су испитивачу руде (Probier-у) остављали 6, 7, па чак и до 7,5 лота сребра, које је он присвајао. Велики пропуст у организацији рудника је домаћинско коришћење залиха вина и меса, као и рад гостионица које се користе у приватне сврхе. Свему овоме кумовало је

---

⁵¹³ „... die requisiten umb wollfeillern preiß beygeschaffen, und sonst in ein und anderten mehrers menagiert würde...“. Исто.

чиновништво самог рудника чију неефикасну организацију неби могли да поднесу ни рудници са много већим процентом метала у руди.⁵¹⁴

Коначно мишљење састављача извештаја и фон Бајера о исплативости рада на експлоатацији условљено је преуређењем пословања у руднику о чему је већ речено, али и потреба одвајања руде из поткопа која садржи већи проценат метала од оних са мањим процентом. Такође је наглашено да је потребно да се руда лошијег квалитета користи за исплату службеника и радника, а квалитетнија за продају и стварање профита. Уз то, препоручује се и подизање нових постројења (за разбијање руде, топионице, складишта угља, ковачнице) ради ефикасније експлоатације, које би Београдска администрација вероватно пристала да подигне о свом трошку.⁵¹⁵

Овакав извештај, иако у суштини неповољан и са остварљивим предлозима уз велику реорганизацију система управљања и самог пословања, није поколебао Друштво за експлоатацију рудника да на челу са Александром Виртембершким затражи концесију од Дворске коморе. Све наведено у уговору о концесији у руднику били су уствари захтеви за олакшицама које је Друштво упутило Дворској комори и намера које је требало спровести у дело. У суштини је све било прихваћено, а једини додатак њиховим захтевима био је да се у случају слободног коришћења шума у дистрикту поштују одређени закони.⁵¹⁶

Друштво за експлоатацију рудничког рудника је од Дворског Коморског већа 1727. године добило исцрпан допис о условима под којим се одобрава концесија на период од шест година (*Frei Jahren*).⁵¹⁷ У девет тачака потврђени су скоро сви захтеви Друштва за експлоатацију рудника. Међу првим и најважнијим ставкама се издвајају слободно коришћење радионица, алата, извађене руде и све што се затекне у руднику у тренутку његовог преузимања. Притом је сачињен посебан попис инвентара који је припадао новоотвореном

⁵¹⁴ Исто.

⁵¹⁵ Исто, 320.

⁵¹⁶ Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 27.

⁵¹⁷ "Allernädigster Kayser, König und Herr Herr! Es hat die in dem Königreich Servien angeordnete Administration mittels eines hiehero eingelangten Berichtschreibens die Vorstellung gemacht, welchergestalten eine Gewerkschaft Verhanden, welche das in gedl. Königreich Servien befindliche und bereits einige jehr hero Sumptibus Arary Cultivirende sogenante Rudniker Bergwerks unter folgenden Conditionen zu übernehmen, und den ferneren Bau daselbst fortzusetzen gesinnet wäre." ФНКА АНК НФ Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol. 254.

поткопу, као и оним обновљеним у претходном периоду. Такође, једна од предности Друштва је било слободно коришћење природних ресурса у околини рудничког рудника.⁵¹⁸

Такође је за исти период Друштво имало овлашћење да по највишим ценама продаје олово, гвожђе, злато и сребро. Произведени метал је допреман до царског новчаног завода у Београду, где је и вршена исплата из државне касе. По истеку рока концесије Друштво је добило могућност да прерађену руду продаје по повољним ценама коју су остваривали рударски градови Хемниц и Кремница. Уз плаћање три одсто царине, гвожђе и олово су се могли извозити било којим копненим путем преко хабзбуршких налседних земаља или морем преко лука Бакар, Ријека и Трст. Овај начин извоза је ипак морао бити поверен Оријенталној компанији, с обзиром на то да је још 1719. године добила искључиво право извоза племенитих метала.⁵¹⁹

Осим тога Друштво је могло да се снабдева свим животним намирницама на Руднику, нарочито меснатим производима и вином, без плаћања било каквих унутрашњих пореза или увозних такси. Рударима је нарочито било важно што се овај члан односио и на све кафане, крчме и пиваре на Руднику. Ова ставка у деветом члану уговора односила се само на производе чији су конзументи били рудари или остали запослени у руднику. Било је забрањено да становници околних места на било који начин дођу у посед робе ослобођене дажбина.⁵²⁰

С обзиром да се рудник налазио у рудничком дистрикту, Дворска комора је дозволила да се у пречнику од четири миље може експлоатисати дрвна грађа у околним шумама.⁵²¹ За потребе грејања, подизања неопходних зграда и ограђивања у руднику, шуме су уз помоћ шумарских чиновника стављене на располагање Друштву. У уговору је наведено да ће Друштво добити исте услове

---

⁵¹⁸ Исто, 260-266.

⁵¹⁹ J. Langer, *Serbien*, 198.

⁵²⁰ ФНКА АНК НФ Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol. 267.

⁵²¹ Дрвна грађа, као и ћумур и ватростална глина имали су, као потрошни материјал изузетан значај у процесу експлоатације рудника и металургији све до 19. века. Због тога је њихова употреба била регулисана посебним ставкама уговора, а све делатности по питању сече шума контролисала је шумска управа. С. Катић, *Потрошни материјали у османском рударству и металургији*, Историјски часопис, књ. 58, Београд 2009, 197-198.

пословања уколико у још неком руднику у Краљевству Србији започне експлоатацију руда.⁵²²

Шеста одредба овог уговора је по садржају одражавала један вид осигурања Друштва од могућих разних негативних сценарија, мада не у данашњем модерном смислу значења. Наиме, Дворска комора је уговором предвидела могућност насилног престанка експлоатације на Руднику уколико би се догодио рат, затим уколико би завладала епидемија куге међу становништвом рудничког дистрикта или било каква друга околност која би условила прекид рада рудара. У том случају би Друштву било понуђено да под истим уговорним одредбама започне експлоатацију неког другог рудника у Хабзбуршкој монархији. Покривање директне штете у рудничком руднику није било могуће, што јасно указује на чињеницу да ни Дворска комора није била уверена да ће граница са Османским царством у Краљевству Србији за дужи период бити стабилна, а поготову није била сигурна у ефикасност одбране пограничних дистриката какав је био руднички. О овом питању је расправљала и неоаквистичка субделегација у којој су се сви чланови Дворског ратног савета и Дворске коморе сложили да одбрана рудника у случају борби на граници неће бити могућа.⁵²³

Друштво је могло слободно да ангажује стручњаке који би вршили додатна истраживања тла на Руднику и да евентуално у близини тог места подигне топионицу. Производи из руде злата, сребра или других метала не би подлегли опорезивању од стране Београдске Администрације.⁵²⁴

Иако се Дворска комора није мешала у унутрашње уређење у руднику које је увело акционарскоо друштво, ипак су неки закони донети још у време царева Светог римског царства пре више стотина година важили и спроводили се и у Краљевству Србији. Традиција пословног успеха појединих европских рудника базирала се на уређеном судском систему који је у облику закона преточио цар Максимилијан I. На основу раније објављеног (1408. године) рударског писма из Шладминга (рударског места у Штајерској), који уређује

⁵²² ФНКА АНК HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol. 268.

⁵²³ Исто, 272.

⁵²⁴ Исто, 267.

рударско право, цар је 1517. године уредио судство које ће функционисати само међу радницима у руднику.⁵²⁵

Постављање судије задуженог за рудник било је једно од најважнијих питања које је требало да допринесе поштовању правила која се тичу односа радника у руднику и становништва рударских насеља, као и сагласност о начину покривања заједничких трошкова у руднику. Поред судије, у спровођењу закона помагао је још и виши рударски службеник (Bergmeister) и још један коморски чиновник. Овог чиновника који је заправо имао улогу да надгледа процес експлоатације и поштовање закона у руднику, постављало је Коморско веће, а за његову плату која је на годишњем нивоу износила 500-600 форинти, бринуо се ерар.⁵²⁶

На крају уговора који је потписао цар Карло VI наводи се да је држава кроз купљене акције својих чиновника у Друштву за експлоатацију рудника изразила велику наду у успех овог посла који би у финансијском смислу много значао за државну касу.⁵²⁷

За све запослене у руднику је поред редовне плате био обезбеђен и један оброк дневно. Жито је од стране виших инстанци, пре свих службе за чување жита, којом је руководио Јохан Георг Гербих (Johann Georg Gerbich), допремано из државног магацина и складиштено у посебно намењен руднички магацин, а количина жита потребна за припремање хлеба зависила је од броја радника. Често се ипак дешавало да се са допремањима каснило и то не само за руднички рудник, већ и за руднике у Темишварском Банату који су у ово време такође радили. Једна спецификација сачињена у Београду 5. фебруара 1727. године говори о количини допреманог жита до 30. новембра 1726. године.⁵²⁸

⁵²⁵ О рударском праву у Хабзбуршкој монархији видети: J. von Jung, *Das Bergrecht in den sämtlichen k. K. Oesterreichischen Staaten*. Wien, 1822.

⁵²⁶ ФНКА АНК HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol. 268.

⁵²⁷ Da nun also C. K. M. Über obigen allergehorsamsten Vortrag dero allerhöchste approbation zu erteillen gerucheten, könnte sodan mit gedachter Gewerkschaft der erforderliche Contract, ad unerthungs Brief angestossen, da noch weithere ausgemacht, und sodan alles der Ordnung nach ausgefertigt werden, jedocvh beruchet alles. Placet auf das best, als möglich mit Zufriedenheit des Gewerken pro utili arary einzurichten. Carl. Wien, den 25. Januar 1727. У потпису: Graf v. Dietrichstein. Исто, 270.

⁵²⁸ Исто, 288-290.

- Од 1. децембра 1724. године до 30. априла 1726. године транспортовано је у рудник жита за 28391,5 оброка. Рачун је као коморски службеник сачинио фон Бајер (von Beyer).

- Од 1. маја до 30. новембра 1726. године жито је допремано у четири наврата: за 535 оброка рачун је потписао главни надзорник рудника Хрундл, за 428 оброка пописник ствари Зимер, за поново 428 оброка потписао је акционар шумарски службеник и за 214 оброка извесни Којтер (Keutter).

- Укупан број оброка износио је: 29.996,5.

Од државних власти је такође зависило како ће рудари доћи до неопходног барута за потребе ископавања руда. Овај посао је био намењен војним властима који су организовано слали барут из државних оружарница до рудничког магацина. У то време је одређене количине барута за рудник одобравао виши официр војне команде фон Корнхоф (Obristleutant Herr von Kornhoff).⁵²⁹

Главни акционари у Друштву за експлоатацију рудничког рудника били су председник Администрације принц Александер од Виртенберга и његов брат Хајнрих Фридрих, војвода од Виртенберга. Саветник Кох, послат од стране Дворског Коморског Већа, имао је право присуства седницама Друштва, што је значило одређену контролу државе у функционисању овог тела. Међутим, представљена анализа из опширног извештаја је очигледно била истинита у погледу позитивног пословања у руднику. Адам Штајдл, један од ранијих радника на припремању руде за топљење, у пролеће 1729. године јавља се као понуђач за уступање концесије. У писму Александра од Виртенберга од 26. августа 1729. године препоручује се Дворском Коморском Већу да се Адаму Штајдлу (Schmelzmeister-у) уступи концесија, што ово Веће и чини августа 1731. године уз готово истоветне услове као и за претходну концесију. Павловић у свом делу наводи да је оваква понуда Адама Штајдла унапред припремљена како би се добили повољнији услови концесије или да се сам Александар Виртембершки повуче из овог посла раскидом првог уговора и

---

⁵²⁹ Исто, 289.

потписивањем новог.⁵³⁰ Највероватније да обе могућности у овом случају нису биле реалне из разлога што су уговором о концесији права и обавезе Друштва биле онакве какве су сами акционари понудили, а Дворска комора их касније прихватила. Такође Адам Штајдл је нудио нижу откупну цену лота сребра него што је то уговором предвиђено, према привилегованом односу какав постоји са рудницама у Хемници и Кремници или у Ердељу.⁵³¹ И коначно, принц Винтербершки је након преузимања концесије од стране Адама Штајдла могао да се повуче из посла, међутим он је и у том Друштву имао највећег удела по броју акција. Штајдл је у допису са Дворском комором затражио ослобађање од плаћања царинских увозних такси (вероватно се мислило на спољашњу границу према Османском царству) за све производе потребне рударима и за рад рудника. Званично је само овај захтев био одбијен, све остале ставке из претходног уговора о концесији биле су садржане и у новом уговору. Августа 1731. године је потписан нови уговор од стране Дворске коморе чији је рок трајања био шест година.⁵³²

---

⁵³⁰ Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 28-29.

⁵³¹ Према извештају принца Александра Виртембершког Дворској комори од 13. јуна 1729. године, Адам Штајдл је понудио откупну цену сребра по лоту за око 5,3 форинти, а марку сребра по 12 форинти и 48 крајцера. Исто, 29.

⁵³² Исто.

Акционари у Друштву за експлоатацију рудничког рудника	Број акција	Укупно уложених форинти
Принц Александер Виртенбершки	12	360
Грофица Марија Аугуста (жена Александера Виртенбершког)	6	180
Гроф Турн (београдски бискуп)	6	180
Фон Бајер (саветник Администрације)	3	90
Чиновници ратног савета у Администрацији	6	180
Пуковник Барон де Креак	3	90
Пуковник Длауховески	3	90
Високи порезник Фауман	1	30
Фон Шелхајм (Grundbuchshandler)	3	90
Хофман (испитивач рудника)	2	60
Цегели (Fortifikation Vauschreiber)	2	60
Немачка општина Београда	7	210
Флајшман (председник немачке општине Београд)	5	150
Галенкампф (руднички провизор)	2	60
Провизор Грау и његов ишпан Антони Фромбалд из Јагодине	3	90
Смедеревски провизор Нојбауер	3	90
Ваљевски провизор Кратиш	2	60
Шабачки провизор Детринг	2	60
Бем (трговац)	2	60
Адам Штајдл (арендатор рудничког рудника)	2	60
Вајхерт (Salz Einnehmer-управник складишта соли)	1	30
Провизор Фромбалд	1	30
Потпуковник Дуер	3	90
Шумарски службеник (Валдмајстер)	3	90
Бајлер (инспектор закупа трошарине)	1	30
Зехер (контролор закупа трошарине)	1	30
Фердинанд Рушко (контролор закупа трошарине)	2	60

Specification

K. K. OBER-
REICHS-
FINANZAMT

Demn jnigem H. H. Quartalle, welche auf die ubermessung
des Guericke's angewandt, Associer: Lp

H. H. Postamt H. H. Postamt Alexander v. Wullstrog	-	12	360
H. H. Postamt Gorniu Jmashii	-	6	180
H. H. Postamt v. Jura v. Jura v. Belgrad	-	6	180
H. H. Administrations Amt v. Jura	-	3	90
H. H. Postamt v. Jura v. Jura	-	6	180
H. H. Baron De Kreck v. Jura	-	3	90
H. H. Postamt v. Jura v. Jura	-	3	90
H. H. v. Jura v. Jura v. Jura	-	1	30
H. H. v. Jura v. Jura v. Jura	-	3	90
H. H. v. Jura v. Jura v. Jura	-	2	60
H. H. v. Jura v. Jura v. Jura	-	2	60
H. H. v. Jura v. Jura v. Jura	-	4	120
H. H. v. Jura v. Jura v. Jura	-	5	150
H. H. v. Jura v. Jura v. Jura	-	2	60
H. H. v. Jura v. Jura v. Jura	-	3	90
H. H. v. Jura v. Jura v. Jura	-	3	90
H. H. v. Jura v. Jura v. Jura	-	2	60
H. H. v. Jura v. Jura v. Jura	-	2	60

3

088

Слика 1.

	Anteile	li
H. Hofm. Cuyre Jambelmann	2	60
Adam Orul. Chomelluzer Predator	1	60
Ans. Gunderker Engwerts	2	60
H. Daltz Guingman Chugger	1	50
H. Bronsor Jambald	1	50
H. Orul. Quor	3	90
H. Altmeyer Waldforster	3	90
H. Muhl. Produktions Inspector		
Tagler	4	30
H. Muhl. Produktions Controllor	1	50
H. Ferdinan. Duffa	2	60

589

Слика 2.

Најзначајнији податак је да су у Друштву за експлоатацију рудничког рудника махом били присутни чиновници Београдске Администрације, у виду удружења или појединачно, а неки од њих су се нашли на листи акционара Друштва за експлоатацију авалског рудника, као шумарски чиновник (Valdförster). По спецификацији израђеној 4. априла 1732. године, 27 акционара је чинило друштво за експлоатацију рудничког рудника са већим или мањим уделом у њему. Највећи акционари су били Александар Виртембершки и његова

жена грофица Марија Аугуста, београдски бискуп Турн и немачка општина у Београду. Не може се са сигурношћу рећи да је ово и коначан списак акционара, али свакако представља његов највећи део. Једна акција је имала вредност од 30 форинти, а укупан број акција свих акционара је био 87, што је износило укупно 2610 форинти.⁵³³

Ни овог пута експлоатација руде метала није била на прижељкиваном нивоу, тим пре што се од државних власти захтевало улагање у нове погоне, зграде и алате, као и да се омогући продаја олова и приватним лицима. У сваком случају, и поред многих привилегија које је Друштво имало, лоше анализе и процене исплативости оваквог подухвата на Руднику, велики трошкови који су то пратили, као и лоша унутрашња организација, довели су до престанка рада рудника још пре почетка аустро-турског рата 1737-1739. године. Београдска администрација ипак није желела да одустане од експлоатације рудног богатства новоосвојене територије, па је ослушкујући резултате рада у рудницама који припадају суседној Банатској администрацији, пре свих у Мајданпеку, одлучила да започне нови процес производње метала на Авали.

Авала

По богатству руда, количини производа и бројности насеља, авалски рудник је поред Космаја и Рудника био вероватно један од најважнијих римских рудника на балканском полуострву. Сребро и олово су били најважнији производи који су се добијали топљењем руде у релативно савршеним пећима. Рударство под Авалом отпочело је још у 7. или 6. веку п.н.е. и до 20. века било је ограничено углавном на терене који се од врха простиру скоро кружно око Авале захватајући површину од 30 км².⁵³⁴ Рудишта Авале су у средњем веку

⁵³³ ФНКА АНК HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A, fol. 588-590.

⁵³⁴ У средњем веку су под Авалом постојали рударски тргови Рудиште и Паланка (заселак данашњег Рипња где се налазила) око којих је организована рударска делатност. О њима сведоче и остаци топионица и троскишта. Међутим, некадашње рударство оставило је трагова и у топономастици. Места која припадају старом рударству под Авалом била су: Ручине, Рупине, Рупе, Глеђевац, Тучница, Црвени Брег, Мајдани, Шупља Стена, Жути Брег, Жути Поток,

производила олово из кога је потом издвајано сребро са златом. На сваки проценат оловне руде у овом реону долазило је око 11 грама сребра и због тога је рад на оваквим рудницима био уносан, што је убрзо резултирало наглим развитком трга Рудиште средином XV века, чак до те мере да је у њему кован и новац.⁵³⁵ Количина сребра која се добијала у Рудиштима је вероватно била знатна пошто се бележи податак о његовом извозу у Венецију.⁵³⁶ Као и код великог броја српских и босанских рудника сребра и олова и у авалским рудиштима се у то време производио цинабарит (црвац).⁵³⁷ Потврду о његовој производњи и потом трговини овим производом наговештава нам дубровачка архивска грађа.⁵³⁸

Као и у близини других рудника и у околини авалских рудника постојало је утврђење, Жрнов или турски Авала. Турци су Жрнов први пут освојили 1442. године, да би га две године касније изгубили.⁵³⁹ Коначно је под власт Османлија пао 1458, годину дана пре пада Деспотовине. У том турском продору била су напуштена и остала места у околини, као и трг Рудиште, о чему сведочи и остављена извађена оловна руда крај поткопа на Љутој Страни код Рипња.⁵⁴⁰ Рудишта под авалом су једно време пре пада Деспотовине били у поседу Јаноша Хуњадија.⁵⁴¹ Занимљиво је да су се у овај посед, осим окнова злата, сребра, минерала и осталих метала убрајала и села, пасишта, ораћа земља, ливаде, шуме, долови, млинови, виногради и др.⁵⁴²

О стању рудника под Авалом у време владавине Османског царства нема готово никаквих података. Највероватније да процес производње није покренут

Чаршија, Селиште, Стари Селдау. В. Симић, *Старо и савремено рударство у околини Авале*, Годишњак Музеја града Београда, књ. IV, Београд, 1957, 71, 73-75.

⁵³⁵ Поред сребра, злато је такође један од производа ових рудишта. Савременим анализама руда доказана је тврдња да су стари рудари откопавали злато у горњим, оксидисаним деловима рудишта. Исто, 79.

⁵³⁶ Б. Храбак, *Средњовековни рудник и трг рудишта под Авалом*, Годишњак Музеја града Београда, књ. III, Београд, 1956, 104.

⁵³⁷ Цинабарит или црвац је минерал из кога се експлоатише једини течни метал, жива.

⁵³⁸ О трговини Дубровчана цинабаритом са Авале у дубровачкој архивској грађи видети у: Б. Храбак, *Средњовековни рудник*, 103-104.

⁵³⁹ Исто, 100.

⁵⁴⁰ В. Симић, *Старо и савремено рударство*, 79.

⁵⁴¹ Угарски краљ Владислав је писмом од 15. августа 1453. године и још једном потврдом од 12. маја 1456. године предао Рудишта као феудално добро Јаношу Хуњадију. Б. Храбак, *Средњовековни рудник*, 100.

⁵⁴² У насељима под Авалом било је и Дубровчана који су учествовали у јавном животу и привреди ових места у време Деспотовине. Исто, 102-103.

од стране Осмалија пре освајања Београда 1521. године.⁵⁴³ Једини помен који вероватно говори о Рудишту учинио је турски путописац XVII века Хаџи Калфа који помиње једну паланку испод Авале коју је подигао смедеревски бег Ејнехан (1595-1596).⁵⁴⁴

Много мање података у односу на Рудник остало је о експлоатацији рудника Авале (Navalla) у време аустријске управе у Србији. Због чињенице да се са експлоатацијом започело знатно касније, као и због почетка аустро-турског рата на Балкану 1737. године, количина извађене руде била је мања. Рударски стручњаци су 1721. године посетили, између осталих терена у Србији и рударски крај око Београда. Истражујући под авалским градом старе рударске радове, добрим делом засуте, имали су у плану да и у овом рударском месту покушају са експлоатацијом руде. Група свртњева при врху косе Глеђевац, као и зарушени поткопи на Љутој Страни, на чијим се копицама налазила оловна руда, било је предмет интересовања стручњака. Након ових испитивања терена и поднетих извештаја, принц Александар Виртембершки је 1721. године и сам обишао Авалу, након чега је упутио цару Карлу VI препоруку за поновно отварање авалских рудника.⁵⁴⁵ Он је и у свом опису Авале навео да има много старих ископавања и да рудача садржи између осталог и примесе сребра, о чему је писмом обавестио принца Еугена Савојског.⁵⁴⁶

Ипак, тек са оснивањем Друштва за експлоатацију рудника Авала 1735. године почела је организована експлоатација руда сребра и олова. Видљиве припреме Хабзбуршке Монархије за рат на тлу Краљевства Србије, подстакло је Друштво да убрза експлоатацију рудника Авале 1736. године за шта је било потребно више радне снаге, намирница и новца. Друштво је затражило помоћ од

---

⁵⁴³ Као један од разлога непокретања производње у овом руднику Храбак наводи и немогућност прераде руде у Османском царству. Исто, 101.

⁵⁴⁴ Исто.

⁵⁴⁵ Војислав Симић и Душан Поповић наводе да су се у предлозима Карла Александра Виртембершког за отварање рудника, осим Авале и Рудника, нашли још и места Паланка код Рипња и Стојник и Парцан под Космајом. Међутим, посебна документа која говоре о експлоатацији руде у овим местима нису пронађена у Аустријском Државном архиву. В. Симић, *Старо и савремено рударство*, 80. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 89-90.

⁵⁴⁶ J. Langer, *Serbien*, 214.

државе, тачније околних провизора, што је за резултат имало висину његовог дуга до краја рата од 6295 форинти.⁵⁴⁷

Главни акционари друштва су били Франц Јозеф, шумарски чиновник (Franz Joseph-Waldförster)⁵⁴⁸, главни шумарски инспектор и Јохан Кристијан Клекер (Johann Christian Kläcker), главни благајник монопола соли. Иако остаци немачког села на путу од Авале ка Рипњу нису још увек са сигурношћу потврђени, њихово присуство је ипак оставило трагова у топономастици: Карлова Ливада у Белом Потоку, Стари Селдау под Авалом, Швабина Стаклана у Рипњу. С обзиром на то да су према тврдњама Павловића Немци култивисали предео у близини рудника, претпоставља се да остаци некадашњих зграда у местима Чаршија и Селиште припадају времену аустријске управе у Србији.⁵⁴⁹ Симић наводи да су у авалском руднику радили рудари из Блајбурга (Корушка), Словенци или Немци, који су ту остали након што су, при освајању Београда 1717. године, учествовали као минери.⁵⁵⁰

Велики је недостатак што не постоји сачувана архивска грађа која би пружио потпунију слику о организацији Друштва, о пореклу рудара и раду у авалском руднику. У извештају комисије која је чинила Друштво за експлоатацију рудника Авале наведени су сви разлози због којих је експлоатација руде нагло обустављена, али се такође износе разлози дуговања Друштва према држави. Овај извештај који се налази у фасцикли „Bergwerke in Serbien und der Wallachei (Majdanbek, Kavalla und Rudnik)“ Коморског архива у Бечу је заправо одговор Друштва Дворској комори на њен захтев за измирењем дуговања које је направљен у временском периоду пред почетак рата 1737. године. Извештај је сигурно сачињен знатно касније након завршетка аустро-турског рата 1739. године.⁵⁵¹

⁵⁴⁷ ФНКА АНК HF Ungarn VUG 20/A, fol. 55-70. Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 29-31.

⁵⁴⁸ Један шумарски службеник је такође био међу акционарима Друштва за експлоатацију рудничког Рудника са три акције и уложених 90 форинти. Видети табелу акционара Друштва за руднички дистрикт.

⁵⁴⁹ Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 30.

⁵⁵⁰ В. Симић, *Старо и савремено рударство*, 81.

⁵⁵¹ „Species Facti Oder grundliche Beschaffenheit deren eigenen forderungun, und gegenforderungen, welche zwischen, den hoehste arario, und der zu Belgrad vorgewest-sogenannten Havalaner Gewerkschaft obschweben“. ФНКА АНК HF Ungarn VUG 20/A, fol. 55.

Описујући удаљеност авалског рудника од Београда на два сата и његово стање као порушено и напуштено, Друштво у свом извештају најпре наводи права која су му припала уговором о експлоатацији са београдском Администрацијом и Дворском комором. Напомињући да је након оснивања Друштва 1735. године договорено да се у закуп преда слободна експлоатација авалских рудишта, наглашено је и слободно коришћење свих природних капацитета у округу, односно на територији која је обухватала сва некадашња авалска рудишта. Ови природни капацитети, пре свих дрвна грађа, били су на располагању Друштву и пре почетка саме експлоатације, односно у периоду припреме терена и сређивања потребних зграда. На осам места вадила се руда сребра и олова, а припреме терена су обухватале најпре отварање старих експлоатисаних поткопа и њихово преуређење.⁵⁵²

Постројења за припремање и обраду руде нису морала бити у истој мери одређена положајем лежишта руде и природом терена на Авали. У извештају се бележи да је било потребно више времена од планираног у свеобухватним припремама за почетак експлоатације рудника. Топионичари су имали више слободе у избору места где ће развити делатност. Међутим, да трошкови транспорта неби били велики, вероватно су се топионице налазиле близу места добијања руде.⁵⁵³ Такође, било је потребно изградити и зграде за одлагање изливеденог метала како би се сачувао његов квалитет. У ту сврху је од почетка рада Друштва постојао захтев да се зграда обезбеди од ерара и осталих државних служби.⁵⁵⁴ За изградњу свих потребних зграда, подизање топионица и места за дробљење руде, као и за њихово опслуживање довођени су људи разних квалификација и специјалности, међу којима су најмасовнији свакако били копачи (рудари).

⁵⁵² Исто, 55-56. Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 30.

⁵⁵³ У сваком случају топионице нису могле бити смештене близу насеља, већ негде поред воде. С обзиром на то да нису пронађени остаци нормалне топионице, то би указивало само на пробни рад на Авали, што свакако овде није случај. Симић наводи да овде није у питању топионица чији точак покреће снага воде, већ су мехови за дување ваздуха покретани људском снагом, ножно или ручно. Овакав случај је се често јављао када коло не може да ради зими због мраза. В. Симић, *Старо и савремено рударство*, 81. С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 58.

⁵⁵⁴ ФНКА АНК HF Ungarn VUG 20/A, fol. 56-57.

У веће издатке који су за Друштво били непланирани приликом процеса оспособљавања рудника, убраја се износ од 3000 форинти, подмирен из сопствених средстава и усмерен ка једном од осам поменутих места из којих се вадилa руда. Судећи по извештају, вероватно је да су ови трошкови у току експлоатације руда могли бити покривени приходима од изливеног метала. У сваком случају, срећан развој догађаја по акционаре Друштва могао се наслутити само у случају домаћинског пословања, у чему најважнију улогу имају трошкови експлоатације који би били изнуђивани само у најнеопходнијим случајевима. Након изливених првих 100 марака сребра, ерар је дозволио да марка финог сребра вреди 19 форинти, а искована у новац 22 форинте и 17 крајцера.⁵⁵⁵ Марка сребра је знатно више вредела у размени за ситан новац, али се у извештају не наводи тачан износ.⁵⁵⁶

За етнички различитио становништво које се настанило око рудника Авале и подигло насеље било је свакако најважније што ће имати сигуран извор прихода од рада на експлоатацији. Како се у извештају наводи, сатисфакција њиховом животу на Авали је била да ће зарадити један сигуран оброк дневно, што у временском периоду пред почетак аустро-турског рата није било занемарљиво. Међутим, Друштво се у овом случају оградило кондиционалом да би живот становништва вероватно био миран још дуго времена да је држава успела да обезбеди мирнодопско стање у Србији.⁵⁵⁷

Извештај који је комисија Друштва сачинила садржи у највећем делу извесну ноту оправдавања за дуг који је начињен према ерару и који је остао неисплаћен у времену након рата 1737-1739. године. О том дугу извештај се подробније бавио нешто касније када је на волшебан начин покушано да се ерар наведе да преиспита своју одлуку о неопходности измирења дуга. У уводном делу извештаја се опажа покушај представљања неповољних околности које су

⁵⁵⁵ Исто, фол. 56. Павловић у свом делу наводи цену од 21 форинте и 17 крајцера за марку финог сребра, што је вероватно последица штампарске грешке, али је уочљиво да су овај податак у делима наводили и остали историчари 20. века. Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 30.

⁵⁵⁶ О законским актима цара Карла VI најпре 22. марта 1722. године (*Silberlegierung und -verkauf in Österreich*), а затим и 12.04.1726. године (*Münzpatent für Slavonien, Banat und Serbien*) по којима су измеђуосталог усаглашене вредности финог изливеног сребра и сребрног новца на нивоу читаве монархије више погледати у инструкцијама за царинске службенике у поглављу „Главна царинска управа“.

⁵⁵⁷ ФНКА АНК HF Ungarn VUG 20/A, fol. 57.

утицале на пословање Друштва у руднику Авала, а на чије последице оно никако није могло да утиче.

Говорећи о веома добром почетку процеса експлоатације руда и великом замаху који је уследио током 1736. године, Друштво је већ тада наредни период окарактерисао као нестабилно доба. Разлог је био приметно концентрисање царске војске на челу са генералом фелдмаршалом Грофом фон Палфијем (Feld-Marschall Graf v. Palfy) исте године у Краљевству Србији, након чега је уследио сукоб са Османлијама и почетак рата 1737. године. Оваквом нередовном стању морали су да се прилагоде у Друштву и да пронађу начина да рудари и топионичари наставе са процесом експлоатације још брже и више без повећавања трошкова производње и прављења штете.⁵⁵⁸

Одлуке које је Друштво у том времену доносило биле су подстакнуте општим приликама како у Краљевству Србији тако и у читавој Хабзбуршкој монархији. У тренуцима ратног стања цена животних намирница непрестано је расла, али и цене осталих потребштина које су увожене из разних земаља у мирнодопским условима. Због тога је Друштво затражило финансијску помоћ од Администрације пре свега како би успело да ангажује додатни број радника у руднику у циљу убрзања преноса руде и материјала у руднику. Други део захтева за финансијску помоћ руднику односио се на превентивну додатну (дуплирану) набавку сена, дрвне грађе, угља и осталих потребштина, која би се ускладиштила као залиха у ратним данима.⁵⁵⁹

Новац је позајмила Београдска Администрација, а предложене понуде су биле да се новац исплати из пупиларних маса или у виду позајмице која би се компензовала повољнијом продајом свеже изливеног сребра. Прва опција је за Друштво била прихватљивија и позајмица је износила 2000 форинти. Друга позајмица стигла је од београдског провизора Хаверијуса Гартнера (Haverius Gartner) у износу од 2221 форинти и 20 крајцера, стим што је новац до средине 1737. године стижао с времена на време у мањим износима. У сврху покривања трошкова око експлоатације руда, новац је уз тежак труд набављан и из разних других извора, а један од најважнијих је био приход од продаје изливених

---

⁵⁵⁸ Исто.

⁵⁵⁹ Исто.

металних производа, чиме су се акционари Друштва добрим делом опраштали од сопствених дивиденди.⁵⁶⁰ Постоје такође одређени рачуни по којима се види колико је сребра Друштво продавало ерару. Сребро које је транспортовано у два покривена блока ускладиштено је у магацину соли због, како се наводи, недостатка сличног простора. До 7. децембра 1737. године предато је 188 марака и 4 лота сребра, а до 19. маја 1738. године 113 марака и 6 лота сребра. С обзиром да су на спецификацији рачуна записани и годишњи квартали, могуће је да је држава откупљивала редовно већи део изливеног сребра, што је уосталом било прописано и царским патентима.⁵⁶¹ На овај начин је избегнута могућност да се Друштво презадужи, што је такође у извештају наведено као аргумент.⁵⁶²

Међутим, најбоља аргументација упућена ерару за лош исход пословања око експлоатације изражена је у виду питања које је Друштво поставило самом себи и датом одговору у помало ироничном тону:

„Због чега пословање није било задовољавајуће“? Зато што је поведен рат!”⁵⁶³

Образлажући аргументе у даљем тексту извештаја, Друштво је на индиректан начин желео да скрене пажњу државним органима да је велики удео у лошем пословању имала војска, која је опет послата у рат након одлука највиших предствника монархије у Бечу, водећи рачуна пре свега о општим државним интересима, а не интересима мањих предузетника. С обзиром да је офанзивно кретање аустријске војске завршено после свега неколико месеци од почетка рата (14. јула 1737), у њеном повлачењу ка северу краткотрајно се задржала на Авали и њеној околини.⁵⁶⁴ Према извештају, за војском је кренуло и становништво које је, као и војска, бесплатно користило залихе хране, храну за стоку, дрва за огрев и остало, што је по налогу Друштва раније ускладиштено за потребе у руднику. То је највероватније узроковало прекид рада топионице

⁵⁶⁰ Према рачуну који је потписао главни контролор Хофман, у главну касу коморске управе у Београду се од 1735. до 1738. године слило сребра у вредности од 1102 форинти и 25,25 крајцера. ФНКА АНК HF Ungarn VUG 20/B, fol. 694.

⁵⁶¹ На дну рачуна су била потписана и двојица магационера и мерача соли (Salzwaagdienst). Исто, 695. (10. oktobar 1738.).

⁵⁶² ФНКА АНК HF Ungarn VUG 20/A, fol. 57-58.

⁵⁶³ „Woran jedoch der Ausschlag des unglücklich leider? Geführten Krieges die Schuld hatte!“ Исто, 58.

⁵⁶⁴ Р. Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу 1718-1739*, у: *Историја српског народа*, књ. IV/1, Београд 1986, 148.

на Авали. У тим тренуцима ни Администрација ни дистриктска управа нису преузимали ове трошкове на себе, иако је Друштво о свему благовремено обавестила њихове представнике.⁵⁶⁵

У истом писму налазио се и захтев за хитну надокнаду штете јер је Друштво и даље сматрало да се процес производње могао наставити и у постојећим ратним околностима. Администрација је убрзо послала једну комисију која је уредно проценила насталу штету, затим одмах исплатила Друштву аванс у износу од 2074 форинте и 21 крајцера и уредно издала потврду чији је саджај говорио о обавези државе за потпуним обештећењем у будућем времену. Аванс је морао бити одмах исплаћен да би уз још једну позајмицу топионица могла да се врати у радни процес.⁵⁶⁶

Опасност од близине непријатеља била је такође наглашена, нарочито од септембра 1737. године када су аустријске трупе након предаје Ниша од стране заповедника генерала Доската кренуле у повлачење.⁵⁶⁷ И становништво се у тим временима клонило боравка у Авали, остало је само најнеопходније особље потребно за одржавање процеса рада. Извештај чак говори о једном изненадном нападу Османлија на рудник док су радници били у њему, услед чега је један рудар убијен, а остали успели да побегну. Притом је дневна зграда спаљена до темеља, кола за превоз покрадена, а сам рудник је тешко оштећен. Срећа у несрећи је била да се османска војска није дуго задржавала у самом руднику, већ је наставила операције по београдском дистрикту. То су преостали рудари успели да искористе и побегну преко Дунава са већом количином изливеног сребра, алатима и осталим прибором које им је касније, према одлуци Друштва, припало као надокнада.⁵⁶⁸

Након описа догађаја којим је процес експлоатације руда на Авали нагло прекинут, Друштво је у извештају даље посветио пажњу питању обрачуна у међусобним дуговањима са ераром. Напомињући да Друштво као дужник на име позајмице и камате, Београдској администрацији још увек није измирило

⁵⁶⁵ ФНКА АНК HF Ungarn VUG 20/A, fol. 58-59.

⁵⁶⁶ Исто.

⁵⁶⁷ Предајом Ниша 20. октобра ратне операције у 1737. години су практично биле завршене. Царска војска заједно са српском милицијом напустила је Србију осим Смедерева, Шапца и Београда. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 385.

⁵⁶⁸ ФНКА АНК HF Ungarn VUG 20/A, fol. 59.

дуг у износу од 6295 форинти и 41 крајцера, не пориче постојање дуга и његов износ. Међутим, захтев Друштва се сводио на могућу компензацију за штету коју су у руднику направили аустријски војници и придошло становништво. Износ штете који фигурира био је 7372 форинте и 19 крајцера, а разлику од нешто више од 1100 форинти би задржало Друштво.⁵⁶⁹

Служба која је контролисала финансијске уговоре и рачуне и уједно давала савете у оваквим споровима (*Hof-Buchhalterey*) није у почетку прихватала наводе Друштва о контра-дуговима. Међутим, након потврда представника Администрације и армијских генерала које су писменим путем предочене, определило је *Hof-Buchhalterey* да ипак прихвати чињенице и предложи неопходну компензацију дугова. Дворска комора је након овакве одлуке проследила један други спор неоаквистичкој субделегацији на решавање. Наиме, оспорена је цена металних производа по којој је Друштво исте продавало, али је и овај случај завршен у корист Друштва. Закључено је да произвољна цена коју је Друштво одредило за металне производе није била увећавана, чак је за неке производе била смањивана.⁵⁷⁰

Ради упознавања државних служби са свим дуговима и потраживањима начињених у вези са експлоатацијом руде на Авали, Друштво је сачинило спецификацију рачуна:

Прорачун дуга Друштва за експлоатацију рудника Авала

- Приходи београдског провизората исплаћени авалском руднику од стране провизора Гартнера: 2221 форинти и 20 крајцера.
- На основу добијеног пупиларног новца од стране Администрације и провизора Валтера од 1. августа 1736. године, чију обавезу враћања преузимају акционари Друштва Франц Јозеф, шумарски службеник и Јохан Кристијан Клекер: 2000 форинти.
- Јохан Клекер се заједно са извесним Кемпфом (*Herrn Kempf*), који је вероватно био још један од акционара у Друштву и са Францом Јозефом

⁵⁶⁹ Исто, 59-60.

⁵⁷⁰ Исто, 60-61.

12. маја 1739. године задужио код службе за контролу монопола соли (Salzamt): 2074 форинте и 21 крајцера.

Укупан износ дуга према коморским властима: 6295 форинти и 41 крајцер.

Накнаде за учињену штету у руднику Авала и отплате дуговања

- Кемпф и Франц Јозеф су након рата 1740. године уплатили у касу београдске службе за контролу монопола соли: 507 форинти и 15 крајцера.
- За војни гарнизон аустријске војске стациониране у Шапцу Друштво је послало 43,5 ајмера вина, што је официр из Раче по имену Зајлер (Seiller) рачунао 5 форинти по ајмеру: 217 форинти и 30 крајцера.
- Пут Раче је Друштво послало још 10 ајмера вина, али од официра Зајлера није добила никакву писану потврду о томе, због чега ерар није био вољан да ово прихвати и исплати још 50 форинти.
- Коришћење 1372 стога сена као хране за стоку које се према закључцима комисије од 23. децембра 1745. године наплаћивано је по 2 форинте по стогу: 3773 форинте.
- Дрва за огрев од 2783 хвати, наплаћивано 31,5 форинти по хвату: 1461 форинта и 4,5 крајцера.
- За коришћење ливада за испашу које је Друштво добило од ерара захтевано је да се наплати са додатних 400 форинти. Међутим, као и сва земаља у Краљевству Србији била је једино у власништву цара, тако да Друштво као уживалац поседа није могло и да наплаћује његово коришћење од трећег лица.

Укупан износ накнада за учињену штету у руднику Авала: 5958 форинти и 49 крајцера.

Компензација дугова у овом случају би се обавила на тај начин да се ерару доплати 336 форинти и 51,5 крајцера, колико износи разлика између дуга

и потраживања Друштва. Међутим постојала је и друга варијанта обрачуна за причињену штету коју је Друштво пријавило и коју је пратило детаљно објашњење у циљу доказивања изнетих тврдњи о укупној суми од 7378 форинти која се дугује Друштву⁵⁷¹

Да би предочили потпуну слику о пословању авалског рудника пре рата и самим тим отклонили недоумицу како о начину прибављања потребних добара за нормално функционисање рудника тако и о продаји добара, Друштво је за њих таксативно приказало обрачуне:

- За 1372 стога сена плаћено је укупно 4116 форинти што значи да је пласт сена вредео 3 форинте, а не 2 како је у извештају ерара обрачунато.
- За 2783 хвати дрвне грађе плаћено је 45 крајцера по хвату, што укупно износи 2087 форинти и 15 крајцера. Обрачун ерара је био 31,5 крајцера по хвату дрвета.
- За детелину је плаћено 400 форинти.
- Вино у власништву Друштва у количини од 43,5 ајмера које је послато шабачком гарнизону, плаћано је по 5 форинти по ајмеру. Укупно 217 форинти и 30 крајцера, што је исти обрачун као код ерара.
- Такође је у Рачу послато 10 ајмера вина за 50 форинти који нису плаћени.
- У државну касу је уплаћена сума од 507 форинти и 15 крајцера која такође улази у укупни обрачун.

Овим обрачуном је приказан укупан расход од 7378 форинти које је Друштво имало према ерару.⁵⁷²

Поред до сада наведених доказа који су изнети и који потврђују приложени обрачун, Друштво је поднело и званично сведочење генерала грофа Оливера Валиса.⁵⁷³

⁵⁷¹ Исто, 61-62, 66.

⁵⁷² Исто, 66.

⁵⁷³ О сведочењу генерала Валиса је Друштво говорило да је истинито и праведно у складу са његовом части. „...und die von denen Comandierenden Generalen besonders aber von Graf Oliver Wallis, weilen dieser die Kayl. Armee aldort selbstem Commandierten, beygebrachte zeugenschaftten können sowol ihrer Würde halber, als wegen daß besonderen umstandes, daß sie de propria Scientia bekennen...“ Исто, 67.

И након доста времена протеклог од завршетка рата Дворска комора је наставила са тежњом да се овај случај одржава, покушавајући да прикаже обрачуне у своју корист. Без обзира на доказе које је Друштво слало, Дворска комора је изнова тражила нове извештаје о томе. Чак су и поуздане и опште познате чињенице биле стављене у страну. Наиме, цене које су обрачунате након рата нису биле исте у ратном условима 1737. године. Тако је цена сена од 3 форинте обрачунавана према прописаном тзв. регуламентом након рата. А последице недостатка сена у тим тренуцима коштало је Друштво губитка запрежне стоке потребне авалском руднику. Такође, и дрвна грађа која се транспортовала из Београда у Земун је према провизорским рачунима представљена по цени од 1 форинте и 15 крајцера за хват што је велика разлика о односу на прописаних 45 крацера по хвату. Међутим, и поред оваквих неправедности којима је Друштво било изложено, оно је да би окончало спор чак предложило обрачунавање умањене цене стога сена са 3 на 2,45 форинти и хвата дрвета са 45 на 31,5 крајцера.⁵⁷⁴

Настављајући исцрпан извештај, комисија Друштва је по свему судећи одговарала на наводе начињене у писму Дворске коморе. Оправдање и потврда за узимање позајмица Друштво је образложило чињеницом да нико осим њих у ратним временима није помагао војсци и становништву. Храну и остале потребштине су морали да набаве из неких прихода или позајмица. С тим у вези и наредни пасуси у извештају говоре о транспарентности пословања Друштва, наводећи да су не само унапред обавештавани сви акционари и представници власти о намерама које ће у авалском руднику у будућности спроводити, већ су транспарентно приказивани приходи, количина лиферованог сребра и продатог метала и залихе руде које су увек биле више од 30.000 форинти. Друштво је потпуно искључивало могућност било каквих неправилности у пословању рудника јер би то у тренутку смањења потражње рударских производа, врло брзо показало да залихе руде од преко 30.000 форинти не би могле да покрију трошкове експлоатације. Онда би се догодио приметан пад производње што би на крају довело до неизоставне пропасти рудника. Према тврдњама изнетим у извештају, сви наводи о могућим неправилностима у пословању рудника

---

⁵⁷⁴ Исто, 67-68.

проверавала је комисија Администрације, која је у својим закључцима једино изнела да је захтев Друштва за надокнаду штете исправан. Ови закључци комисије налазили су се у оригиналним документима које је као доказ подносило Друштво. Међу њима су се осим тога нашао још и сведочења генерала аустријске војске у Београду и Авали писменим путем, која су такође ишла у прилог тврдњама Друштва о неопходности одштете.⁵⁷⁵

Након дуготрајних и исцрпних исказа, произашла је одлука да је разлика у укупном дугу Друштва и Дворске коморе 1082 форинте и 19 крајцера у корист првог. Из свега изреченог, нарочито је била предмет жаљења једна одлука државних власти која је директно погодила акционаре авалског рудника. Наиме, падом Београда у руке Османлија је остала и целокупна залиха руде метала која се налазила у авалском руднику. Према тврдњи Друштва оваква одлука била је предмет преговора приликом потписивања београдског мировног уговора, а касније је потврђена истим.⁵⁷⁶ То је несумњиво био прави показатељ бриге државних власти према акционарском друштву уочи склапања мира са Османским царством, али и након тога, када је Хабзбуршка монархија водила рат за своје наслеђе (1740-1748).

Мајданпек и Кучајна

Према истраживањима која су обављена на територији данашње Србије с почетка XX века, а односе се на почетак рударске производње, сведоче подаци о томе да су у Мајданпеку откривени рударски алат и керамика који су припадали рударству праисторије. Рудокоп Рудна Глава код Мајданпека је на основу материјалних објеката датиран око средине IV миленијума п.н.е. због чега се убраја међу најстарије очуване споменике у југоисточној Европи. У Мајданпеку и Кучајни још у римско доба су експлоатисани среброносно олово, злато, бакар и гвожђе.⁵⁷⁷ Веома мало података о овим рудницима у средњем веку представља

⁵⁷⁵ Исто, 62-65.

⁵⁷⁶ Исто, 65.

⁵⁷⁷ С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 11-13.

недостатак у проучавању развоја рударства у источној Србији, јер се Мајданпек и Кучајна у писаним изворима помињу тек у доба османске владавине.⁵⁷⁸ Добивши имена од турске речи мајдан (рудник) и жупе Пек, односно по планини и пределу Кучајна, у овим рудницима је османска држава средином XVI века обављала испитивања и пробна ископавања, након чега је уследило и улагање средстава како би се покренула производња.⁵⁷⁹ Отварање рудника је пратило и његово физичко обезбеђивање у виду грађења утврђења Кучајне као стецишта војне посаде, како би се спречиле акције радника који су деловали на територији нахије Звижд.⁵⁸⁰ Недуго затим су најпре Кучајна, а потом и Мајданпек дати у закуп. Експлоатација Кучајне и Мајданпека поверавана је наизменично Турцима и Јеврејима, међу којима је било и занатлија и рударских стручњака, а закуп за оба рудника за период од три године износио је 1567. године 1.300.000 акчи.⁵⁸¹ Јевреји су током трајања закупа Кучајне веома подigli ниво производње злата које је у кучајнској ковници претварано у златнике, нарочито од 1569. до 1571. године. Раст у производњи бакра у Мајданпеку подстицао је нова истраживања и отварање нових рудника и у XVII веку. Међутим, у условима финансијске кризе у Османском царству, приликом спорова међу закупцима, као и у време Дугог рата (1593-1606) услед напада хајдука долазило је и до пада производње.⁵⁸² Аустро-турски ратови (1683-1699) и (1716-1718) довели су до разарања и рудника и утврђења Кучајна. У међуратном периоду је и сам закуп рудника износио свега 250 гроша годишње и био поверен јаничарима – јерлијама. Додуше, то је била последица и лошег стања финансија у Османском царству, због чега су трпеле и плате јаничарима,

⁵⁷⁸ Иако нема писаних извора, Кучајна је један од примера српских рудника у коме су остаци средњовековног рударства очувани, пре свих топионице, оловне троске и окна. В. Симић, *Рударство на оловно-цинковном рудишту код села Кучајне (СИ Србија)*, Рударски институт Београд, Београд 1965, 115-116.

⁵⁷⁹ Срђан Катић на основу османских извора наводи почетак рада рудника Кучајна (1553.) и Мајданпека (1559). С. Катић, *Улога Јевреја у отварању и развоју рудника Кучајна и Мајданпек у другој половини XVI века*, Годишњак за друштвену историју 8 / 1-2, Београд 2002. 7.

⁵⁸⁰ О подизању османског утврђења Кучајна и организацији и саставу војне посаде видети: С. Катић, *Турско утврђење Кучајна од оснивања 1552/53 до аустројског освајања 1718. године*, Историјски часопис, књ. 48, Београд, 2001, 137-146.

⁵⁸¹ Досељавање Јевреја у Кучајну отпочело је са првим испитивањима у рудницима. Након првих година државног пословања који су водили угледни османски рударски стручњаци, експлоатацију оба рудника су у закуп преузимали Јевреји. Исти, *Улога Јевреја*, 10, 13.

⁵⁸² Исто, 15-16.

али ни експлоатација рудника није могла бити на највишем нивоу. Од 1700. до 1703. године је закуп износио 700 гроша, а од 1703. године закупци су били аге београдских јерлија за 1900 гроша годишње. Од 1714. године у мајданпечком и кучајнском руднику поново је уведена државна управа у коју су послати стручњаци из Анадолије.⁵⁸³ Овакво стање због рата и губитка рудника није трајало дуго, па је до 1738. године организацију експлоатације рудника преузела аустријска управа Темишварског Баната.⁵⁸⁴

Аустријске власти су након освајања источног дела Србије одлучили да припадајући дистрикти буду подвргнути контроли Банатске администрације. Она је знајући за рудна богатства у Кучајни и Мајданпеку (Карта 1.)⁵⁸⁵ желела да обнови процес експлоатације руда, за чије послове је доведен изванестан број рудара из Ердеља и Баната.⁵⁸⁶ Најмање података до сада обрађених у српској историографији, нажалост прате и недостаци архивских докумената. Део докумената који говоре о раду рудника Кучајне у периоду од 1718.1738. године налази се у ораовичком рударском архиву. Из њих се види да су годину дана након аустријског освајања ових области из Кучајне послати узорци руда у рудник Оравица како би се испитао проценат метала у њој.⁵⁸⁷ У једном записнику неоаквистичке комисије од 30. септембра 1721. године у тачки 6. говори се о Кучајни као о руднику олова и сребра који је у јако лошем стању. Међутим, у Банатској администрацији су били решени да отпочну оспособљавање рудника за његову експлоатацију, о чему је требало да се побрине постављени главни надзорник Бергер. Поред њега, познато је још само једно име које је радило у Кучајни, надзорник радних смена Карл Франц Флерт. Иако је према првим проценама било 19 лота сребра у руди ипак се није одмах

⁵⁸³ Исти, *Османски документи о руднику Мајданпек: XVI-XVIII век*, Мајданпек 2009, 121.

⁵⁸⁴ Исти, *Турско утврђење Кучајна*, 143-144.

⁵⁸⁵ На карти Мајданпека из 1720. године обележени су поткопи, стари, нови и разрушени од Турака, веће насеобине са ознакама Răzen, означено је утврђење (Scholss Maidan Pek), река Пек, путеви који воде за Видин, за Голубац и Кучајну (Colombaz und Kutschaina), за Пореч и за градску на Дунаву. ФНКА SUS KS, Ра-113.

⁵⁸⁶ Поред рудника Кучајне и Мајданпека, Банатска администрација је у то време покренула производњу и у Оравици, Догнашци, Бокшану и Галини (сви у Банату). С. Пецињачки, *Мањи прилози о Мајданпеку и његовом пословању у периоду 1720-1736. године*, Развитак, бр. 14/1, Зајечар, 1974, 94. Н. Вучо, *Привредна историја Србије до првог светског рата*, Београд 1955, 149.

⁵⁸⁷ В. Симић, *Рударство на оловно-цинковом рудишту код села Кучајне (СИ Србија)*, Рударски институт Београд, Београд 1965, 116-117.

кренуло са обновом рудника. Испитивања су обновљена и 1722. године, када и почињу први радови у руднику. Једна понуда из 1733. године односила се чак и на изградњу топионице, што говори о интересу приватних лица за експлоатацију или за учешћем у производњи метала.⁵⁸⁸ Ипак, коначни резултати експлоатације у Кучајни нису познати до почетка аустро-турског рата 1737-1739. године. Постоји велика могућност да је на неки начин рудник Кучајна пословао у склопу рудника Мајданпек, с обзиром на то да су се неки извештаји из Банатске администрације у Темишвару поклапали по свом садржају.

Из доступних извора може се утврдити да је у Мајданпеку производња метала била на вишем нивоу у односу на Кучајну. Разлика у односу на руднике на Авали и Руднику била је у томе, што је све време процес експлоатације текао под патронатом Дворске коморе и Београдске администрације.⁵⁸⁹ Као државно предузеће није било понуда државе да се Мајданпек преда могућим акционарима, што довољно говори и о способности Банатске администрације да се сама ухвати у коштац са наслеђеним проблемима у самом руднику и да касније обимном произвоњом метала позитивно послује. Уз напомену да су Османлије пре заузећа Аустријанаца ове територије, давали рудник под закуп, у Мајданпеку је средином XVI века први пут вршена експлоатација руде од стране једне државе.

Сама идеја о покретању производње бакра у Мајданпеку потекла је од извесног Радула Јабланчанина, бившег пословође тог рудника у време Османлија, који се након рата настанио близу места Мехадија (у данашњем округу Караш-Северин, југозападна Румунија) и где је радио на поправци путева. Иницијална каписла је била његова тврдња да је, из само једног мајданпекачког поткопа, у време седмогодишњег руковођења експлоатацијом руде, за османског пашу-закупца производио 400.000 ока бакра. С обзиром на то да је обећао брзо покретање рудника уз помоћ његових ранијих сарадника-рудара, администрација је требало да уважи његове одређене захтеве: да се рудник обезбеди са једним официром и неколико војника, да се постави један коморски службеник у руднику, да се израде алати за копање, оспособи Пек за

⁵⁸⁸ С. Пецињачки, *Мањи прилози*, 91-92, 96.

⁵⁸⁹ Исто, 89.

пловидбу и по могућству на обали Дунава подигне топионица са меховима. Поред још неких пропратних ставки, Јабланчанин је тржио да се за рударе и њега обезбеде 2 оброка дневно, као и месечне плате: за њега 6 форинти, за рударе по 3 форинте и за једног ковача полугодишњу зараду од 45 форинти. Рудник је у првој половини 1720. године почео са радом уз ангажовање једног службеника Јохана Мајера (Maier) са платом од 25 форинти месечно и једног надзорника Франца Лаутенбахера (Lautenbacher) са платом од 12,5 форинти. И у Мајданпеку је направљена организација рада слична оној на Авали и Руднику, с тим што се може утврдити да је због приложених износа за плате у Мајданпеку било много више радника. Било је људи задужених за контролу смена, затим шумар, писар, ранар, свештеник, колар и остало помоћно особље. Њихове и зараде свих копача, са трошковима обезбеђења хајдучке милиције, затим трошковима топљења руде и транспорта и употребе дрва, укупно је за 1722. годину износило 24675 форинти. Међутим, ако се узму у обзир апсолутно сви издаци за раднике и додатни трошкови износи су били много већи.⁵⁹⁰ Према извештају из 1728. године за административно особље је месечно издвајано 600 форинти уз накнаду за 2 оброка дневно.⁵⁹¹

Аустријанци су организовали експлоатацију у пет мајданпечких поткопа која су по истом принципу и овде добијали имена: Елизабета, Маргарета, Касауер, Цементни поткоп и Александра, од којих су прва два вредна помена. У поткопу Елизабета су 1727. године поред попречних ходника ископана су и три окна дубине 17 метара одакле се извлачила руда олова. Једини податак о том поткопу је из 1731. године када је извађено 600 центи руде. У поткопу Маргарета се започело са радом 1720. године, али је одатле извађена руда тек 1731. године са процентом бакра у њој од 4 до 12%. Ту је ископано и истоимено окно, одакле је руда вађена најраније до 1733. године.⁵⁹²

⁵⁹⁰ Према извештају који је објавио Пецињачки, за укупне трошкове радника у Мајданпеку издвајани су следећи износи: за новембар и децембар 1721. године 11.363 форинте, за 1722. г. 98595 форинти, за 1723. г. 103.142 форинте, за 1724. г. 148.682 форинте, за 1725. г. 157.973 форинте и за први квартал 1726. г. 51.831 форинта. С. Пецињачки, *Ситни фактографски исписи из Државног архива Мађарске*, Развитак, 11/5, Зајечар, 1971, 82.

⁵⁹¹ Исто, 89-92, 94-95.

⁵⁹² В. Симић, *Историјски развој*, 254.

Према извештајима о производњи метала у Мајданпеку може се видети да су експлоатација и квалитет руде били на завидном нивоу. У току 1725. године је у Нирнбергу продато 1801 центи чистог црвеног бакра (по цени од 44 форинте по центу) и 216 центи црног бакра (по цени од 40 форинти по центу). Приход од тога је износио 87.897 форинти и 30,4 крајцера. Од бакра из Мајданпека и Оравице намењеног малопродаји (5306 центи и 59,5 фунти) остварен је приход од 232.605 форинти и 20 крајцера, а након тога од 4322 центи бакра још 179.785 форинти и 48 крајцера. О одличној производњи извештај је сачинила и неоаквистичка субделегација 12. децембра 1734. године (Neoaquistica des Karlowitzer und Passarowitz Friedens 1690–1762) наводећи да је само до септембра исте године произведено 6106 центи бакра.⁵⁹³

Колико је Дворска комора у Бечу придавала значај пословању рудника у неоаквистичким земљама најбоље сведоче и захтеви да се из мајданпечког рудника пошаљу сви месечни извештаји. Како неки од извештаја нису послати у Беч, Дворска комора је наложила да то испитају чиновници Банатске администрације и да истовремено дају мишљење о мањкавостима неких пристиглих извештаја из Мајданпека. Слично као у случају авалског рудника, бирократски апарат монархије био је изузетно посвећен и служби великих финансијских токова. Због тога и у нејасноћама које је администрација требало да испита у вези пословања рудника Мајданпек постоје очигледне индиције да је било малверзација локалног чиновништва. Захтевана су објашњења почев од начина одређивања висине плата и истицања великих трошкова за градњу објеката, до различитих извештаја о новчаним губицима у производњи која су изазвана штрајковима рудара 1723. године.⁵⁹⁴ Иначе штрајкова рудара и свих запослених, осим чиновништва, у Мајданпеку је из непознатих разлога било и 1735. године, када је истовремено дошло до побуне браничевско-тимочких хајдука због уведених нових пореских дажбина.⁵⁹⁵

⁵⁹³ С. Пецињачки, *Мањи прилози*, 92-94. Von dem Berg-Werck Maydanbek in Specie. ФНКА АНК HF Ungarn VUG 30 B, 745-746.

⁵⁹⁴ Пецињачки наводи да је један штрајк трајао 4 месеца, а да их је можда било и више. С Пецињачки, *Мањи прилози*, 100.

⁵⁹⁵ С. Пецињачки, *Различити подаци о Браничеву и Тимочној крајини из 1718-1738. године*, Развитак 12/6, Зајечар 1972, 75.

Трговина бакром из Мајданпека одвијала се у мањој мери и у Краљевству Србији, али је оно више коришћено као транзитна територија. Бакар је из Мајданпека одвожен у Рибницу,⁵⁹⁶ а одатле даље у удаљене крајеве Хабзбуршке монархије. Из Рибнице се превозила храна за раднике у Мајданпеку, која се помиње и као стовариште бакра и соли.⁵⁹⁷ С обзиром на то да је већ 1721. године потреба за бакром у Банату премашена, био је дозвољен извоз овог метала. Пре свих за купопродају бакра били су заинтересовани Јевреји јер је потражња за њим била велика како у Османском царству, тако и у хабзбуршким земљама, Немачкој, Пољској, чак и Португалији и Шпанији. „Немачко трговачко удружење“ у Темишвару је добило право продаје бакра, које је темишварски Јеврејин Енох Зах посредством „турских Јевреја и сарајевских муслимана продавао у Сарајеву.⁵⁹⁸ Београд је био главна транзитна станица одакле су бакар куповали сарајевски трговци, међу којима је најпознатији Хаџи-Дамјан Арнаутовић. Од 1722. године Банатска администрација је склопила уговор и са српским трговцима из Баната који су извозили бакар уз плаћање од 6000 форинти годишње. Оволика количина бакра за извоз сигурно је могла да се произведе у Мајданпеку с обзиром на то да је радило 26 топионица (рачунајући и једну у руднику Црнајка), као и у осталим банатским рудницама.⁵⁹⁹

Рударство у Мајданпеку нагло је престало 1737. године када се већина рудара склонила у Банат, док су последње тоне бакра пребачене преко Дунава уз заштиту аустријске речне флотиле. Симић је израчунао да се у временском периоду од 18 година у најбољем случају производило 300 тона бакра годишње, што доводи до количине од укупно 5400 тона бакра у време аустријске управе.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ На Дунаву у близини некадашњег острва Пореч.

⁵⁹⁷ С Пецињачки, *Топографско - географске забелешке из 1736.*, Развитак бр. 1, Зајечар 1975, стр. 97.

⁵⁹⁸ Јевреји су широм Хабзбуршке монархије, Османског царства и других европских и азијских држава имали пословне везе са многим људима различитих професија, па тако не чуди да су били укључени у велике послове попут трговине металним производима. О. Андраши, *Јевреји у Бачкој*. Преузето са сајта: <http://www.makabijada.com/dopis/gradovi/backa.htm>.

⁵⁹⁹ В. Симић, *Историјски развој*, 255. Б. Храбак, *Јевреји у северној Србији*, 72.

⁶⁰⁰ В. Симић, *Историјски развој*, 255.

ЗАКЉУЧАК

Краљевству Србији је била посвећена дужна пажња у погледу конституисања и функционисања нових институција под аустријском управом. Убедљив доказ за такву тврдњу су мере, предузете од стране, пре свега, коморских службеника у Београдској Администрацији. О томе нам релевантне податке пружају и инструкције које су стизале из Беча које са осталим документима из коморског архива у Бечу расветљују историјски период који је за неко време прекинуо континуитет османске владавине у овом делу Србије. Међу најугицајнијим органима Монархије била је неоаквистичка Дворска комисија која је одлучујуће утицала на питања везана за уређење аустријских институција, положаја становништва и фискалне политике.

Оснивањем Београдске администрације, организација управе била је подељена у секције чији је пословни делокруг временом био све већи. Фискална политика је у поређењу са осталим хабзбуршким земљама имала много сличности, али и одређене специфичности, нарочито када је у питању становништво које је припадало граничној милицији и које је живело у „хајдучким селима“. Питање обезбеђења државне границе организованим војним јединицама састављених од припадника локалног становништва, било је поверено искључиво представницима Дворског ратног савета при Администрацији, који су их издвојили од осталих поданика који су порезе плаћали коморским властима. То је умногоме одредило правац миграционих кретања, због чега су представници Администрације трагали за бољом расподелом пореских намета, али и свеобухватнијем начину пописа чланова сеоских домаћинстава и њихових добара. Детаљни пописни подаци су коморским властима користили за прецизније одређивање пореских дажбина, а узгред и нама за детаљнију анализу друштвеног живота у селима српских дистриката.

Државни прописи који су важили за остале новоосвојене земље, као и неки који су се тicali државне стратегије, пре свега економске у читавој Хабзбуршкој монархији, били су примењивани и у Краљевству Србији.

Монопол над стратешким производима као што је со, морао је бити обезбеђен укључивањем свих управа Администрације, њиховим координисаним деловањем, нарочито када је у питању кријумчарење овог производа. Такође, изградња нових складишта и магацина на београдској обали Дунава по узору на оне у наследним земљама била је обавеза и војних и коморских чиниоца власти.

Пристаниште у Београду служило је и лађама које су транспортовале велику количину дрвне грађе за фортификацију тврђаве, али и огревног дрвета за војни гарнизон и чиновничке потребе. У ту сврху је шумска управа при Администрацији водила рачуна о расподели шумских ресурса, с једне стране за државне потребе, а с друге, за потребе становништва. Њене испоставе у унутрашњости земље бринуле су углавном о потребама стационираних аустријских гарнизона у тврђавама, док је реком Савом из српских дистриката, као и из Срема и Баната, транспортована дрвна грађа за потребе у Београду. Становништво није могло рачунати на део великих месечних испорука дрвета. Зависно од места у коме су се налазили и статуса који су имали, шумска управа је уредила начин на који се вршила сеча шума.

Један од главних приоритета Хабзбуршке монархије у новоосвојеним земљама било је стварање јединственог царинског система на граници према Османском царству. Допуне и разраде постојећих царинских прописа биле су само део свеобухватног процеса у јачању државне контроле на граници и унутрашњег привредног живота. Законски акти су имали за циљ ефикасније спровођење меркантилистичке политике установљене много раније, а укључивањем трговачких компанија са монополским привилегијама, отпочело се са комерцијалним продором на Исток. Царински прописи усклађени са трговинским уговором у Пожаревцу 1718. године имали су двојаку функцију. Најпре фискалну, будући да је велики део прихода од царина одлазило на финансирање Администрације, а затим и заштитну функцију која је спровођена увођењем увозних, извозних и транзитних царинских тарифа за све производе који су легалним путем преношени преко границе. Овом поступку претходиле су детаљне инструкције за царинске службенике у Главној царинској управи, који су као спроводиоци царинске политике били њен најважнији сегмент. Најчешћи осврт аутора инструкција односио се на разне злоупотребе којима су

се служили, пре свих трговци из Османског царства, као и на мере за њихово спречавање.

Иако због недостатка протоколних књига царинских испостава о промету људи, животиња и робе није могуће представити у потпуности све аспекте трговинске размене између Османског царства и Хабзбуршке монархије, на резултате рада царинске службе у Краљевству Србији утицали су и бројни спољни фактори. Један од честих узрочника блокаде рада царинских испостава била је појава епидемија куге, због чега је Дворска санитарна комисија успоставила санитарни кордон. Повремене укази о издржавању контумаца имали су за последицу успоравање трговинске размене, чешћи илегалан проток робе, али и спречавање ширења епидемија куге. У току аустро-турског рата, 1738. године са повлачењем аустријске војске, Београд је био захваћен овом болешћу због које је посада у њему била десеткована.

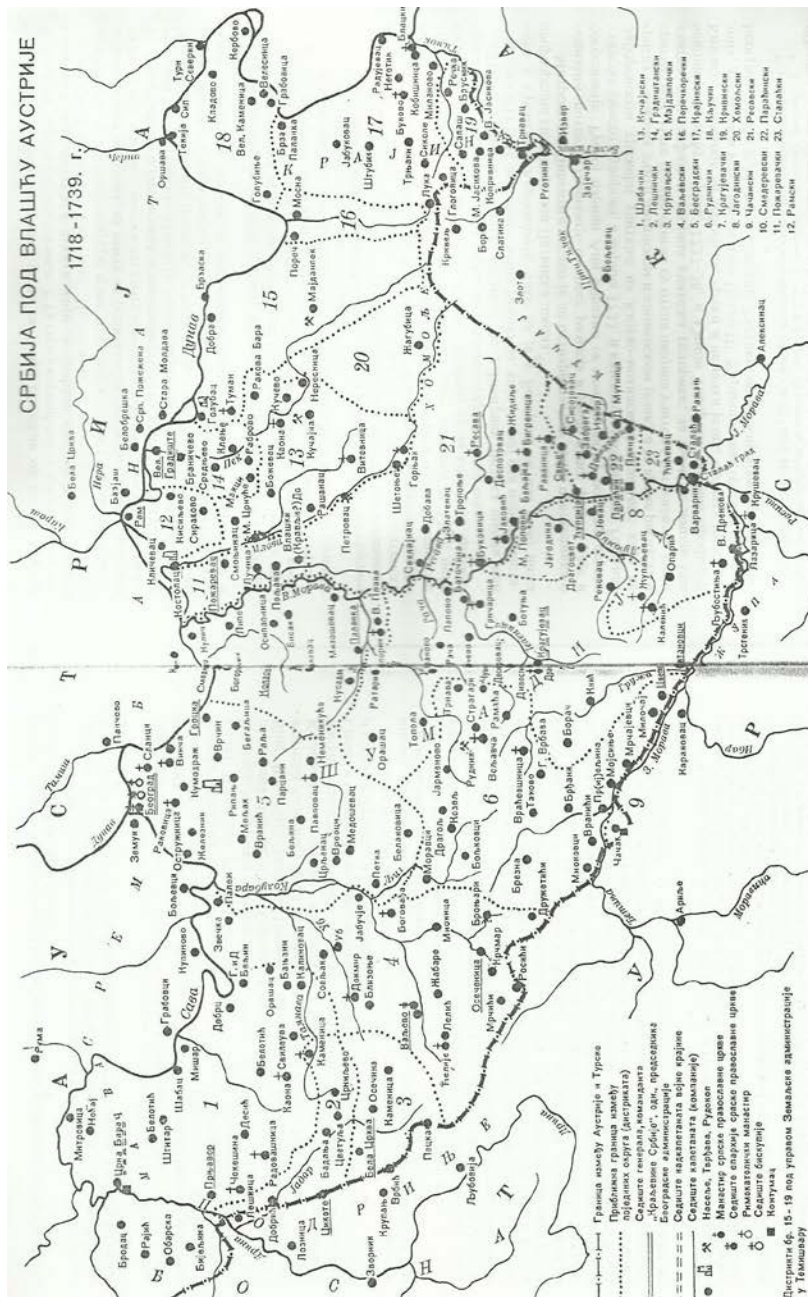
Експлоатација природних ресурса у току двадесетогодишње аустријске управе, базирала се на отварању запуштених рудника, пре свих Авале и Рудника. Користећи податке о високом проценту ископане руде и производњи племенитих метала које је предузела Банатска администрација у мајданпечком руднику, сличне поступке спровели су и највиши представници Београдске администрације. Циљ којим су тежили претпостављао је најпре испитивање запуштених рудника из доба османске власти и организацију производње. С обзиром да су извештаји углавном били негативни по питању исплативости, власти у Бечу су по предлогу Администрације одобрили концесију Друштвима за експлоатацију рудника на Авали и Руднику. Промена власничке структуре у Друштвима показивала је да су трошкови експлоатације знатно већи од прихода и поред многих повољности који су акционари добили уговорима о концесији.

На крају, о утицају продора европске цивилизације увођењем модерних хабзбуршких институција може се говорити у позитивном и негативном контексту. Свакако да је становништво у Београду, иако одвојено на српски и немачки део, могло да преузима и усваја западне моделе у градитељству, школству, занатству. Међутим, у унутрашњости су трагове аустријске владавине остављали једино провизори и њихови помоћници који су били у непосредном контакту са становништвом, односно њиховим представницима.

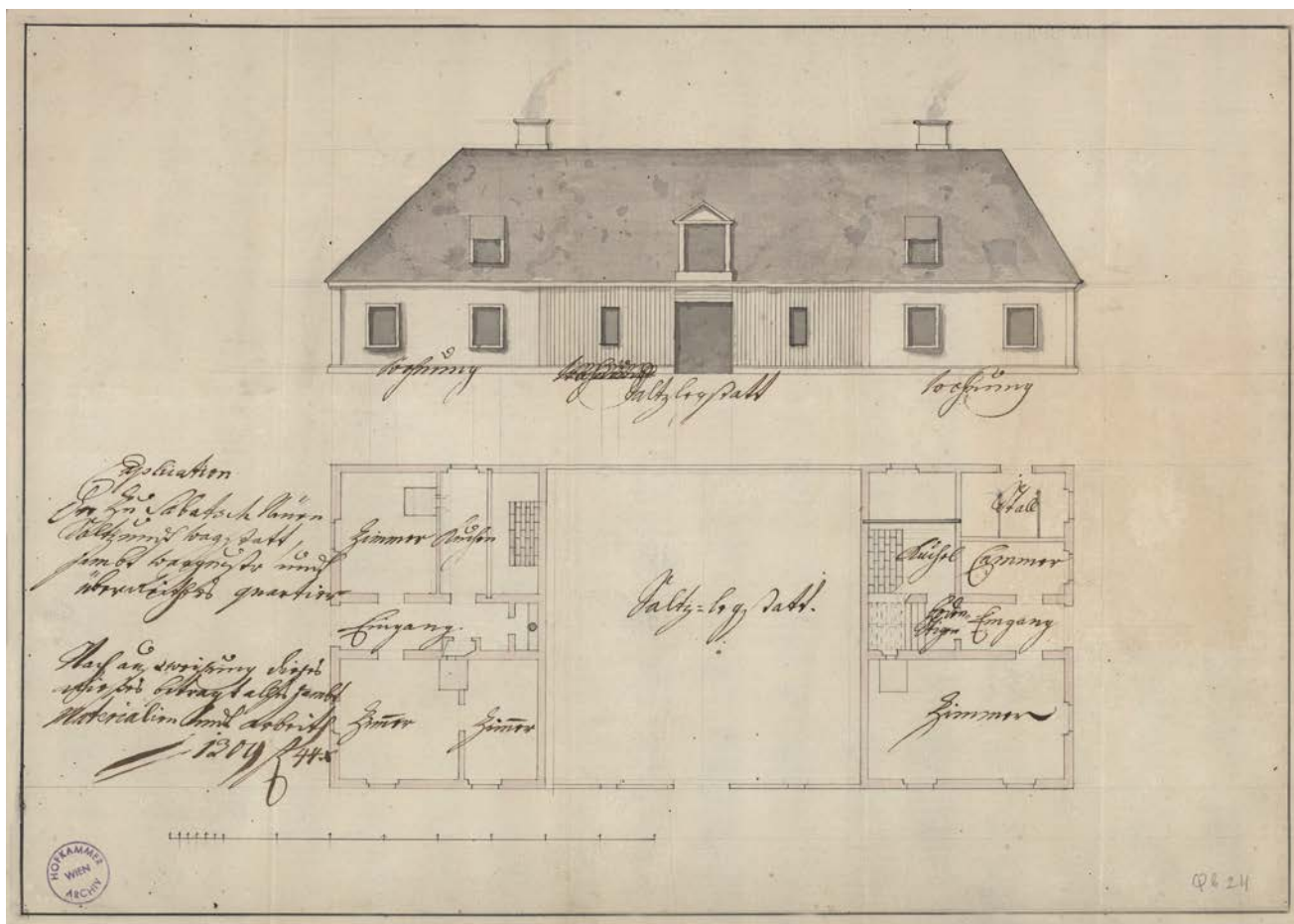
Жалбе које су се односиле на њихов рад биле су предмет многих извештаја високих коморских чиновника које су слали неоаквистичкој комисији, међутим систем који је функционисао у другим земљама, уз све своје недостатке, није могао за кратко време да профункционише.

За много аспеката краткотрајне аустријске управе у Краљевству Србији у првој половини 18. века могао би се ставити предзнак „иновативно“. За становнике, чије су претходне генерације живеле у изразито војној држави, различитог културолошког миљеа, речју у другој цивилизацији, аустријски систем власти је био потпуно непознат. Било је премало времена да нове институције заживе у мери у којој би могле да оставе дубљи траг, јер се до краја рата 1739. године Хабзбуршка Монархија морала повући из овог дела Србије. И поред тога, она је уложила велике напоре да новоосвојене области преуреди по свом моделу, у уверењу да ће се на тим просторима задржати и чак проширити ка југу. Све околности на плану административног преуређења, пратиле су велике инвестиције у области трговине, уређења царинске управе и експлоатације рудног богатства што је у крајњој мери имало утицаја и на привредни развој овог дела Србије. Међутим, започете активности даљег административног преуређења Краљевства Србије, биле су прекинуте догађањима која су уследила. Нови аустро-турски рат (1737-1739) и након тога склопљен београдски мир, поново су вратили овај део Србије у границе Османског царства.

ПРИЛОЗИ

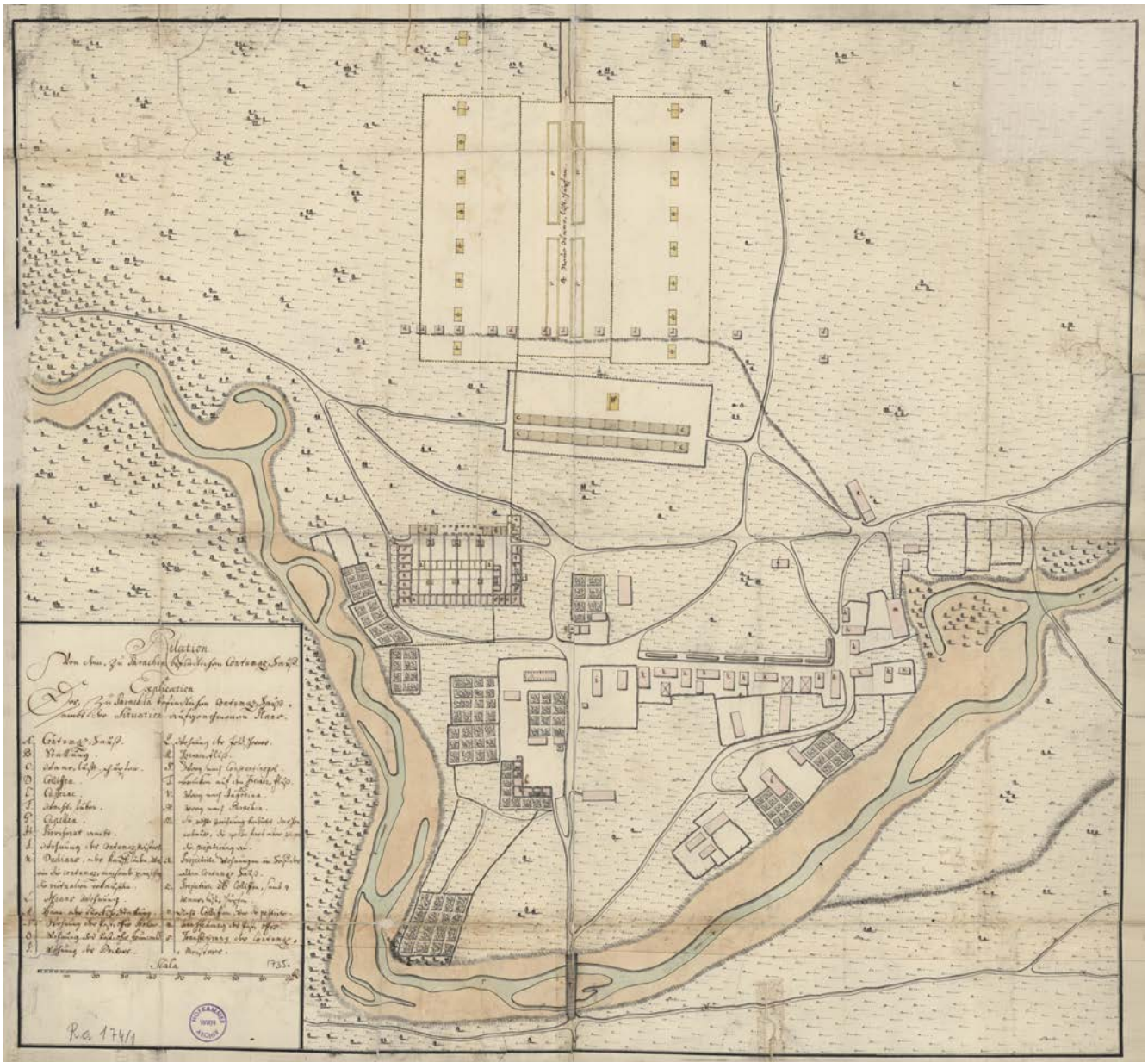
1. Карта Краљевства Србије 1718-1739. (Историја српског народа IV/1)

2. Солана у Шапцу (Ратни архив у Бечу), 1732.

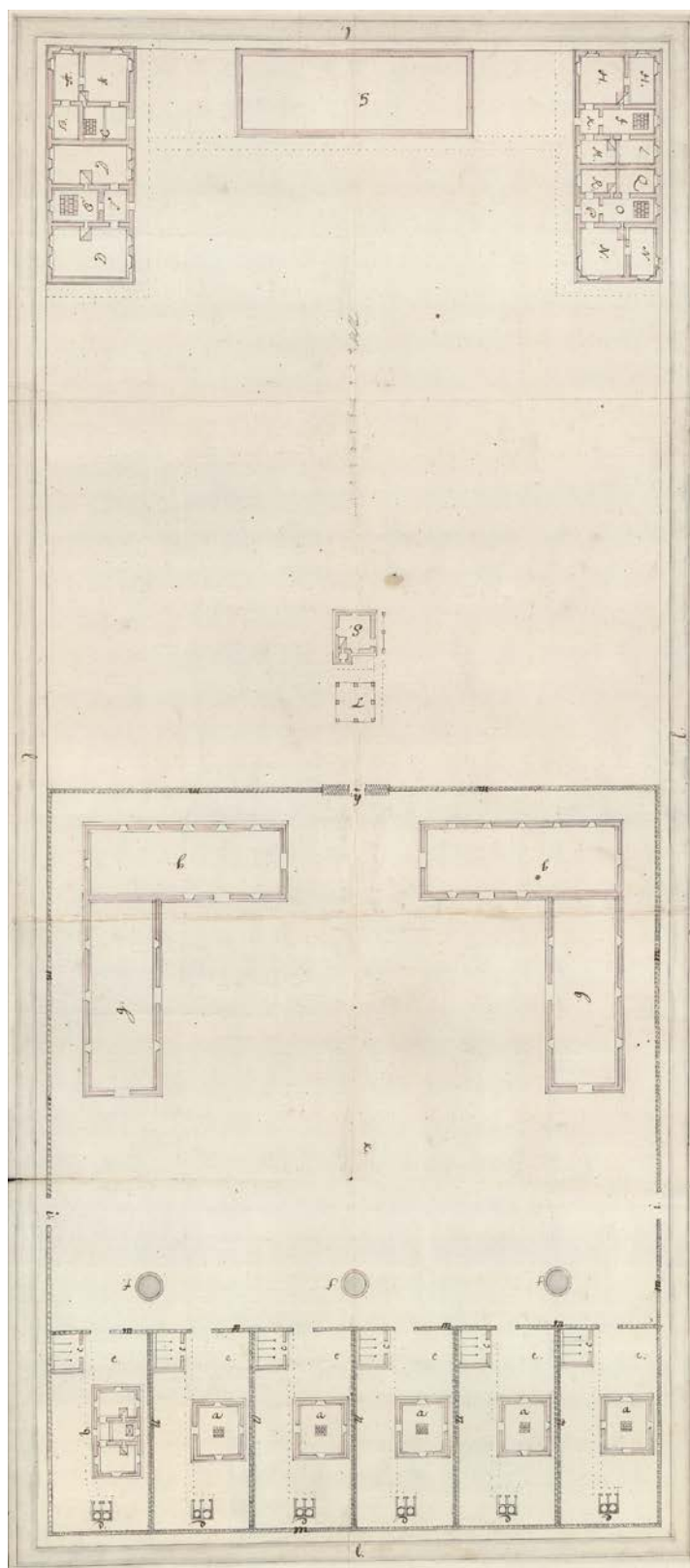

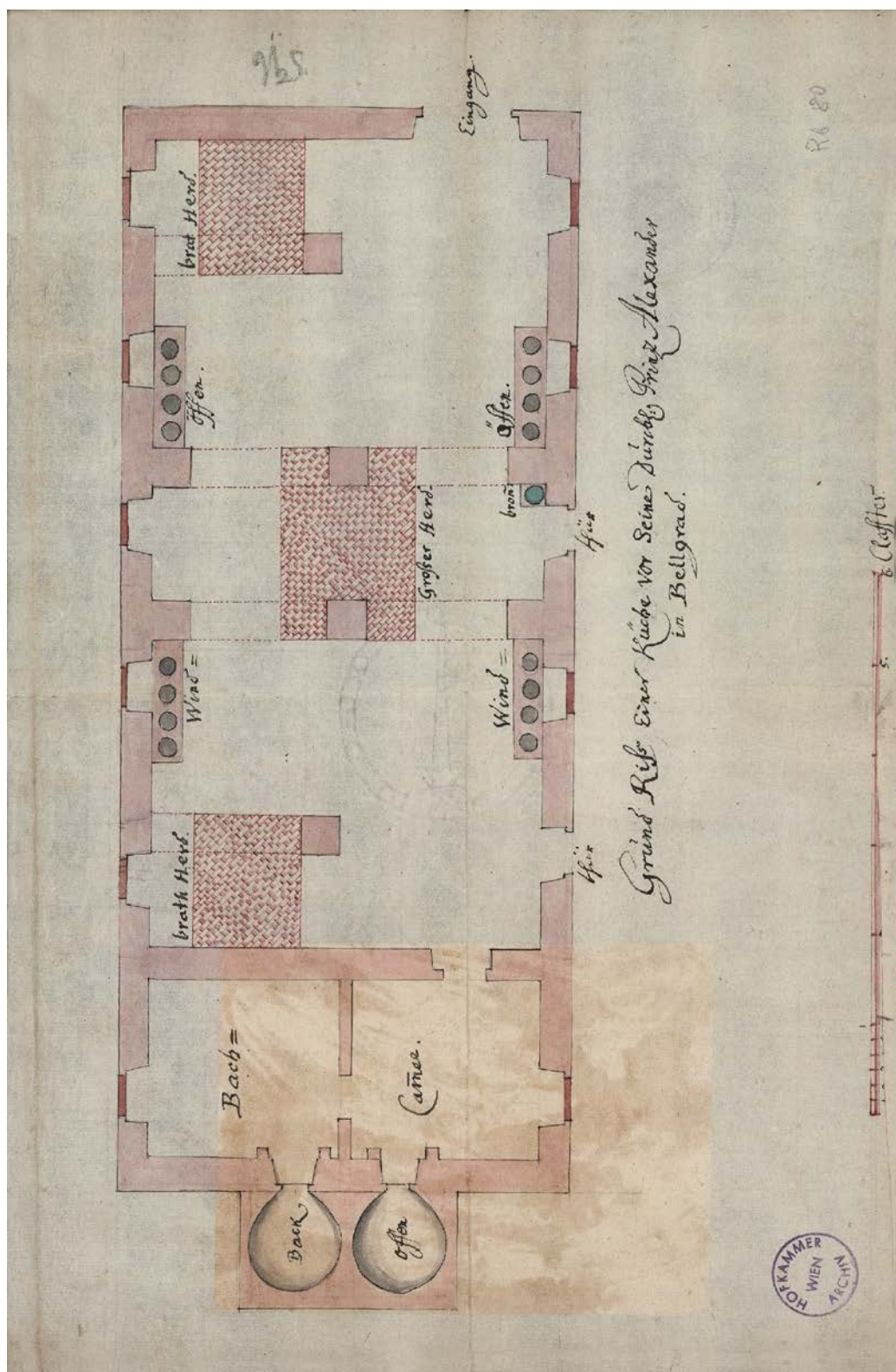

4. Контумац у Параћину (Ратни архив у Бечу), 1735.

5. Контумац у Прњавору (Ратни архив у Бечу), 1733.

6. Скица кухињске просторије на двору принца Александра Виртенбершког у Београду (Ратни архив у Бечу), 1720.

Сажетак

„КРАЉЕВСТВО СРБИЈА“ 1720-1739.

Након потписаног мировног уговора у Пожаревцу 1718. године, српске територије јужно од Саве и Дунава ушле су у састав Хабзбуршке монархије. Новоосвојена земља добила је назив „Краљевство Србија“ и налазила се под управом представника Дворског Ратног Савета (Hofkriegsrath) и Дворског Коморског савета (Hofkammer) све до аустро-турског рата 1737-1739. године.

Области које су обрађене у поглављима односе се на службе које су настојале да спроведу државну политику у кључним сегментима битним за друштвени живот. Оснивањем Београдске администрације, организација управе била је подељена у секције чији је пословни делокруг временом био све већи. Шумска управа је водила рачуна о расподели шумских ресурса, с једне стране за државне потребе, а с друге, за потребе становништва.

Детаљнија анализа друштвеног живота у селима српских дистриката обрађена је на основу пописа чији су подаци користили коморским властима за прецизније одређивање пореских дажбина. Миграциона кретања зависила су од могућности државних власти да успоставе равномернији порески систем не само у Србији већ и у другим новоосвојеним земљама Хабзбуршке монархије.

Посебан акценат у раду стављен је на царинску управу, уз истицање царских законских аката који су уредили ову област. Они су имали за циљ ефикасније спровођење меркантилистичке политике установљене много раније, а укључивањем трговачких компанија са монополским привилегијама, отпочело се са комерцијалним продором на Исток. Свеобухватна делатност Администрације у уобличавању привредног живота у Србији, презентована је и кроз организацију експлоатације рудника, при чему су водећу улогу имала акционарска Друштва. Нове податке наведене у раду прате прилози у виду историјских карата и скица грађевина до сада необјављених у домаћој и иностраној историографији.

Summary

„KINGDOM OF SERBIA“ 1720-1739.

Following the signing of the 1718 peace agreement in Pozarevac, the Serbian territories south of Sava and Danube joined the Habsburg monarchy. The newly formed country was named “The Kingdom of Serbia” and was under the rule of the representatives of the Court War Council (Hofkriegsrath) and the Court Chamber Council (Hofkammer) until the Austro-Hungarian war from 1737 to 1739.

The topics examined in the following chapters relate to the administrative services which endeavoured to enforce the state policies within the key segments relevant to the society. By establishing the Belgrade Administration, the organisation of governance was divided into sections whose operational field grew over time. The Forestry administration controlled the distribution of the forest resources, for the requirements of the state on one hand, and on the other, for the needs of the public.

A more detailed analysis of the public life in villages of the Serbian districts has been examined from the registers which contained data used by the chamber authorities for a more precise calculation of tax duties. The migratory movements depended on the state authorities’ competency to establish a uniform tax system, not only in Serbia, but in other newly conquered states of the Habsburg Monarchy.

A particular emphasis in this study is placed on the customs administration, by underlining the royal legal directives which regulated this area. Their aim was a more effective regulation of mercantilistic politics established much earlier, while the inclusion of trade companies with monopolistic privileges initiated a commercial breakthrough to the East. The widespread activities of the Administration in formulating the economic life in Serbia are additionally presented through organisation of the mining industry, where the stockholder Unions had a leading role. New data cited in the study are followed by enclosures in the form of historical maps and construction graphs which have not been published either in the national or international historiography to date.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Аустријски државни архив (Österreichisches Staatsarchiv), Беч

(Haus-, Hof, und Staatsarchiv)

HHStA RHR Passbriefe, Fasz. 2, fol. 1. *Braunwalt Anna Margaretha, Witwe eines vor Belgrad gefallenen Schiff sleutnants, Passbrief für Heimreise nach Würzburg*, (1718)

HHStA Rk Kleinere Reichsstände 419-16. *Werbung von Arbeitern für die Festung Belgrad durch den Ingenieur Weiß* (1729)

HHStA OMeA ÄZA 30-4-2. Bericht über die Erteilung der Toisonordenswürde an Prinz Alexander von Württemberg. (27.12.1721)

(Finanz- und Hofkammerarchiv)

FHKA AHK HF Ungarn Sieb. Kaalvhd., Fasz. 99. Serbien: Berichte und Vorschläge zu seiner besseren Verwaltung. (1719-1739)

FHKA AHK HF Ungarn VUG 30 A/B. Neoquistica des Karlowitzer und Passarowitzer Friedens. (1690 – 1762)

FHKA AHK HF Ungarn VUG 31 A/B. Protokolle der neoquistischen Subdelegation. (1719-1745)

FHKA AHK HF Ungarn, Fasz. VUG 20 A/B. Bergwerke in Serbien und der Walachei (Majdanbek, Kavalla und Rudnik) (1719-1741)

FHKA SUS Varia 04a.14. Instruktionen in Zollsachen für Ungarn, Breslau, Banat und Innerösterreich. (1636-1787)

FHKA SUS Patente 52.21. *Gründungspatent einer Orientalischen Handelsgesellschaft auf Grund des Friedens von Passarowitz*. (27. maj 1719)

- FHKA SUS Patente 50.30. *Neufassung der Statuten der Orientalischen Handelsgesellschaft.* (29. децембар 1719).
- FHKA SUS Patente 51.15. Strafpatent gegen die Einführung verschiedener Waren auf Nebenwegen. (18. септембар 1720)
- FHKA SUS Patente 52.6. Silberlegierung und -verkauf in Österreich. (22. март 1722)
- FHKA SUS Patente 52.14. *Patent zur Intensivierung des Schiffbaus und damit der Orientalischen Kompagnie.* (20. мај 1722)
- FHKA SUS Patente 57.6. *Münzpatent für Slavonien, Banat und Serbien.* (04. децембар 1726)
- FHKA SUS Patente 63.7. *Kontumaz und Reinigungsordnung für die östliche Reichsgrenze (Quarantäne).* (3. октобар 1731)
- FHKA SUS Patente 63.8. *Umwandlung der Transitmaut in einen Transittarif*
- FHKA SUS Patente 65.1. Verzeichnis der Mauttarife (1733)
- FHKA SUS Patente 65.2. *Mauttariffe für Serbien.* (1733)
- FHKA SUS Patente 65.4. Mauttarife für den Temesvarer Banat (1733)
- FHKA SUS Patente 65.5. Instruktionen für die im Temesvarer Banat amtierenden Mautbeamten. (1733)
- FHKA SUS Patente 66.6. Instruktion für Mautbeamte in Slawonien. (април 1733)
- FHKA SUS Patente 70.15. Freie Zufuhr von Lebensmitteln zur Armee in Serbien. (1737)
- FHKA SUS Patente 72.11. *Kontumaz- und Reinigungsordnung für die südlichen und östlichen Gebiete.* (5. октобар 1738)
- FHKA SUS KS, Pa-113. *Bergwerk Maidanbek in Serbien* (1720)
- FHKA SUS Realien B20, Nr. 78. *Bericht des M.A.Hoffmann, k.k. Münzprobierer in Serbien.* (21. јун 1734).
- (Kriegsarchiv)
- KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 1. *Protocoll: ab 1719. bis 1737.* (1606 – 1752)
- KA KPS GPA Ausland K-Q Nissa, 1, 2b. *Nissa (Nisch)/Serbien.* (1737).
- FHKA SUS KS, Ra 0174/1. *Kontumazhaus in Parachin.*

ФНКА SUS KS, Qb-024. *Salz- und Wagstatt, Wagmeister- und Überreiterquartier in Sabatsch.* (1732)

ФНКА SUS KS, Rb-080. *Küche von Alexander von Württemberg in Belgrad.* (1720)

ФНКА SUS KS, Rb-589/1. *Kontumazgebäude zu Bruniavar in Serbien.* (1733)

ФНКА SUS KS, Qb-031/3. *Salzstadel und Salzeinnehmerwohnung in Belgrad* (1734)

Архив Србије

Реституција: *Акта аустријске управе.* (1721-1738)

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Гавриловић Славко, Иван Јакшић, Срета Пецињачки, *Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века. Царинарнице и контумази*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа САНУ, књ.1, Београд 1985.

Langer Johann, *Serbien unter der kaiserlichen Regierung (1717-1739)*, Mittheilungen des k.und k. Kriegsarchivs, neue Folge, 3, Wien 1889. 157-247.

Митровић Мирко, *Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета у Бечу (1717-1740)*, Београд 1988.

ЛИТЕРАТУРА

Андраши Олга, *О таксалистима општине Оџаци током XVIII века*, Зборник Матице српске за историју 74, Нови Сад 2006, 71-78.

Андраши Олга, *Јевреји у Бачкој*. Коришћено са сајта:
<http://www.makabijada.com/dopis/gradovi/backa.htm>.

Аристиду Х. Екатерини, *Прилог изучавању царинског система дубровачке републике у XVIII веку*, Историјски часопис 25-26, Београд 1978/1979, 261-268.

- Bayer Gerda, *Geschichte der Deutschen im Banat. Von der Ansiedlung bis zum zweiten Weltkrieg*, Wien 1989. (необјављена магистарска теза).
- Бесаровић Весна, *Интелектуална својина*, Београд 2011.
- Bidermann Herman, *Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee (1526-1804)*, Ab. I, Wien 1972.
- Бошковић Ђорђе, *Један попис села Митровачког провизората из 1720. године*, Зборник Матице српске за историју 79-80, Нови Сад 2009, 71-96.
- Bowman Benjamin, *Das Mautwesen im 18. Jahrhundert im heutigen Niederösterreich*, Wien 1950.
- Braubach Max, *Die Geheimdiplomatie des Prinzen Eugen von Savoyen*, Köln 1962.
- Верона Алберт, *Право индустријског власништва*, Загреб 1978.
- Веселиновић Рајко, *Цариградска конвенција о великом (ратном) острву код Београда од 2. марта 1741. године*, Зборник историјског музеја Србије, Београд 1970, 207-212.
- Веселиновић Рајко, *Београд од 1683. до 1717. године*, Годишњак града Београда XV, Београд 1968, 5-26.
- Веселиновић Рајко, *Војна крајина у Србији 1718-1739*, Зборник Историјског музеја Србије, св. 21, Београд 1984, 5-42.
- Вучо Никола, *Привредна историја Србије до првог светског рата*, Београд 1955.
- Гавриловић Владан, *Фрагменти прометног протокола контумаца у Параћину (1723, 1731. и 1733)*, Мешовита Грађа 29, Београд 2008, 73-80.
- Гавриловић Владан, *Подаци из 1737. о народној милицији у Краљевини Србији*, Историјски часопис 47, Београд 2000, 249-262.
- Гавриловић Владан, *О пребегавању српског становништва из Баната у Бачку током прве половине XVIII века*, Зборник Матице српске за историју 83, Нови Сад 2011, 119-126.
- Гавриловић Славко, *О борби Срба у Хабзбуршкој монархији за политичко-територијалну аутономију (1690-1850)*, Зборник Матице српске за историју 43, Нови Сад 1991, 7-24.
- Гавриловић Славко, *Промеморија из 1736. о Србима у аустријској царевини*, Зборник Матице српске за историју 69-70, Нови Сад 2004, 235-247.

- Гавриловић Славко, *Четири документа из 1741. године о мигрантима из Србије у Аустријску монархију*, Зборник Матице српске за историју 69-70, Нови Сад 2004, 249-258.
- Гавриловић Славко, *Расправа у Бечу 1737. о друштвено-економским односима у Славонији и Срему*, Зборник Матице српске за историју 23, Нови Сад 1981, 89-103.
- Гавриловић Славко, *Аустрија и њен цивилизацијски утицај на Србију од краја XVII до краја XVIII века*, Меридијани, Београд 1998, 55-59.
- Гавриловић Славко, *Информација из 1688. о путевима за освајање Београда и Босне од стране аустријске војске*, Зборник Матице српске за историју 69-70, Нови Сад 2004, 215-222.
- Гавриловић Славко, *Срем од краја XVI до средине XVIII века*, Нови Сад 1979.
- Гарић-Петровић Гордана, *Демографске прилике и мрежа парохија у Београдској епархији од 1718. до 1739. године*, Историјски часопис 59, Београд 2010, 267-296.
- Глас канадских Срба*, Пурковић Ал. Миодраг, О једном давнашњем обичају. Ископавање мртваца, Торонто (31. март – 7. април) 1966, 5-6.
- Golubeva Maria, *The Habsburgs and Central Europe, 1683-1723*. Преузето са сајта: www.oup.co.uk/pdf/0-19-928144-0.pdf
- Грујић М. Радослав, *Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718-1739)*, Споменик СКА ЛП, Београд 1914, 84-209.
- Дивљановић Драгољуб, *Прилог грађи за историју Ваљева и околине у доба аустријске окупације Србије од 1718-1739. године*, Гласник међуопштинског историјског архива у Ваљеву 2-3, Ваљево 1967, 14-17.
- Die osterreichische Militargrenze 1535. - 1871. Urkunden, Akten, Karten, Plane, Bilder, Gedachtnisausstellung anlaslich des 100. Jahrestages ihrer Auflosung.* Verant. vom Osterr. Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien 1971.
- Динић Михајло, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Београд 1962.
- Душанић Слободан, *Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији*, ИГ 1-2, Београд 1980, 7-55.

- Душанић Слободан, *Просопографске белешке о рударству у горњој Мезију: породице имућних досељеника на рудничком тлу*, Старинар, Београд 2006, 85-102.
- Dullinger Joseph, *Die Handelskompagnien Österreichs nach dem Oriente und Ostindien in der ersten Hälfte des 18. Jahrhundert*, Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Berlin 1900.
- Dorđević Miloš, *Administration of Belgrade (1720-1738)*, Forschungswerkstatt: Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert, Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts, Bd. 26, Bochum 2012. 185-194.
- Dorđević Miloš, *Einführung moderner Institutionen im Königreich Serbien in der Zeit der österreichischen Verwaltung (1718-1739)*, Encounters in Europe's Southeast. The Habsburg Empire and the Orthodox World in the Eighteenth and Nineteenth Centuries, The Eighteenth Century And the Habsburg Monarchy Vol. 5, Bochum 2012, 13-24.
- Dorđević Miloš, *A Background to Serbian Culture and Education in the First Half of the 18th Century according to Serbian Historiographical Sources*, Empires and Peninsulas, Southeastern Europe between Carlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829, Berlin 2010, 125-131.
- Ђорђевић Милош, *Извештај апостолског визитатора Петра Мазарекија о Србији (1623-1624)*, Браничевски гласник 6, Пожаревац 2009, 43-65.
- Elibol Numan, Küçükkalay A. Mesud, *Implementation of the Commercial Treaty of Passarowitz and the Austrian Merchants, 1720-1750*, The Peace of Passarowitz 1718, Purdue University Press, Indiana 2011, 159-178.
- Живојиновић Драгољуб, *Пожаревачки уговор у светлости политичких збивања у Европи (1715-1720)*, Зборник историјског музеја Србије VII, Београд 1970, 198-205.
- Живојиновић Љ. Драгољуб, *Успон Европе (1450-1789)*, Београд 2000.
- Zerzawy Hermann, *Die Besiedlung des Banates mit Deutschen unter Keiser Karl VI*, Wien 1931. (необјављена докторска дисертација).
- Zöllner Erich, *Geschichte Österreichs von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien 1984.

- Ingrao Charles, *The Habsburg monarchy 1618-1815*, Cambridge University Press, 1994.
- Историја Ниша I*, Ниш 1983.
- Jung v., Johann, *Das Bergrecht in den sämmtlichen k. K. Oesterreichischen Staaten*, Wien 1822.
- Kallbrunner Joseph, *Deutsche Erschliessung des Südostens seit 1683*, Jena 1938.
- Kallbrunner Joseph, *Das keiserliche Banat. Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739*, München 1958.
- Каниц Феликс, *Србија, земља и становништво: од римског доба до краја XIX века*, књ. I, Београд 1999.
- Катић Срђан, *Улога Јевреја у отварању рудника Кучајна и Мајданпек у другој половини XVI века*, Годишњак за друштвену историју 1/2, Београд 2001, 7-17.
- Катић Срђан, *Рудник под османском влашћу у XV и XVI веку*, Историјски часопис 55, Београд 2007, 133-155.
- Катић Срђан, *Турско утврђење Кучајна од оснивања 1552/53 до аустријског освајања 1718. године*, Историјски часопис 48, Београд 2001, 137-146.
- Катић Срђан, *Потрошни материјали у османском рударству и металургији*, Историјски часопис 58, Београд 2009, 197-207.
- Катић Срђан, *Османски документи о руднику Мајданпек XVI-XVIII век*, Мајданпек 2009.
- Kostić S. Đorđe, *Testimonies to common life. German Writers of Travel Accounts from the 18th and 19th Centuries about the Greeks in Serbia*, Balcanica XXIX, Beograd 1998, 259-268.
- Kostić S. Đorđe, *Völker und Konfessionen Südosteuropas in den deutschen Reisebeschreibungen des 16. und 17. Jahrhundert*, Balcanica XXVII, Beograd 1996, 251-262.
- Кривошејев Владимир, *Ваљевска компанија српске народне милиције од 1720. до 1728. године*, Гласник међуопштинског историјског архива Ваљево 30, Ваљево 1996, 48-65.
- Крстић Александар, *Кучево и Железник у светлу османских дефтера*, Историјски часопис 49, Београд 2002, 139-162.

- Крчмар Филип, *Прилог биографији грофа Мерсија*, Зборник Матице српске за историју 83, Нови Сад 2011, 105-118.
- Landais Benjamin, *Habsburg's State and the Local Orthodox Elite. The Case of the Banat of Temesvár (1750-1780)*, Encounters in Europe's Southeast. The Habsburg Empire and the Orthodox World in the Eighteenth and Nineteenth Centuries, The Eighteenth Century and the Habsburg Monarchy, Bd. 5, Bochum 2012, 109-120.
- Landais Benjamin, Village Politics and the Use of „Nation“ in the Banat in the 18th Century, Forschungswerkstatt: Die Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert, Jahrbuch der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhundert, Bd. 26, Bochum 2012, 195-208.
- Lacy F. Moritz von, *Reglement für die sämmentlich-kaiserlich-königliche Cavallerie*, Berlin 1786.
- Мантран Робер, *Историја Османског царства*, Београд 2002.
- Марковић Слободан, *Патентно право*, Београд 1997.
- Матић Милош, *Схватања хигијене у традиционалној руралној култури*, Гласник Етнографског музеја у Београду 67-68, Београд 2003-2004, 35-71.
- Микавица Дејан, *Равноправност и дискриминација на угарској Дијети (1690-1848)*, Истраживања 21, Нови Сад 2010, 213-261.
- Milleker Felix, *Die erste organisierte deutsche Kolonisation des Banats unter Mercy: 1722-1726: aus Anlaß der 200 Jahr-Feier der Einwanderung*, Vršac 1923.
- Милошевић Ана, *Светачке медаљице из Смедеревске тврђаве: прилог проучавању визуелне културе католика у време аустријске владавине Србијом 1718-1739*, Смедеревски зборник 3, Смедерево 2012, 39-70.
- Милошевић Ана, *Настанак и развој концепта Краљевине Србије у барокној историографији и визуелним медијима*, Зборник музеја примењене уметности VI, Београд 2010, 19-26
- Милошевић Ана, *Пропагандна кампања бечког двора у аустријско-турском рату 1716-1718 године на картама и гравирима*, Култура 131, Београд 2011, 101-122.
- Миљковић Љ. Ема, Крстић Р. Александар, *Браничево у XV веку. Историјско-географска студија*, Пожаревац 2007.

- Митровић Мирко, *Животни пут и дело Срете Пецињачког*, Зборник Матице српске за историју 30, Нови Сад 1984, 202-211.
- Михнева Румјана, *Једна епизода из босанске судбине или Балкан међу империјама (1739-1741)*, Балканика 27, Београд 1996, 79-98.
- Мишић Синиша, Ђокић Небојша, *Капија Поморавља у историјској и војно стратегијској географији*, Капија Поморавља, Варварин-Крушевац 2011, 109-152.
- Mrgić Jelena, *Criss-crossing the Danube with Marsigli*, БИГ II, Београд 2011, 165-176.
- Новаковић Стојан, *Хаџи-Калфа или Ђатиб-Челебија турски географ XVII века о Балканском полуострву*, Споменик СКА 18, Београд 1892.
- Овакимјан Ашот, *Арменске колоније у српским земљама*, Зборник Матице српске за историју 55, Нови Сад 1997, 49-74.
- Otruba Gustav, Ludwig Ferdinand Prokopp, Aloisius Graf Podstatzky, Karl Graf Haugwitz, *Europäische Kommerzreisen um die Mitte des 18. Jahrhundert*, Linz 1982.
- Otruba Gustav, *Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Wien 1983.
- Павловић Драгољуб, *Аустриска владавина у северној Србији : (од 1718-1739.) по грађи из бечких архива*, Београд 1901.
- Павловић Драгољуб, *Финансије и привреда за време аустриске владавине у Србији (од 1718-1739.) по грађи из бечких архива*, Глас СКА 64, Други разред 40, Београд 1901.
- Пантелић Душан, *Једна сељачка buna у окупираној Србији 1720*, Историјски часопис 5, Београд 1954-1955, 43-52.
- Peez, Carl von: *Die Landsverleger-Compagnia zu Wienn. Die erste Kriegsversorgungs-Gesellschaft 1622-1624, Altösterreichs Handelskompagnien*, Bd.1, Wien 1918.
- Пероа Едуар, Дусе Роже, Латреј Андре, *Историја Француске од најстаријег времена до 1774*, Београд 1961.
- Петровић Коста, *Карловци и карловачко становништво у првој половини 18. века*, Историјски часопис 5, Београд 1954-1955, 295-310.

- Пецињачки Срета, *Два документа о набавци дрвета за потребе Београда у 1718. години*, Годишњак града Београда XX, Београд 1973, 161-169.
- Пецињачки Срета, *Подаци о уређењу србијанске милиције у 1728/29. години*, Зборник радова Народног музеја 7, Чачак 1976, 149-186.
- Пецињачки Срета, *Попис таксила венчаних у Београдској митрополији 1724*, Годишњак града Београда 15, Београд 1968, 313-324.
- Пецињачки Срета, *Топографско - географске забелешке из 1736*, Развитак I, Зајечар 1975, 91-101.
- Пецињачки Срета, *Једна спецификација из 1730. године о царинском промету оршавске и радојевачке царинарнице*, Развитак XII/2, Зајечар 1972, 101-103.
- Пецињачки Срета, *Неколико података о аустријској Краљевини Србији од 1731. до 1736. године*, Зборник Народног музеја X, Чачак 1980, 97-117.
- Пецињачки Срета, *Царински приходи и расходи аустријске Краљевине Србије 1730-1732. године*, Мешовита грађа XI, Београд 1983, 73-133.
- Пецињачки Срета, *Основни подаци о Браничеву и Тимочкој крајини из 1720. године*, Развитак бр. XI/2, Зајечар 1971, 56-63.
- Пецињачки Срета, *Три документа о североисточној Србији из прве половине XVIII века*, Развитак IX/6, Зајечар 1970, 127-132.
- Пецињачки Срета, *Ситни прилози за историју североисточне Србије под аустријском владавином 1718-1739. године*, Развитак X/4-5, Зајечар 1970, 81-88.
- Пецињачки Срета, *Различити подаци о Браничеву и Тимочкој крајини из 1718-1738. године*, Развитак XII/6, Зајечар 1972, 71-79.
- Пецињачки Срета, *Распоред домаће милиције аустријске краљевине Србије у 1725. години*, Зборник народног музеја 8, Чачак 1977, 37-59.
- Пецињачки Срета, *Извештај К.А. Виртемберга о неким тврђавама и домаћој милицији аустријске „Краљевине Србије“ у 1720. години*, Мешовита грађа 5, Београд 1977, 59-69.
- Пецињачки Срета, *Различити подаци из 1732-1733. године о коморским насељима рудничког дистрикта*, Зборник радова Народног музеја 6, Чачак 1976, 31-84.

- Пецињачки Срета, *Подаци о прописима и пореским дажбинама у Србији од 1717. до 1719. године*, Мешовита грађа 3, Београд 1974, 41-80.
- Пецињачки Срета, *Подаци о куги 1738. године у Бечкереку, Дески и Ђали*, Зборник Матице српске за историју 11, Нови Сад 1975, 111-117.
- Пецињачки Срета, *Подаци о приходима и расходима Банатске администрације у првој половини XVIII века*, Зборник Матице српске за историју 8, Нови Сад 1973, 77-92.
- Пецињачки Срета, *Извештај о Банату и Браничеву из 1721. године*, Зборник Матице српске за историју 23, Нови Сад 1981, 79-87.
- Пецињачки Срета, *Ситни фактографски исписи из Државног архива Мађарске*, Развитак XI/5, Зајечар 1971, 80-88.
- Пецињачки Срета, *Војна контрибуција југословенских и других земаља Аустријске царевине од 1700. до 1746. године*, Мешовита грађа 5, Београд 1977, 53-57.
- Пецињачки Срета, *Мале вести о обнови рудника Кучајна у 1722. години*, Развитак XVI/1, Зајечар 1976, 84-88.
- Пецињачки Срета, *Мањи прилози о Мајданпеку и његовом пословању у периоду 1720-1736. године*, Развитак XIV/1, Зајечар 1974, 89-100.
- Пецињачки Срета, *Прокламација генерала Енгелсхофера из 1737. године становницима Црне реке и Тимочке крајине*, Мешовита грађа 3, Београд 1974, 76-80.
- Пешаљ Јован, *Надзор и контрола странаца у 18. веку. Случај Хабзбуршке монархије*, БИГ II, Београд 2011, 177-190.
- Пешаљ Јован, *Између врача и лекара: обележја здравствене културе*, Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, Београд 2005, 475-502.
- Поповић Душан, *Србија и Београд од пожаревачког до београдског мира 1718-1739 године*, Београд 1950.
- Поповић Марко, *Пројекти Николе Доксата де Мореза за реконструкцију Београдских утврђења 1723-1725. године*, Годишњак града Београда 30, Београд 1983, 39-57.
- Rauscher Peter, *Zwischen Ständen und Gläubigern: Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556 - 1576)*, Wien 2004.

- Samardžić Nikola, *The Emergence of the Baroque in Belgrade, The Peace of Passarowitz, 1718*, Perdue University Press, Indiana 2011, 255-266.
- Самарџић Радован, „Краљевство Словена“ у развоју српске историографије, Мавро Орбин, Краљевство Словена, Београд 1968.
- Симић Василије, *Рударство на оловно-цинковном рудишту код села Кучајне (СИ Србија)*, Рударски институт Београд, Београд 1965, 113-134.
- Симић Василије, *Историјски развој нашег рударства*, Београд 1951.
- Симић Војислав, *Старо и савремено рударство у околини Авале*, Годишњак Музеја града Београда IV, Београд 1957, 71-92.
- Stadtmüller Georg, *Geschichte der habsburgischen Macht*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, Kohlhammer 1966.
- Станојевић Глигог, *Епидемија куге у Србији 1719. године и превентивне мјере у Венецији*, Српски архив за целокупно лекарство 11-12, Београд 1973, 937-942.
- Taube F. Wilhelm von, *Historische und geographische Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogthumes Syrmien: sowohl nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfassung und neuern Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militärischen Dingen*, Buch 1, Leipzig 1777.
- Тимотијевић Мирослав, *У освит новог доба*, Историја приватног живота у Срба од средњег века до савременог доба, Београд 2011.
- Тимотијевић Мирослав, *Дружење: између приватног и јавног*, Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, Београд 2005, 843-857.
- Тимотијевић, Мирослав, *Рађање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд 2006.
- Томандл Миховил, *Панчево: насеље и становништво од почетка XVIII века*, Историјски часопис 5, Београд 1954-1955, 343-348.
- Томашевић Катарина, *Музичка делатност Језуита у Београду и Петроварадину током XVII и XVIII века*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику 18/19, Нови Сад 1997, 69-78.
- Точанац Исидора, *Београдска и Карловачка митрополија. Процес уједињења (1722-1731)*, Историјски часопис 55, Београд 2007, 201-217.

- Точанац Исидора, *Прописи митрополита Мојсија Петровића за свештенике и парохијане*, Историјски часопис 48, Београд 2001, 147-164.
- Tremel Ferdinand, *Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs*, Wien 1969.
- Тричковић Радмила, *Београд под турском влашћу 1521-1804. године*, Зборник за оријенталне студије, Београд 1992, 93-137.
- Тричковић Радмила, *Ђуприја и средње Поморавље до првог српског устанка, Бој на Иванковцу 1805. године*, Одељење историјских наука САНУ 6, Београд 1979, 85-169.
- Тричковић Радмила, *Београдски пашалук 1687-1739. године*, Београд 1977. (необјављена докторска дисертација).
- Тричковић Радмила, *Организација управе у Београдском пашалуку после Београдског мира 1739. године*, Београд 1968. (необјављена магистарска теза).
- Tschugguel Helga, *Österreichische Handelskompagnien im 18. Jahrhundert und die Gründung der Orientalischen Akademie als ein Beitrag zur Belegung des Handels mit dem Orient*, Wien 1996. (необјављена докторска дисертација)
- Ћирковић Сима, Ковачевић-Којић Десанка, Ћук Ружа, *Старо српско рударство*, Београд-Нови Сад 2002.
- Fata Márta, *Die Rolle des Militärs in der habsburgischen Impopulationspolitikuserhalb der Militärgrenzein der Übergagnszeitzwischen Krieg und Frieden (1686-1740)*, Militär und Migration in der Frühen Neuzeit. Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit, Bd. 9, Münster 2008, 251-264.
- Finci David, *Das Temeswarer Banat und die Serbenfrage unter Karl VI (1716-1739)*, Wien 1934. (необјављена докторска дисертација).
- Форишковић Александар, *Један документ о Србији из времена аустријске окупације (1718-1739)*, Годишњак града Београда 15, Београд 1968, 301-312.
- Hajek Aloise, *Serbien unter österreichischen Regierung nach dem Falle Belgrads 1717.*, Wien 1912.
- Hassinger Herbert, *Johann Joachim Becher, 1635-1682: Beitrag zur Geschichte des Merkantilismus*. Wien 1951.

- Hassinger Herbert, *Geschichte des Zollwesens, Handels und Verkehrs in den östlichen Alpenländern vom Spätmittelalter bis in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Bd 1, Stuttgart 1987.
- Herzfeld Marianne v., *Zur Orienthandelspolitik Österreichs unter Maria Theresia in der Zeit von 1740-1771*, Wien 1919.
- Храбак Богумил, *Јевреји у северној Србији 1688-1739. године*, Зборник Народног музеја XXI, Чачак 1991, 49-97.
- Храбак Богумил, *Довозници пољопривредних производа из Ужица и западне Србије у Срем (1719-1723. године)*, Ужички зборник 23, Ужице 1994, 35-42.
- Храбак Богумил, *Босански и банатски бакар у трговачком промету XVI-XVIII века*, Истраживања 20, Нови Сад 2009, 275-285.
- Храбак Богумил, *Пословање људи из Косовске Митровице у XVIII веку*, Баштина 13, Косовска Митровица 2003, 205-213.
- Храбак Богумил, *Средњевековни рудник и трг рудишта под Авалом*, Годишњак Музеја града Београда III, Београд 1956. 99-106.
- Храбак Богумил, *Ваљевци у доба турске власти*, Гласник међуопштинског историјског архива Ваљево 23, Ваљево 1988, 5-20.
- Храбак Богумил, *Битољски сицили о Београду и ужој Србији (1607-1839)*, Годишњак града Београда 25, Београд 1978, 255-272.
- Жељко Шкаламера, Марко Поповић, *Најстарија сачувана кућа у Београду из прве половине XVIII века*, Годишњак града Београда 29, Београд 1982, 27-42.
- Швикер Ј. Хајнрих, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад 1998.